سیستەمی سیاسیی لەڕوانگەی فیدرالیزمەوە

(ئەڵمانیا، سویسرا، بەلجیکا، عێراق و هەرێمی کوردستان)

تویژینەوەیەکی سیاسی، یاسایی و شیکارییە

پ. د. سالار باسیرە

ناوەرۆک

کورتکراوەکان

پێشەکی

تەوەری یەکەم

بەشی یەکەم :

باسی یەکەم: پێناسەی سیستەمی سیاسیو دامەزراوەکانی.

باسی دووەم: سیستەمی سیاسیو سیستەمی کۆمەڵایەتی.

باسی سێیەم: کۆمەڵگە پێویستی بەرێکخستن هەیە.

باسی چوارەم: هەر کۆمەڵگەیەک تایبەتمەندی خۆی هەیە.

باسی پێنجەم: سیستەمی سیاسی کۆمەڵگەی تەقلیدی.

باسی شەشەم: شێوەکانی سیستەمە سیاسیەکان (سیستەمە سیاسیە مەرکەزیو لامەرکەزیەکان)

بەشی دووەم

باسی یەکەم: زاراوەو چەمکی فیدرالیزم.

باسی دوەم: فیدرالیزم / سیستەمێکی سیاسیو کۆمەڵایەتی.

باسی سێیەم: فیدرالیزم لەسیستەمی سیاسی دا، ئەڵمانیا وەک نمونە.

باسی چوارەم: دروستبوون وکۆتاهاتنی دەوڵەتی فیدرال.

باسی پێنجەم: لایەنە زیانبەخشەکانی فیدرالیزم.

باسی شەشەم: دابەشکردنی دەسەلاتەکان.

باسی حەوتەم: کاریگەری هەرێمەکان لەسەر سیستەمی سیاسی ئەڵمانیا.

بەشی سێیەم: سیستەمی سیاسیو فیدرالیزم لە ئەڵمانیا.

باسی یەکەم: هەرێمی نۆردراین ڤێستفالن/ ئەڵمانیای فیدرال.

باسی دوەم: ژمارەو دابەشبوونی دەنگەکان لە ئەنجومەنی فیدرالی.

باسی سێیەم: پێکهاتەی ئەنجومەنی فیدرالی ئەڵمانیا.

باسی چوارەم: سیستەمی سیاسی ئەڵمانیا.

باسی پینجەم: سیستەمی سیاسی ئەڵمانیاو فاکتەرەکانی سەقامگیری...
باسی شەشەم: رێکخستنی پرەنسیپی فیدرالیزم لەئەڵمانیا بە رێگەی دەستوری فیدرالیەوە.
باسی حەوتەم: رۆڵو کاریگەری حیزبە سیاسیەکان لە ئەڵمانیا لەسەر سیستەمی فیدرالی.

بەشی چوارەم
باسی یەکەم: توانا فیدرالیەکانی ئیتحاد لە عێراقو مافی هەرێمەکان لەدەوڵەتە فیدرالەکاندا.
باسی دوەم: مافە فیدرالیەکانی هەرێمی کوردستان لەنێوان دەستوری فیدرالیو هەرێمدا.
باسی سێیەم: بەربەستەکانی فیدرالیزم لەعێراق.
باسی چوارەم: ئەنجومەنی فیدرالی لەدەوڵەتی عێراق دا.

بەشی پێنجەم
باسی یەکەم: ئەزمونی دەوڵەتی فیدرالی سویسرا.
باسی دووەم: حکومەت لە سویسرا.
باسی سێیەم: سەرنجێک بۆ باری ئاین و زمان لەسویسرا.
باسی چوارەم: فیدرالیزم رێگەچارەیەکی گونجاو بۆ کەمکردنەوەی ناکۆکیەکان (سویسراو بەلجیکا وەک نمونە).
باسی پێنجەم: سیستەمی فیدرالی / بەلجیکا لەبەراوردا.

بەشی شەشەم: نۆ مۆدێلی سیاسی بۆ عێراقی ئایندە.
باسی یەکەم: سیستەمی سەنترالیزم وکێشە سیاسیو فیکریەکان.
باسی دووەم: سیستەمی ئیسلامی سیاسی.
باسی سێیەم: بە سێ هەرێم کردنی عێراق.
باسی چوارەم: بە پێنج هەرێم کردنی عێراق.
باسی پێنجەم: بە زیاتر لە پێنج هەرێم کردنی عێراق.
باسی شەشەم: فیدراسیۆنی کوردستانو فیدراسیۆنی عەرەبستان.
باسی حەوتەم: عێراق / سێ فیدراسیۆنی سونەو شیعەو کورد.
باسی هەشتەم: عێراق / سێ دەوڵەتی شیعەو سونەو کورد.
باسی نۆیەم: دوو دەوڵەتی کۆنفیدرالی کوردستانو دەوڵەتی عێراق.

تەوەری دووەم

بەهەرێم (کانتۆن) کردنی پارێزگاکانی باشوری کوردستان لە ناو یەکێتییەکی نەتەوەیی‌و نیشتیمانیدا

پێشەکی

- ئەم پرۆژەیە بۆچی؟
- سودەکانی ئەم فرە هەرێمیە (کانتۆنیە) فیدرالیە
- پارێزگای سلێمانی وەک نمونە
- باری ئابووری پارێزگای سلێمانی بۆ بوون بە هەرێم (کانتۆن)
- ئەزمونی سویسراو مۆدێلی بەلجیکا
- ڕێگری یاسایی نیە بۆ بە هەرێم بوونی پارێزگاکانی باشوری کوردستان
- دەستوری عێراق (ماددەی 119)
- فیدرالی بۆ عێراق، مەرکەزیەت بۆ کوردستان

کورتکراوەکان

حیزبی یەکێتی دیموکراتی مەسیحی CDU : Christ Demokratische Union

CSU Christliche-Soziale Union in Bayern:، حیزبی یەکێتی کۆمەڵایەتی مەسیحی

SPD : Sozialdemokratische Partei Deutschlands حیزبی سۆشیال دیموکراتی ئەڵمانیا

BÜNDNIS 90/ DIE GRÜNEN : بوندنیس 90 / دی گرونن (هاوپەیمانی 90 / سەوزەکان)

BUNDESTAG : بوندستاگ (پەرلەمانی ئیتحادی ئەڵمانیا)

BUNDESRAT : بوندسرات : ئەنجومەنی فیدرالی (هەرێمەکان)

DIE LINKE : دی لینکە، چەپەکان

پێشەکی

ئەم توێژینەوەیە دەچێتە خانەی سیستەمی سیاسی لەدیدی فیدرالیزمەوە. ڕەچەتەیەکی تەواو ، بوونی نییە بۆ پراکتیزەکردنی سیستەمی فیدراڵی، چونکە هەر کۆمەڵگەیەک ئاڵۆزیو تایبەتمەندێتی خۆی هەیەو لەژێر کاریگەریی چەندین فاکتەردایەو پڕکردنەوەیان ئاسان نییە. هەر وڵاتەو بەپێی تایبەتمەندیەکانی خۆی دەبێت شێوازی سیستەمە سیاسییەکەی خۆی دابڕێژێت. مرۆڤایەتی لەگەڵ گەشەکردنی مێژووی ژیانیدا بەکۆمەڵێک لەسیستەمی سیاسیدا رۆیشتووە. فیدرالیزمیش بەشێکە لەو سیستەمانەو شێوازێکە بۆ فەرمانڕەوایی دەوڵەتو کۆمەڵو لەزۆرێک لە دەوڵەتانی جیهان پیادەدەکرێ. بۆ دەوڵەتانێکو کۆمەڵگەی پلورالیزمی وەک عێراقو ئێرانو تورکیاو سوریاو هاوشێوەکانی پیادەکردنی ئەم شێوازی سیستەمە سیاسییە سەرەڕای کێشەو بەربەستەکان، بەڵام بەگونجاو دەبینرێت. ئایا فیدرالیزم وەک سیستەمێکی سیاسیو کۆمەڵایەتیو ئیداریی گونجاوە بۆ عێراق بە هەرێمی کوردستانیشەوە؟، ئایا ئەم شێوازی سیستەمە دەبێتە هۆی دروستبوونی دیموکراسییەتو سەقامگیری لەم دەوڵەتەدا؟ ئایا بە هەرێم(کانتۆن) بوونی پارێزگاکانی هەرێمی کوردستان/ باشوری کوردستان بەسوودە؟ کۆپیکردنی سیستەمی سیاسیی وڵاتێک بۆ یەکێکیتر دەقاودەق نەگونجاوەو پێویستە لەگەڵ بارودۆخی سیاسیو کۆمەڵایەتیو ئابووریو کولتووریی ئەو وڵاتە خۆیدا گونجاوبێتو گەشە بکات، بەڵام سیستەمی سیاسی سەنترالیزم لە مێژووی سیاسیی عێراق بەڕوونی نیشانیدا گونجاو، ئەقڵانی نییە بۆ سروشتو پێکهاتەی کۆمەڵایەتی دەوڵەتی عێراق. فیکری فیدرالیزم بەرهەمی کۆمەڵی عێراقی خۆی نەبووەو لەخوارەوە بۆ سەرەوە ئەنجامنەدراوە، بەڵکو بەرهەمی فیکری ئەلیتەیەکی سیاسییەو هەربۆیە بڕیار لە کۆمەڵگەی عێراقیش لە سەرەوە بۆ خوارەوە ئەدرێ نەک بەپێچەوانەوە. فیدرالیزم یەکێکە لەشێوازی سیستەمە سیاسییەکان کە لەزۆرێک لە دەوڵەتان بەسەرکەوتویی پراکتیزەکراوەو بۆتە هۆی چارەسەری زۆرێک لە کێشەو جیاوازی ئەتنیکیو مەزهەبیو ئیداریو کولتووریو فاکتەرێکی گونجاو بووە بۆ سەقامگیرییو دیموکراسیی. بەڵام لەهەندێک لە دەوڵەتانیش ئەم سیستەمە لێکهەڵوەشاوە، وەک لە یەکیەتی سۆڤیەتی پێشوو، یۆگۆسلافیاو ئەنگۆلا. هەر لەم توێژینەوەیەدا نوسەر دە مۆدێلی سیاسی بۆ ئایندەی عێراق خستۆتەڕوو. لەبەر رۆشنایی ئەوەی بابەتەکە باس لەسیستەمی سیاسییش دەکات هەربۆیە بەشی یەکەمی تویژینەوەکەم بۆ باسێک لەسەر ئەم بابەتە تەرخانکردوە. لەکاتێکدا تەوەری دوەمی

کتێبەکە بۆ پرۆژەی بە هەرێم (کانتۆن) کردنی پارێزگاکانی باشوری کوردستان تەرخانکراوە.

dr.salarbasira@hotmail.com

بەشی یەکەم

باسی یەکەم:

پێناسەی سیستەمی سیاسیو دامەزراوەکانی

سیستەم (System) وشەیەکی فەرەنسیەو بەواتای کۆمەڵە بنەمایەکی ڕێکو پێک دێت بۆ پێکهێنانی ئۆرگانێکی سیاسیو کارگێڕی. لە بواری سیاسیدا پتر بەواتای شێوازی حکومەتو پێکهاتەی سیستەمی سیاسی بەکاردێت[1]. سیستەمە سیستەمە سیاسییەکانو دامەزراوەکانی وەک (پەرلەمان، حکومەت، دادوەری)، دەوڵەت، حیزبو ڕێکخراوەکانیو ڕایگشتیو هاوبەشیی هاوڵاتی لەحکومەتو کارگێڕیدا، هەروەها ڕێکخراوە کۆمەڵایەتیەکان، دەسەڵاتو هێزو پێشبڕکێیەکانی هەڵبژاردن[2]. سیستەمی سیاسی چەند دامودەزگایەکە لە کۆمەڵگەیەکی دیاریکراودا کە کاروباری بەڕێوەبردن دەگرنە ئەستۆ لە ڕێگەی ئەو یاساو ڕێسا مولزیمانەی کە لە ئارادان، یان دانراوون لە چوارچێوەی ئایدیۆلۆژیایەکی سیاسی پەیڕەوکراودا[3]. سیستەمی سیاسی بە تەنیا بریتی نییە لە دامەزراوە حکومییەکان بەتایبەت ئەوانەی وەک دامەزراوە ڕەواکانو بەڕێوەبەرایەتییەکان، بەڵکو بریتییە لەهەموو پێکهاتە کۆمەڵایەتیەکان بەهەموو ڕووە سیاسیەکانیەوە بۆ نمونە پێکهاتە تەقلیدیەکانیش کە لەسەر بنەمای خزمایەتیو عەشیرەت دامەزراون. بەواتا "سیستەمی سیاسی ئەو دیاردانەیە کە بەهەموویانەوە سیستەمێک پێکدێنن". سیستەمی سیاسی داینەمۆی دەوڵەتو ژیانی کۆمەڵگەیە، هەروەها ئەرکی ڕێکخستنی کۆمەڵ دەگرێتەئەستۆ. سیستەمی سیاسی زیاتر تایبەتە بەڕێکخستنی شێوازو کاری دەسەڵاتو کۆمەڵو کۆمەڵە سیاسییەکانو کردەی سیاسی.

---

[1]) فەرهەنگی رامیاری (نیگا)، ئامادە کردنو وەرگێرانی: ئازاد وەلەد بەگ هەولێر، 2005،ل.276.

[2] olfgang Jung, Grundbegriffe aus Politik Gesellschaft, Wirtschaft, Frankfurt, 2005, S. 203-204.

[3]) بەهادین ئەحمەد محەمەد، تیۆری دەولەتو سیستەمە رامیاریەکان، سلێمانی، 2002، ل. 139.

باسی دووم
(سیستەمی سیاسیو سیستەمی کۆمەڵایەتی)

سیستەمی سیاسی لە بنەڕەتدا پەیوەستە بە سیستەمی کۆمەڵایەتییەوە. دیاردەو کردە سیاسییەکان لە بنەڕەتدا دیاردەو رەفتاری کۆمەڵایەتی بوون، بەڵام هەموو رەفتارێکی کۆمەڵایەتیش مەرج نییە بچێتە خانەی سیاسەتەوە بۆیە سیستەمی سیاسی زیاتر تایبەتە بە رێکخستنی شێوازو کاری دەسەڵاتو کۆمەڵو کۆمەڵە سیاسییەکانو رەفتاری سیاسی. سیستەمی سیاسی لەناو سیستەمی کۆمەڵایەتی پەیدا دەبێت. هەموو گۆڕانێک لە سیستەمی کۆمەڵایەتی کار لە سیستەمی سیاسی دەکاتو ئەوانیش گۆڕانیان بەسەردا دێت. لەبەر ئەوەی سیستەمی سیاسی تارادەیەک بریتییە لەسیستەمی کۆمەڵایەتی، بۆیە هەر جۆرە ناسەرکەوتنێک لە سیستەمی سیاسیشدا دەبێتە هۆی دواکەوتنی سیستەمی کۆمەڵایەتی.
لەم بوارەدا حیزبو رێکخراوی سیاسی بەتایبەت گرنگیدان بەئایدۆلۆژیای ئەو حیزبە رۆڵی گرنگ دەبینێتو هێزێکی بەتوانایە بۆ گۆڕینو بەمۆدێرنکردن. پێشکەوتنی سیستەمی سیاسیی پێویستی بە هۆشیاری کۆمەڵایەتی هەیە کە یارمەتی کۆمەڵ ئەدات بۆ بەدەستهێنانی ئامانجەکانی سیستەمەکە. هوشیاری کۆمەڵایەتی رێگە بۆ هاوڵاتیان خۆش دەکات لەزۆر لایەنەوە چاودێری ژیان بکەن لەبواری کۆمەڵایەتی، کەسایەتی، ئەخلاقی. .تاد. کێشەی لەسەرخۆ گەشەکردنی کۆمەڵگە لە بوارەکانی سیاسیو ئابووریو کۆمەڵایەتیو فەرهەنگیی دەمێکە لەلایەن زاناکانو کۆمەڵناسەکان بایەخی پێدراوە. مێژووی مرۆڤایەتی ئەو راستیەی بەروونی نیشانداوە کە گۆڕانکاری کۆمەڵایەتیو سیاسی پرۆسەیەکی حەتمیە. هەموو ئەو کۆمەڵگەیانەی لە ئاستی نزمی ئابووریو سیاسیو کۆمەڵایەتیدان دەبێت بەو رێگەیانە تێپەڕن کە وڵاتانی پێشکەوتووی جیهان پێیدا تێپەڕیوون. دەوڵەتی عێراقیش بەهەرێمی کوردستانیشەوە بێبەش نییە لەم یاسایە. بەڵام دیارە هەر کۆمەڵگەیەک بەگوێرەی خەسلەتی نەتەوەیی خۆی بەم پرۆسەیەدا تێپەڕ دەبێت. بەم پێیە پێکهاتەی سیاسی حیزبی سیاسیو سیستەمی سیاسی ڕەنگدانەوەی بارودۆخی کۆمەڵایەتی ئەو کۆمەڵگەیە خۆیەتی. بەواتا بەرهەمی واقعی کۆمەڵایەتییە.

باسی سێیەم
(کۆمەڵگە پێویستی بە ڕێکخستن هەیە)

کۆمەڵگە بەبێ دەسەڵاتی سیاسی ڕێکخراو مەحاڵە. بۆیە پێویستی بە دەسەڵاتیکی سیاسی، بە سیستەمێکی سیاسی ڕێکخراو هەیە تاوەکو بنەماکانی ژیانو گوزەران ڕێکبخات. دەزگاکانی دەوڵەت کە سیستەمە سیاسییەکە پێکدەهێنن وەک پەرلەمانو حکومەتو دادوەری ڕۆڵی گرنگ دەبینن تێیدا. لێرەدا حیزبی سیاسیش گرنگو پێویستە بۆ سیستەمی سیاسی کە بریتیە لە شێوازێک بۆ بەیەکەوە گرێدانو بەستنەوەی گشت پەیوەندیە سیاسییو کۆمەڵایەتیو ئابوورییەکانی نێو کۆمەڵگە. هەروەها حیزب ئەرکی ڕێکخستنی کۆمەڵو ڕۆڵی بەڕێوەبردن لە ڕێگەی ئەو یاسایانەی کە هەن لە چوارچێوەی ئایدۆلۆژیایەکی سیاسی پەیڕەوکراودا دەگرێتە ئەستۆ[4]. ئەو کۆمەڵگەیانەش کە پەیکەری دەوڵەتیان نییە دەکرێ دابنرێن کە سیستەمی سیاسیان هەیە. زاراوەکە بە شێوەیەکی دیاریکراو لە زانستی سیاسیدا بریتیە لە کۆمەڵێک پەیکەرو پرۆسەو دەزگا کە لەنێوان خۆیاندا کارلێک دەکەن. لەبەرئەوەی زاراوەکە بەفەرمانەکانیەوە دەناسرێت ئەوا دەکرێت ئاماژە بدات بەو ڕێکخستنە سیاسیانەی دەوڵەتو نادەوڵەتییش[5].

باسی چوارەم
(هەر کۆمەڵگەیەک تایبەتمەندی خۆی هەیە)

بێگومان هەر کۆمەڵگەیەک تایبەتمەندی خۆی هەیە. بیروبۆچوونی هەر کۆمەڵگەیەکی مرۆڤایەتی دەربارەی دەسەڵاتو سیستەمی سیاسی لەگەڵ ئەوی تردا دەگۆڕێ ئەویش بەپێی ڕەوشی تایبەتی هەر کۆمەڵگەیەک لەرووی مێژوویيو ئابووریو کۆمەڵایەتیو ئاستی هوشیاریو جیۆپۆلەتیکەوە کە بە هەموویانەوە باری سایکۆلۆجیو کۆمەڵایەتیو هوشیاری سیاسی تاکەکانی کۆمەڵگە دیاریدەکەن[6]. ئەم فاکتەرانە بۆنمونە لە وڵاتیکی ڕۆژئاوای ئەوروپا بەپێی تایبەتمەندیەکانی خۆی جۆرێکی ترە بە بەراورد لەگەل وڵاتێکی تری دواکەوتوو، یان تازە گەشەکردوو. واتا سیستەمی سیاسی پەیڕەوکراو لە وڵاتو دەوڵەتێکەوە بۆ یەکێکی تر دەگۆڕێ. لەهەر دەوڵەتێکدا ڕادەی هوشیاری سیاسی کۆمەڵو

[4]) ڕێبین ڕەسول ئیسماعیل، سیستەمی سیاسی، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، شوێن نادیارە، 2003، ل. 55.
[5]) نیگا، فەرهەنگی رامیاری، 2005، ل. 141– 142.
[6]) بەهادین ئەحمەد محەمەد، ل. 158.

بیروبۆچوونی مرۆڤەکانی دەربارەی دەسەلآت لەسەر بنچینەی قۆناغە مێژوییە جیاجیاکان بەخۆوە وەردەگرێ کە دەولەتی پێدا ڕۆیشتووە.

باسی پێنجەم
سیستەمی سیاسی کۆمەڵگەی تەقلیدی

خەسلەتی کۆمەڵگەی تەقلیدی بریتییە لە کردەوە تەقلیدیە کۆمەلآیەتیەکان. واتا ئەو کردەوانەی کە لەسەر بنەمای ئەقلّو مەنتق دانەمەزراوە، بەلْکو لەسەر بنەمای ئەو کردەوانەی کە سەردەمانێک کاری پێکراوەو جێگیربوەو بەمیرات ماوەتەوە وەک شتێکی تەقلیدی. یەکێک لە خەسلەتەکانی کۆمەڵگەی تەقلیدی بریتیە لەپێکهاتەیەکی داخراوی کۆمەلآیەتی کە گران خۆی دەداتە دەست گۆڕانکاری بە تایبەت بەمۆدێرنکردنی هەرەمی سەرەوەی. جگە لەوە زۆربەی ئەندامانی ئەم کۆمەڵگەیە سەربەخۆییان نییە، واتا بەستراونەتەوە بەنەریتی گشتی کۆمەڵگەکە. لێرەدا هوشیاری ئاینی زاڵە بەسەر تەواوی بوارەکانی ژیانی کۆمەڵگەکە. دەسەلآتی سیاسیش خەسلەتێکی حوکمی فەردیە تێیدا. بۆیە ئەم جۆرە کۆمەڵگەیە هەروەک ئاماژەم پێدا بەپێی سروشتی خۆی، خۆی کەمتر دەداتە دەست بەمۆدێرنکردنو زیاتر لە شوێنی خۆی دەچەقیو گۆڕانیشی کاتێکی دورودرێژی دەوێ کە ئەمیش بەندە بەکۆمەڵێک فاکتەرەوە. لەم سیستەمە تەقلیدیەدا ئابووری خزمایەتیو بارودۆخی پابەندبوونو پەیوەندی کەسیی دروستدەبێتو ڕۆڵ دەبینێت. بەم شێوەیە گەشەکردنی ئابووری گێڕ دەبێتو دەسەلآتەکە دەسەلآتیکی کلاسیکیو تەقلیدیەو هۆشیاری کۆمەڵ لەئارادا نییەو دەسەلآتداری تەقلیدیو کلاسیک سوود لەم دیاردەیە وەردەگرێو دەشیەوێ کەشو هەوا کۆمەلآیەتیە دواکەوتوەکە هەر بەم شێوە کۆنە بمێنێتەوە لە شێوەی دابو نەریتە تەقلیدییەکان. هەموو پێشکەوتنو هۆشیارییەکی کۆمەلآیەتی دەبێتە لاوازکردنو گۆرینی ئەو نەریتە تەقلیدیەی کە دواتر دەبێتە ڕێگر لەبەردەم دەسەلآتی دەسەلآتدارە تەقلیدیەکەدا، بەواتا سیستەمە سیاسیە تەقلیدیەکە. هەربۆیە بەگشت شێوەیەک ئەم لایەنە هەوڵی لەناوچونی پێشکەوتن ئەداتو دەیەوێ کۆمەڵگە کۆنەکە کۆمەڵگەیەکی داخراو بێتو بەهۆی ناهوشیاری کۆمەڵەوە بۆی بچێتە سەرو دەسەلآتدار جێگەی یاساش بگرێتەوەو دەیەوێ لەم زیاتر کۆمەڵ هیچی ترنەبینێتو بەم شێوەیە کۆمەڵگە بێبەش دەکات لەمێژووش[7].

---

[7] Max Weber, Wirtschaft und Gesellschaft, Tübingen, 1980, S. 130

لەو کۆمەڵگەیانەی هوشیاری سیاسی لای هاوڵاتیان کزولاوازەو هەروەها رەوشی ئابووریو کۆمەڵایەتی تیایاندا لاوازە، ئەوا سیستەمی سیاسی پەیڕەوکراو لە دەوڵەتدا سیستەمێک دەبێت لەسەر زەبروزەنگو خۆسەپاندن بنیاد دەنرێت. لێرەدا پێشێلکردنی مافی تاکەکانی کۆمەڵو سەربەستیەکانیانو بوارنەدان بەگروپی سیاسی جۆراوجۆر لەدەوڵەتدا شتێکی ئاسایی دەبێت. واتا سیستەمی دیکتاتۆری لەدەوڵەتدا پەیرەو دەکرێت، ئیتر ئایا ئەو سیستەمە دیکتاتۆریە سیستەمی دیکتاتۆری تاکە کەسی بێت یان رێچکەیی بێت[8]. بەڵام پەیرەوکردنی هەر شێوەیەک لە سیستەمی دەسەڵات لەدەوڵەتدا شتێک نیە بەردەوام بەزۆر بسەپێندرێ، یان هەتا سەر بڕبکاتو نەگۆڕ نەبێت، ئەگەر سیستەمە سیاسیە پەیڕەوکراوەکە لەگەل باری سایکۆلۆجیو فیکریو کولتووریيو کۆمەڵایەتیو خواستی خەڵکی وڵاتدا گونجاو نەبوو، ئەوا ئەو سیستەمە سیاسیە ئەگەر بۆ ماوەیەکی زەمەنییش پەیڕەو بکرێت بەڵام وەکو ئەنجام هەر هەرەس دێنێتو ئامانجی رێکخستنی دەوڵەت ناپێکێ کە لەراستیدا پێویستە بۆ خۆش گوزەرانیو سەقامگیر کردنی ڕەوشی سیاسیو کۆمەڵایەتیو ئابووری هاتبێتە کایەوە.

باسی شەشەم
(شێوەکانی سیستەمە سیاسیەکان (سیستەمە سیاسیە مەرکەزیو لامەرکەزیەکان)

ئەو سیستەمانەی لە مێژووی سیاسیدا فەرمانڕەواییان کردوەو لەخوارەوە ئاماژەم بە هەندێکیان داوە لە هاوکێشەی کۆتایدا سەرجەمیان دابەش دەبن بەسەر دوو جۆر لە سیستەمی سیاسی کە بریتین لە سیستەمی ناوەندیو ناناوەندی (مەرکەزی و لامەرکەزی). سیستەمە مەرکەزیەکان ناکرێ لەگەل دیموکراسیەتدا کۆک بن چونکە خاوەن دوو جیهانبینی جیاوازن. بۆنمونە سیستەمی سیاسی بەعس لە عێراقو سوریا ئەم ڕاستیەی سەلماند. تەنیا دەسەڵاتی لامەرکەزی خەسلەتی دیموکراسی پێوە دیارە. فیدرالیزمیش دەچێتە خانەی سیستەمی لامەرکەزیەوە. مەرکەزیەت خولیای مۆنۆپولکردنی دەسەڵات وبڕیارە،خولیای زەوتکردنی ماف وئازادیەو چارەنوسی ئەوانی ترە. بەڵام فرەیی تەنیا لەسایەی ئازادیدا دەتوانیت بەردەوام بێت ومانای خۆی لەدەست نەدات.

[8]) بەهادین ئەحمەد محەمەد، ل، 168.

سیستەمە سیاسیە لامەرکەزییەکان

1. سیستەمی لامەرکەزی پارێزگاکان

2. سیستەمی فیدرالی

جیاوازی لامەرکەزی پارێزگاکان لەگەل ئەوەی فیدرالیەتدا لەم خالانەدا خۆی دەبینێتەوە:

- لە لامەرکەزی پارێزگاکاندا یەک دەوڵەتو پارێزگاکان هەیە کە یەک دەستوری مەرکەزیی تێدایەو یەک دەسەڵات دابەشە لەنێوان مەرکەزو ناوچەو پارێزگاو یەکە ئیداریەکانی یەک دەوڵەتداو کاروباری ئیدارەی دەسەڵات رێکدەخاتو لامەرکەزی پارێزگاکان هەیە.

- لە کاتێکدا لەفیدرالیەتدا چەندین هەرێمو ویلایەت دەچنە نێو ئیتحادێکەوە کە هەر هەرێمێک، ویلایەتێکی نێو ئیتحادەکە دەست لە بەشێک لە سیادەی ناوخۆی خۆیو هەروەها لەسەرجەم سیادەی دەرەوە بۆ بەرژەوەندی کیانە ئیتحادیە فیدرالیەکە هەلدەگرێت. دەوڵەتی ئیتحادی بەرپرسە لە سیادەی دەرەوەو هەندێ لایەنی نێوخۆش. لە کاتێکدا هەرێمەکانی، یان بەشەکانی تری ئیتحاد سەربەخۆیە بۆ باقی کاروبارەکانی نێوخۆ.

- هەرێمەکان یان ویلایەتەکان لە دەوڵەتی فیدرالی یەکەی دەستورین نەک یەکەی کارگێری هەروەک ئەوانەی پارێزگاکان لەدەوڵەتی یەکگرتودا هەیانە. هەموو هەرێمێک دەستورێکی هەرێمی خۆی هەیە.

- سەرجەم کاروبارەکانی دەسەلات لە ناوچەی لامەرکەزی پارێزگاکاندا لەلایەن دەستوری نیشتیمانیەوە رێکدەخرێتو رێگە بەهەر پارێزگایەگ ئەدرێ کاروبارەکانی (الحکم المحلی) رێکبخات کە لەسەر رێکەوتنامەو تێگەیشتنی نێوان مەرکەزو دانیشتوانی ئەقلیمەکەیە. لە کاتێکدا دەوڵەتە ئیتحادیە فیدرالیەکان هەر یەکێکیان دەستورە تایبەتیەکەی خۆی دەپارێزێتو بریتیە لە تەنازول لە کیانی نێوخۆی ئیتحاد لە هەندێ لەبەشەکانی دەسەلات بۆ هەرێمەکانو هەروەها هەرێمەکانیش بەهەمان شێوە بۆ بەرژەوەندی کیانی ئیتحادی[9]".

[9] نبیل عبدالرحمن حیاوی، اللامرکزیەو الفیدرالیە، بغداد، 2006، ص. 48.

بەشی دووەم

باسی یەکەم

زاراوەو چەمکو پێناسەی فیدرالیزم

فیدرالیزم وشەیەکی لاتینیە لە (foedus) وە هاتوەو بەواتای یەکبوون (الاتحاد) دێتو لەبنەرەتدا پرەنسیپێکی رێکخراوەییە کە یەکەکان (هەرێمەکان) بەرپرسیارێتیەکی خۆیان هەیە بەڵام چوونەتە نێو سەرجەمێکەوە.[10]. "سیستەمی فیدرالی وەک رێکخستنێکی رامیاریو دەستوری ناوخۆیی لێکدراوە، بەو پێیە هەرێمەکان ملکەچی دەوڵەتی فیدرالی دەبن[11]". هەرێمەکان مافی چارەی خۆنوسینیان هەیە لەچوارچێوەی دەسەڵاتەکەیاندا بۆنمونە پەروەردەو هێزی پۆلیسو ئاسایش.تاد. بەواتای پێکەوەگرێدانی چەند دەوڵەتێکیش دێت بۆ دەوڵەتێکی سەرجەم (یەکێتی فیدرالی). دەوڵەتی سەرجەم (الاتحاد) بۆ هەموو ئەو شتانە بەرپرسە کە لەبەرژەوەندی گەلدا بەئیتحاد دەبێت رێکبخرێن، بەڵام بوارەکانی تر هەرێمەکان ئەنجامی ئەدەن" .

فیدرالیزم بەواتای بەشداری سیاسیو کۆمەڵایەتی وئابووری دێت لەدەسەڵاتدا، ئەمەش لەرێگەی پەیوەستێکی ئارەزومەندانەی نێوان نەتەوەو گەلان، یان پێکهاتە مرۆییەکانی سەر بە رەچەلەکی نەتەوەییو رەگەزی جیاجا، یان چەند زمان، چەند ئاین یان چەند کەلتورێکی جیاجیادا دێت. ئەمەش لەنێو سیستەمێکی یەکێتیدا کە قەوارە لەیەکترجیاکان لەیەک دەوڵەتدا یان لەیەک سیستەمی سیاسیدا یەکبخات لەگەل هێشتنەوەی قەوارە یەککگرتوەکان بە ناسنامەی تایبەت بەخۆیانەوە لەڕووی پێکهاتەی کۆمەڵایەتیو سنوری جوگرافیو زمانو کەلتورو ئاینەوە لەتەک بەشداری کاریگەرییان لە دارشتنو دروستکردنی سیاسەتو بڕیارەکانو قانونەکانی فیدرالی وخۆجێی، لەگەل پابەندبوون بەپێرەو کردنیان بەگوێرەی پرەنسیپی بڕیاردانی ئارەزومەندانەو پرەنسیپی رێکەوتن لەسەر دابەشکردنی دەسەڵاتەکانو دەسترۆیشتنەکان (الصلاحيات)و ئەرکەکان (الوزائف) بۆ دەستەبەرکردنی بەرژەوەندیە هاوبەشەکانو بۆ پاراستنی قەوارەی یەکێتیەکە. لە پێناسەیەکی تردا فیدرالیزم سیستەمێکی یاساییە لەسەر بنچینەی چەند رێسایەکی دەستوریی روون دامەزراوە کە ژیانی هاوبەش بۆ نەتەوەو ئاینو مەزهەبو لایەنە جیاجیاکان لەچوارچێوەی یەک دەوڵەتدا دابین دەکات کە دامەزراوە دەستوریەکان لە دەوڵەتی قانوندا بەرێوەیان دەبەن. کەواتە بۆ زیاتر تێگەیشتن لەم چەمکە دەکرێ بوترێت

[10]) سەیوان کاکەرەش، بەراورد لە نێوان رژێمە فیدرالەکاندا، سلێمانی، 2002، ل.5.

[11]) نیگا، فەرهەنگی رامیاری، ل.297 .

فیدرالیزم سیستەمێکی سیاسیە دەتوانێ یەکێتیەکی ناوەندی لەنێوان دوو کەرت یان دوو هەرێم، یان کۆمەڵە کەرت وهەرێمێکدا دامەزرێنێ، بەشێوەیەک کە کەسێتی دەوڵەتیی هەر بۆ حکومەتی "ناوەندی"دەبێت لەگەڵ پاراستنی برێک لە سەربەخۆیی ناوخۆیی بۆ هەریەک لەیەکە پێکهێنەرەکانی یەکێتی فیدرالی. هەرێم یان ویلایەتە پێکهێنەرەکانی دەوڵەتی فیدرالی بە یەکەی دەستوری دادەنرێن، نەک یەکەی کارگێری وەک ئەوەی پارێزگاکان لەدەوڵەتی یەکگرتودا هەیانە ". بۆ تێگەیشتنی زیاتر لە پێناسەو چەمکی فیدرالیزم ئاماژە بەچوار رێچکە دراوە کە بریتین لە:

1ـ "رێچکەی ویر(Whera) . بەگوێرەی ئەم رێچکەیە فیدرالیەت هۆکارێکە بۆ دابەشکردنی سەرجەم دەسەڵاتەکان لەنێوان حکومەتی گشتیو حکومەتی هەرێمەکان، بەشێوەیەک کە هەم (متناسق) بمێننەوەو هەم سەربەخۆیی خۆشیان بپارێزن.
2 ـ رێچکەی فریدریک(Friedrich) . بەپێی ئەم رێچکەیەش فیدرالی چەند پێکهاتەیەکی سیاسی سەربەخۆ دەهێنێتە کایەوە کە زۆرجار بەهاوبەش کاروبارەکانیان بەرێوە دەبەنو بڕیاری هاوبەش دەدەن. زۆرجاریش سەربەخۆیی خۆیان لەدەست نادەنو کاروبارە تایبەتەکانی خۆیان بەرێوەدەبەنو بۆ باشترکردنی بارودۆخی خۆیان کار بەپرەنسیپی قوربانیدان ناکەن.
3 ـ رێچکەی لیڤینستۆن(Livingstone) . ئەم رێچکەیە زیاتر پشت بە واقع دەبەستێت بە شێوەیەک فیدرالی لەروانگەو میانی دارشتنی دەستوریو دامەزراوەییەوە شرۆڤە ناکات بەلکو پشت دەبەستێت بەواقعی هەبوونی سیماکانی فیدرالی بەشێوەیەک کەهەر کاتێک سیماو سیفەتو تایبەتمەندێتیەکانی فیدرالی لەهەر کۆمەڵگەیەکدا بەدیکرا، ئەو کۆمەڵگەیە بە کۆمەڵگەیەکی فیدرالی دادەنرێت ئیتر با لەرووی رێکخستنە دەستوریەکانیشەوە نەگەیشتبێتە ئەو ئاستە. لەگرنگترینی سیماکانی فیدرالیش کە ئەم رێچکەیە باسی لێوەکردوە ئەوەیە کە توانای خودی خۆبەرێوەبردن هەبێتو شێوازێک لە لامەرکەزی پیادە بکرێتو دەسەڵاتی خۆجێیەتی (محلی) هەبێت.
4 ـ رێچکەی ریکەر(Ricker) . ئەم رێچکەیە بە پێچەوانەی ئەوەی پێشتر جەخت لەسەردەستوری فیدرالی دەکاتو پێیوایە کە فیدرالی پێکهاتنو شێوازە رێکخستنێکی ناوخۆیی دەستورییە کە لەرێگەی دەستورەوە بنەماکانی دادەرێژێت. ئەم دەستورەش جیاوازە لەودەستورەی کە رۆحی دەسەڵاتەکان لەدەستی تەنها دەسەڵاتیکدا

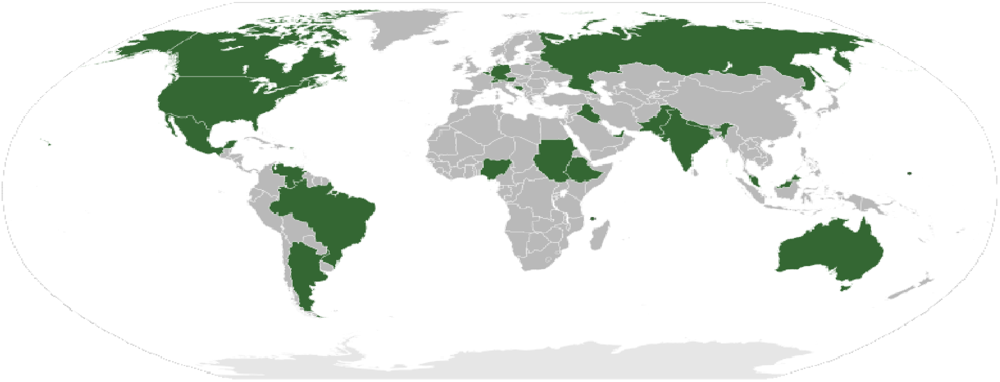

نەخشەی ژمارە1[12]

کۆدەکاتەوە[13]. جیاوازی لە نێوان دوو جۆر فیدرالیدا دەکرێت کە بریتیە لە فیدرالیەتی تەقلیدی رۆژئاوایی کە ناودەبرێت بە فیدرالیەتی دەوڵەتەکان. ئەویتر ناودەبرێت بە فیدرالیەتی سۆشیالیستی مارکسی کە پێی دەوترێت فیدرالیەتی نەتەوەکان[14].

باسی دووەم

فیدرالیزم / سیستەمێکی سیاسیو کۆمەڵایەتی

فیدرالیزم یان یەکێتی فیدرالی بەتەنیا بنچینەیەکی سیاسی نیە بەلکو ئابووریو کۆمەڵایەتیو کولتووریشە[15]، دەکرێ بوترێ فیدرالیزم وەک سیستەمێکی سیاسی ئەمرۆکە لە 27 ولات پیادە دەکرێ کە 40% ی دانیشتوانی سەر ڕووی زەوی تێدا دەژی کە خۆیان بە دەوڵەتی فیدرال پێناسە دەکەن یان بەگشتی بە فیدرال دەبینرێن

ڕەنگە تۆخەکان بریتین لەدەوڵەتە فیدرالیەکان

[12] de.wikipedia.org/wiki/F%C3%B6deralismus

[13]) سۆران حوسێن قادر بەرزنجی، کێشە یاساییە نێودەولەتیەکانی هەرێمەکان لە دەولەتی فیدرالیدا، توێژینەوەیەکی بەراوردکاری، هەولێر، 2003، ل.13.

[14]) هەمان سەرچاوە، ل.13.

[15]) هەمان سەرچاوە، ل.9.

نزیکەی هەموو ئەو دەوڵەتانەی خاوەن روبەری گەورەن یان خاوەن دانیشتوانی گەورەن دەوڵەتی فیدرالین وەک ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا، کەنەدا، ئوستورالیا، هندستان، روسیا، بەرازیل، ئەرجەنتین (بروانە نەخشەی ژمارە 1). لەگەل پرۆسەی بەدیموکراتیزەکردن ئەرجەنتین، بەرازیلو مەکسیک بەرەو فیدرالیزم هەنگاویاننا، بەلجیکا، ئەسیوبیاو ئیسپانیا پێشتر دەوڵەتی مەرکەزی بوونو دواتر بوونە فیدرالی.

دەوڵەتەکانی وەک بۆسنە، کۆماری دیموکراتی کۆنگۆ، عێراق، سۆدانو خوارووی ئەفەریقا رویانکردە سیستەمی فیدرالی. سریلانکاو نێپال نزیکن لەقبول کردنی سیستەمی فیدرالی. یەکێتی ئەوروپا چەندین خەسلەتی فیدرالی پێوە دیارە[16]".

فیدرالیزم جیاوازە لەپەیوەندیە کۆمەڵایەتیو ئابووریو دامەزراوەکانیدا. ولاتانی زۆر گەورەو ولاتانی زۆر بچووک، ولاتانی دەولەمەندو هەژاریش دەگرێتەوە. ولاتانی یەک جۆرو هەروەها فرەلایەنیش دەگرێتەوە (فیدرالی تاک نەتەوەو فرەنەتەوە). هەندێک لە سیستەمە فیدرالیەکان دەمێکە دیموکراتین بەڵام هەندێکی تر ئەزمونێکی کورتترو پرکێشەیان هەیە. شێوازی دارشتنی سیستەمەکە وەک یەک نیە لەگشت شوێنێک. لە هەندێک سیستەمی فیدرالیدا تەنیا یەک، دوو یان زیاتر هەرێم هەیە، بۆنمونە عێراق. هەندێک فیدرالی سەقامگیرنو بەپێچەوانەوە هەندێکیتر ناسەقامگیرو دابەشکراوە. هەموو ئەم فاکتەرانە کاریگەرییان هەیە لەسەر رۆل بینینو سەرکەوتنی سیستەمە فیدرالیە جیاوازەکان لەیەکتر. تەنیا یەک مۆدێلی یەکگرتوی گونجاونیە بۆ هەموو بارودۆخەکان. توانای یەکخستنی چەندین شێواز یەکێکە لەخالە بەهیزەکانی فیدرالیزم، بەڵام لەگەل ئەم جیاوازیانەشدا چەندین خالی هاوبەشیش هەن کە سیستەمی فیدرالی لە شێوەکانی تری حکومەت جودا دەکاتەوە بۆنمونە دوو ئاستی دەزگای دەوڵەتیان هەیە کە یەکێکیان بۆ سەرجەم دەوڵەتەو ئەوی تریان بۆ هەرێمەکانە. هەر ئاستێک لەم دووانە پەیوەندیەکی راستەوخۆی بە هاوڵاتیەکانیەوە هەیەو هەموو ئەمانە بەیاساو دەستور رێکدەخرێن. ئاسایی دەبێت سیستەمی سیاسی فیدرالی دیموکراسیو قانونی بێت چونکە رژێمە نادیموکراسیەکان ئاوتۆنۆمی نادەنە یەکەکانی دەوڵەت[17]".

[16] Föderalismus , Opladen. 2008, S.15.

[17]) هەمان سەرچاوە، ل. 15.16-

هەموو ئەو 28 دەوڵەتانەی پێشتر ئاماژەی پێدرا هەموویان سیفەتەکانی فیدرالی بەتەواوی جێبەجێ ناکەن. هەندێکیان بەلای سەنترالیزمدا دەڕۆن‌و کەمتر فیدرالین‌و هەندێکی تریان هەندێک سیفەتی دەوڵەتی یەکگرتویان هەیە کە ڕێگە بەحکومەتی مەرکەزی ئەدات خۆیان لە ئاوتۆنۆمی یەکەکانی دەوڵەت لابدەن. بەڵام ئایا ئەوە دەبەخشێت کە ئەم ولاتانە فیدرال نین؟ بۆ ئەوە وەلامێکی یەکلاکەرەوە نییە[18].

لە سەدەی 18و 19 ئەم مۆدێلە خزمەتی کۆمەڵانی ئەوروپی‌و ئەمریکایی کرد لەچارەسەری قەیرانە کۆمەڵایەتی‌و ئابووریەکاندا. سیستەمی فیدرالی لە زۆرێک لە ولاتانی جیهاندا وەک لە ئەڵمانیاو لە سویسرا بووە هۆی سەقامگیری‌و دیموکراسیەت. بەڵام ئەم سیستەمە سیاسیە لە گشت شوێنەکان وەک یەک سەرکەوتو نەبووە. لە نیجیریا بەکردەوە شکستی هێناو دوای 10 سال پراکتیزەکردن (1960- 1970) دوای سەربەخۆیی ئەم ولاتە لەسالی 1960 لەئەنجامی ناکۆکی‌و پێکدادان‌و تێکهەلچوونی پێکهاتە کۆمەڵایەتیەکان بووە هۆی کوژرانی پتر لە 2 ملیۆن مرۆڤ. لە هندستان دوای زیاتر لە 50 ساڵ هەر چەندە سەرکەوتنی ڕێژەیی بەدەستهێناوە بەڵام هەتا ئەمرۆکە نەیتوانیوە کێشە نەتەوەیی‌و زمانی‌و کولتووری‌و ئاینی‌و مەزهەبیەکان سەرکەوتوانە چارەسەر بکات. لە یۆگۆسلاڤیای پێشوو دوای مردنی مارشال تیتۆو هەلوەشانەوەی یەکیەتی سۆڤیەت سیستەمی فیدرالی دوای زیاتر لە 20 سال لەبەر یەک هەلوەشایەوەو ئەم ولاتە بەهۆی جەنگو شەڕی خوێناوی ئاینی‌و نەتەوەییەوە بەش بەش‌و وێران بوو. هەروەها لە کەنەداو بەلجیکا کە لەڕیزی ولاتانی پێشکەوتوی جیهان دەژمێردرێن مۆدێلی فیدرالیزم تێیاندا توشی قەیران بووەو ڕوەو جیابوونەوەو دابەشبوون هەنگاو دەنێن[19].

"فیدرالیزم مۆدێلی جیاوازی هەیە. دووان لەو مۆدێلە سەرەکیانە بریتین لە فیدرالی زۆرینەو فیدرالی فرەنەتەوە. یەکەمیان پێشی دەوترێت فیدرالی تاک نەتەوە. لەمەی دواییاندا گەل وەک تاکە نەتەوەیەک مامەلە دەکات. سیستەمی سیاسی ئەڵمانیا سەر بەم جۆرە مۆدێلەیە. دوەمیشیان کە پێشی دەوترێت فیدرالی ئێتنیکی لەسەر بنچینەی دوو نەتەوە یان زۆرتر دادەمەزرێت. هاوڵاتیان لێرەدا لەسەرێکەوە سەر بە حکومەتی ئیتحادی "ناوەندی"و لەسەرێکی تریشەوە سەر بە حکومەتی هەرێمەکەیانن. سیستەمی سیاسی بەلجیکاو سویسرا لەجۆری فیدرالی فرەنەتەوەن"[20].

---

[18]) هەمان سەرچاوە، ل. 17.

[19]) ئەسەدوللا ئەلەم، بنچینەکانی فیدرالیزم، وەرگێرانی بۆ کوردی: ڕێباز مستەفا، سلێمانی، 2004، ل.3-5.

[20]) خەبات عبداللە، گۆڤاری سڤیل، ژمارە 86.

باسی سێیەم

فیدرالیزم لە سیستەمی سیاسی دا ، ئەڵمانیا وەک نمونە

مرۆڤ ناتوانێت باس لە سیاسەت بکات بێئەوەی باس لە سیستەم[21] نەکات کە هەمووی لەسەر ئەم، بەواتا سیستەم دامەزراوە. بۆنمونە ئەڵمانیا سیستەمی پەرلەمانی، کۆماری، فیدرالی پیادە دەکات. لە سیستەمی پەرلەمانیدا دانیشتوان هەر چوار ساڵێک ئەو حیزبو کاندیدانە هەلدەبژێرن کە دەبێت نوێنەرایەتی بەرژەوەندیەکانی ئەمان بکەن لە پەرلەماندا. بەڵام جگە لەم پێکهاتە سیاسیە لە هەمانکاتدا دەوڵەتە فیدرالیەکە خاوەنی چەندین هەرێمی جیاوازەو بەپێی سیستەمێکی گونجاوی فیدرالی کاردەکات. ئەڵمانیای فیدرالی بەسەر شازدە هەرێمی فیدرالی دابەش کراوە. هەموو یەکێک لەم هەرێمانە خاوەنی سێ دەزگا سەرەکیەکەی دەوڵەتن کە بریتین لە (پەرلەمان، حکومەت، دادوەری) کە ئەرکو کاری گونجاو دەگرنە خۆ لەبوارە جیاوازەکاندا. لەناو شارەکانیشدا ئەنجومەنی پارێزگا هەیە (شێوازێک لەپەرلەمانی شار) بەڵام بەو پرەنسیپەی کە بڕیارەکان ناناوەندینو ئەمەش ئاراستەیەکی فیدرالیزمە. دەوڵەت لەسیستەمی ئیتحادی فیدرالدا دەتوانێت هەندێک لە دەسەڵاتەکانی خۆی لە دەوڵەتدا بێڕەزامەندی هەرێمەکان بەرێوە بەرێت بەتایبەت لە بوارەکانی سیاسەتی دەرەوەو دارایی[22]. بۆ نموونە بۆ بەنێودەوڵەتیکردنی مەرزێک لە هەرێمێکدا پێویستبوون بەرەزامەندی حکومەتی ئیتحاد هەیە[23]. ئەم نمونەیە سروشتی کێشەکانو پرەنسیپی فیدرالیزم لەنێوان حکومەتی فیدرالو هەرێمی فیدرالی نیشان ئەدات. فیدرالیزم هەمیشە بەر کاریگەری کێشەو ناکۆکیەکانی پەیوەندیەکانی نێوان دەوڵەتی سەرجەمو یەکەکانی دەوڵەت (دەوڵەتی فیدرالو هەرێمەکان) دەکەوێت کە دوورنیە بەرەو

---

[21]) فەرهەنگی رامیاری (نیگا)، ل. 276 . سیستەم (System) وشەیەکی فەرەنسیەو بەواتای کۆمەلە بنەمایەکی رێکخستن دێت بۆپێکهێنانی ئۆرگانێکی سیاسیو کارگێری، هەروەها مانای شێواز، رێسا، زنجیرەو دەزگاش دەبەخشێت. لەبواری سیاسیدا پتر بەواتای شێوازی حکومەتو پێکهاتەی نیزامی (سیستەم)ی سیاسی بەکاردێت.

[22] de.answers.yahoo.com/question/index?qid

[23]سایتی سبەی، 15.1.2010: *بەرپرسانی حکومەتی هەرێم زیاتر لە دوو ساڵ هەوڵیاندان مەرزی کێلێ بکرێتە مەرزێکی نێودەوڵەتی، بەڵام تا ئێستا حکومەتی عێراق رەزامەندی خۆی نیشان نەداوە لەسەر داواکارییەکە، ئەگەرچی لەلایەن حکومەتی ئێرانییەوە پێشنیارەکە پەسەندە. قائمقامی پشدەر وتی:" ئێمە دوو ساڵە کاردەکە ین بۆ ئەوەی رەزامەندی حکومەتی عێراق وەربگرین بۆ کردنی مەرزی کێلێ بەمەرزێکی نێو دەوڵەتی. بەنوسراوی رەسمی لەرێگەی ئەنجومەنی پارێزگاوە رەزامەندی حکومەتی ئێرانیمان ئاراستەی بەغداد کردوە بەڵام وەڵامی ئەوەیان داوینەتەوە کەبەپێی یاسا رێگە نادرێت هەر پارێزگایەک لە یەک مەرز زیاتری هەبێت".

مەرکەزیەت یان نامەرکەزیەتی زۆرتر بڕوات (هەرێمی کوردستانو دەسەڵاتی "ناوەندی" بەغدا وەک نمونە). لە دەوڵەتی ئیتحادی فیدرالیدا ئەرکەکانی دەوڵەت لە نێوان ئیتحادو هەرێمەکاندا وا دابەشکراوە کە هەردوو لایەنە سیاسیەکان بۆ ئەرکە گونجاوەکان خۆیان بەرپرسن. ئاوتۆنۆمی هەرێمەکان لە سیستەمێکی فیدرالیدا لەوەدا خۆی دەنوێنێت کە ئەندامەکانی (هەرێمەکانی) ئیتحاد خاوەنی شەرعیەتو مافو دەسەڵاتی خۆیانن (دیاریکردنی بەپێی دەستور). هەموو هەرێمێک دەستورێکی هەرێمیی خۆی هەیەو بەم شێوەیە دامودەزگای سیاسی سەربەخۆی هەیە بۆ یاسادانانو راپەراندنو دادوەری. هەرێمەکان مافی چارەی خۆنوسینیان هەیە لە چوارچێوەی دەسەڵاتەکەیاندا بۆنمونە پەروەردەو هێزی پۆلیسو ئاسایش. ناوەند کار لە زۆرێک لە یاساکان دەکاتو هەرێمەکان جێبەجێیان دەکەن[24]. بەم شێوەیە دەسەڵاتەکان لە نێوان ئیتحادو هەرێمەکاندا دابەش دەکرێتو جیاوازی دەکرێت لە نێوان ئەرکەکانی هەردولادا.

باسی چوارەم

دروستبوون و کۆتاهاتنی دەوڵەتی فیدرال

ئەو بنەمایانەی دەوڵەتی فیدرال دەتوانرێ لەسەری دروستبێت:

- پێکەوەگرێدانی دەوڵەتانێکی سەربەخۆ بۆ دەوڵەتێکی گەورەتری فیدرال. بۆنمونە سویسرا. لە کۆنفیدرالیەوە گوازرایەوە بۆ فیدرالی.
- لە ئەنجامی دابەشبوونی دەوڵەتی ناوەندی بۆ دەوڵەتێکی فیدرالی ئیتحادی (بۆنمونە ئیسپانیا، بەلجیکا، عێراق، سۆدان).
- یان لەلایەن دەرەوە بەهۆی فاکتەرە سیاسیە نێودەوڵەتیەکانەوە ناچار بکرێت ببێتە دەوڵەتێکی فیدرالی. بۆنمونە ئەڵمانیا، بۆسنەو هێرتسیگۆڤینا[25]. دوور نیە دولەتی عێراقیش بەم پرۆسەیەدا بڕوات.

"هەروەک چۆن دەوڵەتی فیدرالی دروستدەبێت بەهەمان شێوە تێکچوونو کۆتایشی دێتە رێگە وەک ئەوەی لەیۆگۆسلاڤیا رویدا. یان گۆڕانی دەوڵەتەکە لەدەوڵەتێکی فیدرالیەوە بۆ

[24] Leyla Özden, Der Föderalismus im Irak, Frankfurt, 2009, S. 29-30.
[25] http://de.wikipedia.org/wiki/F%C3%B6deralismus.

دەوڵەتێکی سەنترالو ساکار. ئەمە هەرچەندە کەمتر روو دەدات بەڵام لەگەل ئەوەشدا حالەتێکی پێشبینی کراوە[26]".

باسی پێنجەم
لایەنە زیانبەخشەکانی فیدرالیزم

سەبارەت بە لایەنە بە سوودەکانی فیدرالیزم بروانە تەوەری دووەم، بەڵام لایەنە زیانبەخشەکانی بریتین لە:
سەربەخۆیی هەرێمەکان روبەڕوی هەندێک جیاوازی دەبێتەوە. بەم هۆیەوە دەکرێ کێشە دروست ببێت. لە هەندێک لە بوارەکان هەرێمەکان دەسەڵاتی دانانی یاسای هەرێمایەتیان هەیە بەپێی بارودۆخو پێویستی هەرێمەکەیان کە مەرج نیە لە هەرێمێکی تر هاوشێوە بێت. بۆنمونە ئەگەر خوێندکار بگوێزێتەوە هەرێمێکی تر دەکرێ روبەروی هەندێک جیاوازی ببێتەوە.
هاوڵاتی دەکرێ بۆنمونە شازدە سەنتەری بڕیاردانە جیاوازەکان لە ئەڵمانیای ئیتحادی بە گران تێبگات. هەروەها پەرلەمان، حکومەتو ئیدارەی ئیتحادو هەرێمەکان دەبێت جاروبار گفتوگۆی دورودرێژ لەگەل یەکتردا ئەنجام بدەن بۆ ئەوەی بگەنە چارەسەرەکان.
پەرلەمانو حکومەتو ئیدارەکان لە ئیتحادو هەرێمەکان لەرووی داراییەوە گرانتر دەکەون وەک لە هەمان ئەم دامودەزگایانە لە دەوڵەتێکی سەنترالیزمدا ، یان لە پارێزگا لامەرکەزییەکان.

باسی شەشەم
دابەشکردنی دەسەڵاتەکان

بەپێی دیدگا ناوەکیەکان دەسەڵاتەکان لەنێوان ئیتحادو هەرێمەکاندا دابەش دەکرێنو جیاوازیش دەکرێت لەنێوان ئەرکەکانی هەردولادا:
حکومەتی فیدرالی ناوەند ئەرکی سیاسەتی دەرەوەو داراییو دراو. .تاد. دەگرێتە خۆی، لەکاتێکدا هەرێمەکان بەرپرسن لەبواری پەروەردەو ئاسایشی نێوخۆو پۆلیسو ژینگەو خۆشگوزەرانی کۆمەلایەتی هەرێمەکانیان.

---

[26]) سۆران حوسێن قادر بەرزنجی، ل.23.

ـ ناوەند کار لەزۆرێک لەیاساکان دەکاتو هەرێمەکان جێبەجێیان دەکەن[27].
سامانە سروشتیەکان هی ئەو هەرێمەیە کەتێیدایە. بەڵام ئەوەندەی سامانە سروشتیەکان زۆر جیاواز بەسەر هەرێمەکاندا دابەش بووبن، دەبێت ناوەند یەکسانیەک بەدەست بهێنێت بۆ ئەو هەرێمانەی تر کە کورت دەهێنن. بەڵام ئەم دابەشکردنەو سەلاحیاتی هەرێمەکان بەپێی رێکەوتن دەبێت لەنێوان دەسەڵاتی ئیتحادو هەرێمدا. جار هەیە کە هەرێم دەسەڵاتی زۆرتر ئەدرێتێ بۆنمونە لەسەر ئاستی رێکەوتنامەی نێودەوڵەتی.

باسی حەوتەم
کاریگەری هەرێمەکان لەسەر سیستەمی سیاسی ئەڵمانیا

لە سیستەمی سیاسی فیدرالی ئەڵمانیا هەرێمەکان هەمان ئەو دەزگایانەیان هەیە وەک ئەوانەی لە ئیتحاد هەن (پەرلەمان، حکومەت، دادوەری).
دادوەریی باڵای ئیتحادی لە لایەن پەرلەمانی ئیتحادیو ئەنجومەنی فیدرالی (هەرێمەکان) هەڵدەبژێردرێت. دادوەریی باڵای هەرێم لە لایەن پەرلەمانی هەرێم هەڵدەبژێردرێتو دەستنیشان دەکرێ. هەلبژێردەر هەر چوار ساڵ جارێک لەنێو ئەو هەرێمەی تێیدا تۆمار کراوە پەرلەمانی هەرێمەکەی خۆی هەڵدەبژێرێت. هەر چوار ساڵ جارێک مافی هەلبژاردنو دەنگدانی هەیە بۆ هەلبژاردنی پەرلەمانی ئیتحادی. مافی دەنگدان لە تەمەنی هەژدە سالیەوەیە.

سێ پارتی هاوپەیمانی CDU/CSU ، FDPزۆرترین ژمارە پێکدەهێنن چ لەسەر ئاستی پەرلەمانی ئیتحاد وە هەروەها لەسەر ئاستی پەرلەمانی هەرێمەکانیش لەم کاتەدا کۆی گشتی دەکاتە 644 دەنگ.لە دەنگداندا رێژەی ژمارەیان زۆرتربوەو هەر بەم شێوەیە کاندیدەکەی خۆیان بۆ سەرۆک کۆمار دەرچوو. لێرەدا رۆڵو کاریگەریی هەرێمەکان دەبینرێت. بەڵام ئەگەر سەرنجێک بدەینە ژمارەکە دەبینین لە کۆی 644 ی دەنگەکانی CDU, CSU, FDPتەنیا 625 دەنگ دراوە بە کاندیدەکەیان کە دەکاتە 50,2 %، بەواتا 19 لە ئەندامەکانی ئەم حیزبی زۆرایەتیە دەنگیان بەکاندیدەکەی خۆیان نەداوە کەبریتی بوو لە Christian Wulff کە سەرەک وەزیرانی هەرێمی نیدەرزاکسن بوو.

[27] Leyla Özden, Der Föderalismus im Irak, Frankfurt , 2009, S. 29-30.

لەوانەیە ئەندامی حیزبێک کاندیدی حیزبەکەی خۆی پێپەسەند نەبێتو دەنگی پێنەدا. سەرۆکی پەرلەمانی ئیتحادی سەرۆکایەتی کۆبونەوەی ئیتحادی دەکاتو هەمان پەپرەوی ناوخۆی پەرلەمانی ئیتحادی بەندە بۆ ئۆرگانی کۆبونەوەی ئیتحادی. هەموو ئەندامێکی نێردراو بۆ ئەم ئۆرگانەو مافی کاندیدکردنی کەسێکی هەیە بۆ پۆستی سەرۆک کۆماریی. لە پراکتیکدا فراکسیۆنەکان پێشتر لەسەر کاندیدێک رێکدەکەون. هەموو ئەلمانێک یان هەلگری ناسنامەی ئەڵمانی کە مافی هەلبژاردنی پەرلەمانی ئیتحادی هەیەو تەمەنی 40 سال بێت مافی هەلبژاردنی هەیە بۆ پۆستی سەرۆک کۆمارو ئەمەش بەپێی یاسا رێکخراوە. پێشنیاز کردنی کەسێک بۆ ئەم پۆستە دەبێت پێشکەش بە سەرۆکی پەرلەمانی ئیتحادی بکرێت. لە لایەن ئەنجومەنی بەرپرسەوە لێیدەکۆلرێتەوە. رەدکردنەوەی پێشنیازی کاندیدکراوێک دەبێت سەرجەم (کۆبونەوەی ئیتحادی) بڕیاری لەسەر بدات. سەرۆک کۆمار مافی پێشنیازکردنو دانانو لابردنی حکومەتی هەیە. ئەگەر حکومەت لەلایەن پەرلەمانەوە هەلوەشێندرایەوە ئەوا حکومەتیش مافی ئەوەی هەیە داوای راپرسی گشتی گەل بکاتو پەنا بۆ ئەم بەرێت[28].

بەشی سێیەم / سیستەمی سیاسیو فیدرالیزم لە ئەڵمانیا

باسی یەکەم

بۆ تێگەیشتنێکی سیستێماتیکانە لە فیدرالیزمی هەرێمایەتی، هەروەها لەسەر بنەمای تیۆریو بەراوردکاری، ئاماژەیەک بە هەرێمی فیدرالی ئەدەم لە ئەڵمانیا. هەرێمەکان (یەکەکانی دەوڵەت لە ئەڵمانیا) خاوەن ئۆرگانی سیاسیو دەسەلاتی خۆیانن بۆ رێکخستنو بەرێوەبردنی کاروبارەکانیان. یەکێک لەو هەرێمە فیدرالیانەی کە تێمای توێژینەوەکەیە بریتیە لە Nordrhein-Westfalen(نۆردراین ڤێستفالن) کە دەکەوێتە بەشی ناوەراستی رۆژئاوای ئەڵمانیا. دوای جەنگی دوەمی جیهانیو داگیرکردنی ئەڵمانیا لەلایەن هاوپەیمانەکانەوە، لە 1946/4 بڕیاری پێکهێنانی هەرێمی نۆردراین ڤێستفالن دراو دروستبوو. دروستبوونەکەی تەنیا لە دەستی بەریتانیەکاندا بوو[29]. بیروڕاو بڕیاری ئەلمانەکان بۆ ئەم مەبەستە بەهەند وەرنەگیرا هەروەها ناکۆکی هەبوو سەبارەت بەگەورەیی ئەم هەرێمە. بۆ پێکهێنانی هەرێمی ناوبراو سێ ئالتەرناتیڤ هەبوو.

---

[28] www.arag.de/rund-ums-recht/rechtstipps-und-urteile/sonstige/04442
[29] Hans Boldt, Hrg , Nordrhein-Westfalen und der Bund,Berlin, 1989, S. 23.

ئالتەرناتیڤی یەکەم تەنیا ناوچەی RUHRGEBIET (ڕورگەبیت)ی دەگرتەوە، ئەو ناوچەیەی کە لە لایەن فەرەنسیەکانەوە پێشنیازی بەنێودەوڵەتی کردنی کرابوو (بروانە

نەخشەی ژمارە 2

ناوچەی ڕورگەبیت بەشێکی ئەمڕۆی هەرێمی نۆردڕاین ڤێستفالن

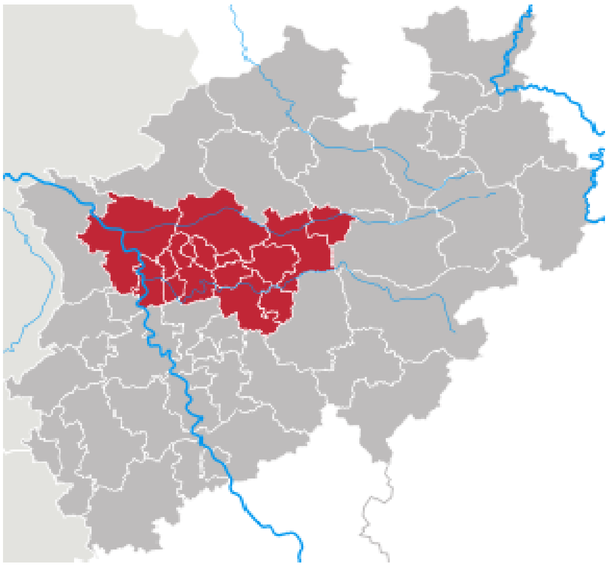

ئالتەرناتیڤی دوەم ئەوەبوو کە مەمەرێکیشی لەسەر بێت لە ڕووی ڕۆژئاوای ڕوباری ڕاین هەتا دەگاتە سنوری هۆلەندا (بروانە بەری رۆژئاوای هێڵی روبارەکە بە ڕەنگی شین). ئەم هەرێمە سنوری بە هۆلەنداو بەلجیکاوە هەیە). پێچەوانەی ئەم دوو ئالتەرناتیڤە ئالتەرناتیڤی سێیەم بریتی بوو لەپێکەوە گرێدانی ناوچەکانی سەروی ڕوباری ڕاین لەگەل ڕۆژئاوای فالن (بڕوانە نەخشەی ژمارە 3).

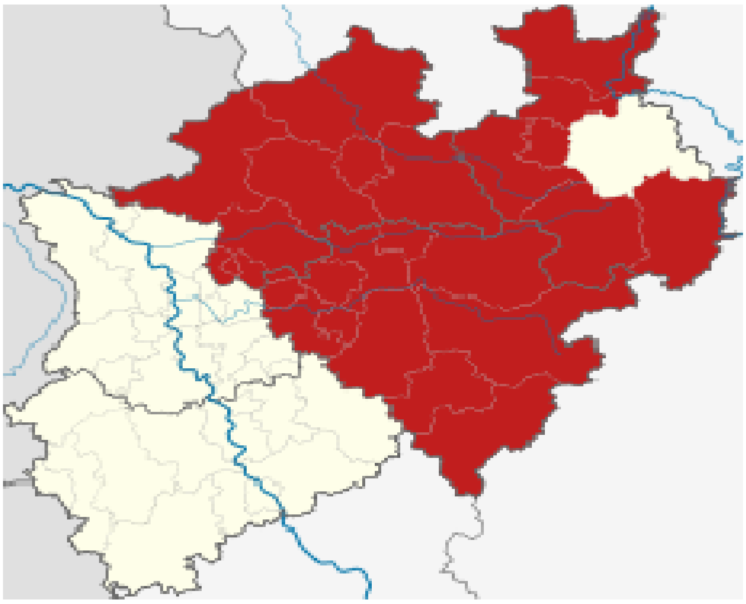

ناوچەی ڤێستفالن (ڕۆژئاوای ناوچەی فالن بەشێکی ئەمڕۆی هەرێمەکە)

مەترسی هەندێک لایەن بەرامبەر ڕەتکردنەوەی ئەم ئالتەرناتیڤەی سێیەم لەوەدا بوو کە هەرێمێکی ئەوەندە گەورە بەتوانایەکی گەورەی ئابووریەوە لەتوانایدا بێت سیاسەتێکی توندوتیژی سەردەمی پرۆیسن پیادە بکاتەوە[30]. کاتێک ئەڵمانیای ئیتحادی فیدرالی لە 1949 دروستکرا هەرێمی نۆردراین ڤێستفالن سێ ساڵ بوو پێکهێنرابوو. هەروەک چۆن پێش دروستبوونی عێراقی ئیتحادی فیدرالی هەرێمی کوردستان بووە هەرێمێک بۆخۆی. بەوە ئەم هەرێمە وەک هەرێمەکانی تری ئەڵمانیا خاوەن مێژویەکی تەقلیدیی خۆی نەبوە. لەلایەن هێزەکانی داگیرکەرەوە (هاوپەیمانەکان) بەپێی بەرژەوەندی خۆیان وەک یەکەیەکی ئیداری دروستکرا. دروستبوونی ئەڵمانیای فیدرالی بڕیارێکی ئازادانەی باوکانی دەستور نەبوو بەڵکو یەکسان بوو بەئیرادەو خواستی هاوپەیمانەکان کە لەسەر بنەمای ئەزمونەکانیان لەگەڵ ئەڵمانیا بەتایبەت دوای 1933 بەهۆی سیستەمی سیاسی نازیەوە ئارەزویان لەبێهێزکردنی دەسەڵاتی سەنترالیزمی ئەلمان هەبوو[31].

---

[30] Hans Boldt, P. 41-42.

[31]) هەمان سەرچاوە، ل. 40.

لێرەدا دەکرێ بگەینە تیۆریەکی بەراوردکاری لەنێوان واقعی عێراقو ئەڵمانیا ئەویش ئەوەیە کە دەسەڵاتی ناوەند (سەنترالیزم) لەهەردوو ئەم دوو دەوڵەتەدا جێگەی مەترسی بوون بۆ نێوخۆی ولاتو بۆ دەرەوەش. دوو دەوڵەتی تۆتالیتێر[32] بەئایدیۆلۆژیای ناسیۆنالیزمەوە. ئەگەر بروانینە خەسلەتە تایبەتەکانی ئەم دوو دەوڵەتە ئەوا دەکرێ بگەینە ئەو ئەنجامەی کە سیستەمی سەنترالیزم هەرگیز گونجاو نەبوە سەبارەت بەواقعی ئەم دوو دەوڵەتە. لەبەر رۆشنایی ئەم راستیە فیدرالیزم وەک یەکێک لەشێوەکانی

---

[32]) وەرگیراوە لەچاپتەری کۆمەلناسی سیاسی، 2008، د.سالار باسیرە، کۆلێجی یاساو زانستە رامیاریەکان، وانەی کۆمەلناسی سیاسی، چاپ نەکراو). تۆتالیتاریزم یەکێکە لەشێوازەکانی سیستەمی سیاسیو لەسیفاتە تایبەتیەکانی خۆیدا سیستەمێکی سیاسی نوێیە کە لەسەدەی بیستەمدا دەرکەوتو لەسالانی بیستەکان وسیەکان بەکارهات بۆ سیستەمە سیاسیەکانی نازی ئەلمانی وفاشی ئیتاليو بۆلشەڤیکەکانی یەکێتی سۆڤیەت. سیستەمی تۆتالیتێر لەسەر بنەماکانی تیرۆر دامەزراوە. تەنیایی وتەریک کردنی مرۆڤەکان لەیەکتری لەگەل تیرۆردا دوو تایبەتمەندی تری ناسینی تۆتالیتاریزمن.ئایدیۆلۆژیای ئەم سیستەمە لەرێگای گۆشەگیرکردنی مرۆڤەکانەوە لەگەل تیرۆری بەردەوامدا درێژە بەمانەوەی رژێمەکەی ئەدات.تیرۆر لای سیستەم ودەولەتە تۆتالیتێرەکان تەواوبوونی بۆ نیەو هەمیشەییە چونکە ئایدیۆلۆژیای تۆتالیتاریزم بەرگەی دایەلۆگی ئەقلانی ناگرێت، هەربۆیە بەردەوام تیرۆری پێویستە. گۆشەگیرکردنیش ئەو زەویە بەپیتەیە کەتیرۆری تێدا گەشە دەکات. گۆشەگیرکردن وتەنهاکردنی مرۆڤەکان کردەیەکی پێشینەیە بۆ حەلال کردنی تیرۆر، یان راستتر بۆ شەرعیەتدان بەتیرۆر. ژیانی تایبەتی لێرەدا بوونی نیەو کۆمەلی سیڤیل لەم سیستەمەدا جێگای نابێتەوە. کەسی تاک لەم سیستەمەدا وەک تاک جێگای نابێتەوەو ماف وئازادی تاکی خۆی نیەو پێویستە ببێت بەبەشێک لەکۆمەل (الکل). کۆمەلە "نوێیە" کەی تۆتالیتاریزم، ئەوەی کەئەم دەیەوێ کە تاکی نوێ خەسلەتی وەلاو وەفای بۆ سەرۆکی تۆتالیتێرو ئایدیۆلۆژیاو سیستەمە تۆتالیتارەکە هەبێت لەتیۆریو پراکتیکدا.ئەم سیستەمە نایەوێ بۆشایی لەنێوان دەولەت وکۆمەل دا هەبێت.کۆمەل پێویستە لێرەدا بەشێک بێت لەدەولەت ودەولەتیش دەست وەردەداتە ناو ژیانی تاک وکۆمەلەوە.شوێنێک بۆ جیاوازی سیاسی نیە.سیستەمی تۆتالیتێر کۆنترۆلی بیروفکری تاکو کۆمەل دەکات وتۆتالیتاریزم وەک تەواوی سیستەمە دیسپۆتیزم وستەمکارەکان ناتوانێت خۆی رابگرێت بەبێ ئەوەی بواری ژیانی گشتی وتوانا سیاسیەکانی مرۆڤەکانی کۆمەلگاکەی تێک نەشکێنێت. تۆتالیتاریزم ئینتیمای بۆ رژێمێکی وەسفکراوی نوێ هەیە کەتەنها پشت بە (گۆشەگیرکردن)نابەستێ،بەلکو لەهەولی ئەوەشدایە کەژیانی تایبەتی مرۆڤەکانیش کۆنترۆل بکات. بەم پێیە مانەوەی دەسەلاتی تۆتالیتاریزم دەوەستێتە سەر ئەوەی کە تۆ هەست نەکەیت بەوەی کەکەمترین ئینتیمات هەیە بۆ جیهان. قەناعەت پێکردن بەتاکەکانی کۆمەل، تیرۆرکردنی نەیارەکان، شەرعیەتدان بەدەسەلات بەهۆی کۆمەلگای جەماوەر ودواتریش گۆشەگیرکردنی مرۆڤەکان وتیرۆری بەردەوام بۆ درێژەدان بەمانەوەی خۆی. کۆمەل بەسیاسی دەکرێ بەپێی ئایدیۆلۆژیای سیاسی سیستەمی تۆتالیتێر.بۆ ئەم مەبەستەش حزب ودمەزراوەکانیو رێکخراوە حکومیەکان بەسەر کۆمەلەوە دەبنە چاودێر. قسە وبریار بەناوی گەلەوە دەکرێ بەلام بێ بەشدار بوونی گەل لەهیچ کام لەبریارە سیاسیەکاندا.یەکێک لەسیفەتەکانی تۆتالیتاریزم ئەوەیە لەلایەن تاک حزبی جەماوەریی فەرمانرەوایی بکرێ. ئەم حزبە لێرەدا لەژێر دەسەلاتی تەنیا یەک سەرکردەدا بێت کەبەشێوەیەکی هیراکیو هەرەمیو ئۆلیگارشی رێکخراوە. دەسەلاتو فەرمانرەوایەتیەکە مەرکەزیەو رێگا نادەن بەهیچ شێوازێکی دەستوریو هەلبژاردن دەسەلاتیان لێبسەندرێتەوە. ئەم دەسەلاتە کۆنترۆلی هەر سێ دەسەلاتە سەرەکیەکانی دەولەت دەکات کە بریتین لە دەسەلاتی یاسادانان وجێبەجێکردن ودادوەری. لەسالی 2007 کتێبە بەناوبانگەکەی هانا ئارندت(Hana Arendt) ، بنەماکانی تۆتالیتاریزم لەلایەن حەمەرەشید لەزمانی عەرەبیەوە وەرگێردراوە بۆ کوردی بە قەوارەی 432 لاپەرەو لەلایەن دەزگای چاپ وپەخشی سەردەم لەچاپ دراوە.

سیستەمی سیاسی دەبێتە هۆی کەمکردنەوەو مەترسی دەسەڵاتی ناوەندو گونجاوە بۆ ئەڵمانیاو بۆ عێراق. دوای روخانی رژێمی نازی لەسالی 1945و کۆتایی ئیمپراتۆریەتی نازیو داگیرکردنی ئەڵمانیا لەلایەن چوار هاوپەیمانەکەوە (ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا، بەریتانیا، فەرەنسا، یەکێتی سۆڤیەت) لە مانگی چواری 1946 هەرێمی نۆردراین ڤێستفالن لەلایەن ئەنجومەنی وەزیرانی بەریتانیا لە ئەنجامی بارودۆخێکی نێودەوڵەتیدا بڕیاری دروستبونیدرا. ئەوکاتە ژمارەی دانیشتوانی هەرێمەکە 15 ملیۆن کەس بوو. بەروبەری 34.067 هەزار کم دوجا ئەم هەرێمە لە پلەی چوارەمی هەرێمەکانی ئەڵمانیا بوو دوای هەرێمی باڤاریا لە خوارووی ئەڵمانیا[33].

هەرێمی ناوبراو بەبەراورد لەگەل هەرێمەکانی تری ئەڵمانیا ئەمرۆکە خاوەنی زۆرترین رێژەی دانیشتوانەو دلی پیشەسازی دەوڵەتە بەتایبەت لەناوچەی ڕور(Ruhr) . هەربۆیە کاریگەری زۆری هەیە لەسەر ئەڵمانیا. دەیان سال سیاسەتی ئەم هەرێمە لەژێر کاریگەری سۆشیال دیموکراتەکان بووە. لە 5/2005 وە حکومەتی هەرێم لەلایەن هەردوو پارتی CDU/FDPلە هاوپەیمانیەتێکدا بەرێوەدەبرا. دوا هەلبژاردن لە بەرواری 13.5.2013 بوو. ئەحزابی براوە سۆشیال دیموکراتەکانو سەوزەکان بوونو پێکەوە حکومەتی ئەم هەرێمەیان پێکهێنا. هەلبژاردنی ئایندە بۆ سالی 2017 دیاریکراوە. هەرێمی نۆردراین ڤێستفالن 22%ی سەرجەم دەنگدەرانی ئەڵمانیای پێکهێناوە. پێش سالی 1990 رێژەی دەنگدەران تێیدا 30% بوە. شاری دوسلدۆرف بە پایتەختی هەرێمەکە هەلبژێردراوە. دەستوری هەرێمەکە لە 6.6.1950 لەلایەن پەرلەمانی هەرێم پەسەندکراو لەبەرواری 18.6.1950 لە راپرسیەکی گشتیدا رەزامەندی لەسەردراو دواتر لەبەرواری 11.7.1950 خرایە کارپێکردنەوە. دەستوری هەرێمی نۆردراین ڤێستفالن بەسەر سێ بەشی سەرەکی دابەش کراوە لە 92 ماددەدا. بەشی یەکەم بریتیە لەکۆمەڵو سێ دەسەڵاتەکە. بەشی دووەم باس لەمافە سەرەکیەکانی دەستور دەکات. خێزان، پەروەردە، کەلتور، ئاین، کارو ئابووری، دادوەریو حکومەتی هەرێم. کارگێریو دارایی هەرێم لەبەشی سێیەمی دەستوردا باسکراوە. وەزیرەکان لەلایەن سەرۆکی حکومەتەوە دیاری دەکرێنو یەکێک لەمانە دەکاتە جێگری خۆی. وەزیرەکان مەرج نیە هەروەک لەهەندێ لەهەرێمەکانی تر هەیە لەلایەن پەرلەمانی هەرێمەوە تەئید بکرێن. دوای دەستنیشان کردنیان لە پەرلەماندا سوێندی یاسایی دەخۆن. دەستوری هەرێمی ناوبراو تەنیا کاتێک دەگۆڕدرێت ئەگەر

---

[33] هەمان سەرچاوە، ل. 43.

2/3ی ئەندامانی پەرلەمانی هەرێم، یان 2/3ی هەلبژێردەرانی هەرێم بڕیار بۆ گۆرینی دەستور بدەن لە راپرسیەکدا. هەموو هەرێمێک بەرێگەی حکومەتی هەرێمەکەیەوە لە بوندسرات* (ئەنجومەنی فیدرالی) نوێنەری خۆی هەیەو بەم رێگەیەوە چالاکیو کاریگەرییان دەبێت لەسەر ئەڵمانیا بەلاّم جۆرو قەوارەی کاریگەریەکە لە ئەنجومەنی فیدرالی وەک یەک نیەو ژمارەی کورسیەکانیش هاوشێوە نیە.

بە رێگەی بوونی نوێنەرانی هەرێم لە نێو ئەنجومەنی فیدرالیدا بەرژەوەندیەکانی هەرێمەکان لە نێو ئیرادەی سیاسی سەرجەم دەوڵەتەکەدا رەچاو دەکرێت. بەوە ئەنجومەنی فیدرالی / هەرێمەکان بەرگی فیدرالیزم دەپۆشێت لە ئەڵمانیا کە بەپێی ماددەی 79 گۆڕینی ئاسان نیە. هەرێمی ناوبراو لە ئەنجومەنی فیدرالیدا شەش دەنگی هەیە هەرچەندە بەبەراورد بەگەورەیی دانیشتوانەکەی لەژێر رێژەی پێویستیەکەی خۆیەتی. لە پەرلەمانی ئەڵمانیا لە رێژەی 622 ئەندامی پەرلەمانی ئیتحادی، 135 کورسی بەر ئەم هەرێمە دەکەوێت کە بریتیە لە(22%). بەواتا کورسیەکانی پەرلەمانی ئەم هەرێمە بۆ نزیکەی 18 هەژدە ملیۆن کەس لەسەر روبەری34.088,31 کم دوجا بریتیە لە 135 کورسی. لە کاتێکدا لە هەرێمی کوردستان ژمارەی کورسیەکان بۆ 4 ملیۆن کەس لەسەر روبەری 40 هەزار کم دوجا ، بریتیە لە 111 کورسی، 43 کورسی لەپەرلەمانی بەغدا. لە ماددەی 20، فەقەرەی 1ی دەستور، هەرێمی ناوبراوNordrhein-Westfalen وەک هەرێمێکی فیدرالی دامەزراوە. نەگۆڕیی ئەم یاسایە لەماددەی 78، فەقەرەی 3ی دەستوری ئیتحادی ئاماژە پێدراوە. تەنانەت 2/3ی زۆرایەتی پەرلەمانو ئەنجومەنی فیدرالی هەرێمەکان (بوندسرات) ناتوانێت پێکهاتەو رێکخراوەیی فیدرالی ئەڵمانیا هەلبوەشێنێتەوە. تەنیا ئیمکانیەت پێکهاتەی فیدرالی ئەڵمانیا هەلبوەشێنێتەوە بریتیە لە دەستورێکی نوێ بەپێی مادەی 146ی دەستور. ماددەی 30 ئاماژە بە سەربەخۆییو لێپرسراوێتی هەرێمەکان دەکات. کاریگەریی هەرێمەکان لەسەر یاساکانی ئیتحاد لە ئەنجومەنی فیدرالی لە ماددەکانی 50و 23 دارێژراوە. هەروەها دابەشکردنی بەرپرسیارێتیەکان لەنێوان دەسەلاّتی فیدرالی ئیتحادو هەرێمەکان لەماددەکانی 70-75ی دەستوردا چارەسەر کراوون. ئەرکە کارگێریەکانیش لەمادەکانی 83 - 87 رێکخراوە. لە 1989 کارکردنی ژن لەخێزاندا (کابانی مال) یەکسانکرا بەکاری پیشە. ئەم هەرێمە لە 8.12.1966 لە زۆر بواردا بووە پێشخەری گەشەکردن لە ئەڵمانیا لە بواری سیاسەتی حکومەتیشدا. سیاسەتی ئیتحادو سیاسەتی هەرێم لە ئەڵمانیا توند پێکەوە بەستراوە. لەدەستوریشدا هەمان شتە.

هەرێمی نۆردراین ڤێستفالن
وێنەی ژمارە 1[34]

(کورسی حیزبەکان/ دەسەڵاتو ئۆپۆزیسیۆن/ بەریزبەندی جیاکراونەتەوە لەنیو هۆلی پەرلەمان)

باسی دووەم
ژمارەو دابەشبوونی دەنگەکان لە ئەنجومەنی فیدرالی

ئەو حیزبانەی کە هەتا بەرواری ئەم نوسینە فەرمانرەوایی ئەڵمانیا دەکەنCDU/CSU) لەگەل (FDP لە ئەنجومەنی فیدرالی 37 دەنگیان هەیە. حکومەتەکانی CDU-FDP (31)دەنگیان هەیە لەنێو هەرێمەکاندا. حکومەتی CSU-FDP لەهەرێمی باڤاریا (6) دەنگ. بەم شێوەیە حیزبەکانی حاکم زۆرایەتیان هەیە لە ئەنجومەنی فیدرالی. 17 دەنگ بەر هاوپەیمانی حیزبی حاکم دەکەویت. حیزبەکانی ئۆپۆزیسۆن (11 SPD دەنگ)،و (3 Grüneدەنگ) لە هەرێمی HAMBURG ، هەمان حیزبی حاکم لەگەلGRÜNE و FDP(پارتی سەوزەکانو لیبەراڵەکان) لە هەرێمی (3 SAARLAND دەنگ). بەتەواوی 15 دەنگ بەر ئۆپۆزیسۆن دەکەوێت، ئەمیش بەم جۆرەی لای خوارەوە SPD :و der (8 Linkeدەنگ) لە هەردوو هەرێمیBerlin و Grünen 3 .Brandenburg دەنگ لە هەرێمیBREMEN . هەروەها دەنگەکانی SPD لەو هەرێمانەی کە بەتەنیا حوکم دەکەن

[34] http://de.wikipedia.org/wiki/Verfassung_f%C3%BCr_das_Land_Nordrhein-Westfalen

ئەویش بریتین لە Rheinland–Pfalz (4 دەنگ). قورسایی ئەنجومەنی فیدرالی لە قەوارەی دەسەڵاتدا لە ئەڵمانیا بەتایبەت بەرامبەر پەرلەمانو حکومەتی ئیتحاددا بەندە بەرێژەی زۆرایەتی حیزبی سیاسیەوە لە ناوەند (ئیتحاد) دا لەلایەکەوەو لە هەرێمەکان لەلایەکی ترەوە. ئەو سیاسەتمەدارانە تێیدا نوێنەرن کە سەر بەحیزبێکنو نوێنەری ئیدارەی سیاسی ئەو حیزبەن. بەم شێوەیە رێژەی زۆرایەتی حیزبی سیاسی لە هەرێمەکاندا کاریگەریان لەسەر دەسەڵات هەیە لەناوەندا (ئیتحاد). کارە سەرەکیەکانی ئەنجومەنی فیدرالی لە لیژاندا ئەنجام ئەدرێن. ئەم ئۆرگانە دەستوریەو ئەندامەکانی لەلایەن گەلەوە هەڵنەبژێردراوە وەک ئەندامەکانی پەرلەمان بەڵکو سەر بەحکومەتی هەرێمەکانن. بۆنمونە ئەگەر هەرێمێک لەلایەن سۆشیال دیموکراتەکان فەرمانرەوایی بکرێت ئەوا نوێنەری ئەم پارتە دەنێرێتە ئەنجومەنی فیدرالی. ئەمیش بەشێوەی خۆی بەشداری بڕیارە لەو یاسایانەی کەحکومەتی ئیتحاد (سەرۆک وەزیران وکابینەکەی) دەری دەکات. ئەنجومەنی فیدرالی دەتوانێت رەشنوس رەد بکاتەوە یان تێهەڵچونەوە بکات چونکە هەندێ یاسا پێویستییان بەرەزامەندی ئەم ئۆرگانە دەستوریە هەیە. سەرۆکی ئەنجومەنی فیدرالی لەهەمان کاتدا جێگری سەرۆک کۆمارە[35].

دابەشبوونی دەنگەکانی هەرێمەکان لەئەنجومەنی فیدرالی. ژمارەی دانیشتوان لەگەڵ حیزبە فەرمانرەواکان لە هەرێمەکانی ئەڵمانیا[36]

[35] http://de.wikipedia.org/wiki/Bundesrat_(Deutschland).

[36] www.bundesrat.de/nn_8340/DE/.../stimmenverteilung-node.html?

m Bundesrat

هەرێم	دانیشتوان	ژمارەی دەنگەکان	سەرۆکی حکومەت	حزبە حکومیەکان
Baden – Württemberg	10,84	6	Winfried Kretschmann	B90/DIE GRÜNEN / SPD
Bayern	12,66	6	Horst Seehofer	CSU / FDP
Berlin	3,53	4	Klaus Wowereit	SPD / CDU
Brandenburg	2,49	4	Matthias Platzeck	SPD / DIE LINKE.
Bremen	0,66	3	Jens Böhrnsen	SPD / B90/DIE GRÜNEN
Hamburg	1,81	3	Olaf Scholz	SPD
Hessen	6,11	5	VolkerBouffier	CDU / FDP
Mecklenburg – Vorpommern	1,63	3	Erwin Sellering	SPD / CDU
Niedersachsen	7,92	6	Stephan Weil	SPD / B90/DIE GRÜNEN
Nordrhein – Westfalen	17,84	6	Hannelore Kraft	SPD / B90/DIE GRÜNEN
Rheinland – Pfalz	4,00	4	Malu Dreyer	SPD / B90/DIE GRÜNEN
Saarland	1,01	3	Annegret Kramp-Karrenbauer	CDU / SPD
Sachsen	4,13	4	Stanislaw Tillich	CDU / FDP
Sachsen – Anhalt	2,30	4	Dr. Reiner Haseloff	CDU / SPD
Schleswig – Holstein	2,84	4	Torsten Albig	SPD / B90/DIE GRÜNEN / SSW
Thüringen	2,22	4	Christine Lieberknecht	CDU / SPD

ژمارەی سەرجەم دانیشتوانی ئەلمانیا	ژمارەی سەرجەم دەنگەکانی هەرێمەکان لـە ئەنجومەنی فیدرالی 69 دەنگە
82.438.000	

نەخشەی ژمارە 4[37]

باسی سێیەم
پێکهاتەی ئەنجومەنی فیدرالی ئەڵمانیا

ئەنجومەنی نوێنەرانی (پەرلەمانی) ئەڵمانیا لە دوو پێکهاتە دروستبوە کە بریتین لە بوندس ئەمت (پەرلەمان) لەگەل بوندسرات (ئەنجومەنی فیدرالی / ئەنجومەنی هەرێمەکان). (ماددەی 51 ی دەستور). تەنیا ئەوانە دەبنە ئەندامی ئەنجومەنی فیدرالی کە کورسیو دەنگەکانیان لە حکومەتی هەرێمدا هەیە. ئەوانەش بریتین لە سەرۆکی حکومەتی هەرێمو وەزیری هەرێمو هەروەها پارێزگارو سیناتۆرەکان. هەروەها سکرتێرەکانی دەوڵەتیش دەتوانن بچنە ناو ئەنجومەنی فیدرالیەوە بەڵام ئەوەندەی پلەی کابینەیان هەبێت. هەموو هەرێمێک تەنیا دەتوانێت ئەوەندە ئەندامی لە ئەنجومەنی فیدرالی هەبێت بەقەد دەنگەکانی. ئەندامەکانی تری حکومەتی هەرێم دەتوانرێت وەک ئەندامی جێگر دابنرێن. هەر هەرێمێک

[37] „http://de.wikipedia.org/wiki/Bundesrat_(Deutschland)“

خۆی بڕیار ئەدات کێ دەبێتە ئەندام یان جێگر لە ئەنجومەنی فیدرالی. "هەلبژاردنی ئەندامانی ئەو ئەنجومەنە لەلایەن حکومەتی هەرێمەکان دەبێت، هەروەها مافی لادانیشیان هەر لەدەسەلآتی حکومەتی هەرێمەکانە"[38]. ژمارەی دەنگەکانی هەر هەرێمێک بەپێی ژمارەی دانیشتوانەکەی رەچاودەکرێتو بەلایەنی کەمەوە سێ دەنگی هەیە. هەرێمەکانی کە ژمارەی دانیشتوانی زیاتر لەدوو ملیۆنە چوار دەنگی هەیە. هەرێمەکانی پتر لە شەش ملیۆن کەس پێنج دەنگی هەیە. پتر لە حەوت ملیۆن شەش دەنگی هەیە لە ئەنجومەنی فیدرالی. بەم سیستەمی پەیڕەیە بۆ ئەم قۆناغەی ئەڵمانیا دەنگەکان لە ئەنجومەنی فیدرالی بریتین لە 69 دەنگ. بۆ بڕیارەکان پێویست بە 35 دەنگی موتلەق دەکات. تەنیا بە 2/3ی زۆرایەتی ئەندامەکانی ئەنجومەنی فیدرالی بەپێی ماددەی 79ی دەستور دەتوانرێ گۆرانکاری لە دەستوری ئەڵمانیادا بکرێ. ئەمەش بەلایەنی کەمەوە بریتی دەبێت لە 46 دەنگ. دابەشکردنی دەنگەکان بەو جۆرەیە کە بریتی بێت لەنێوان مامەلەکردنی یەکسانی هەرێمەکان لەلایەک وە نوێنەرایەتی تەواوی دانیشتوانی هەرێمەکان لەلایەکی ترەوە. لێرەدا هەر هەرێمە یەک دەنگی هەیە لەو ئەنجومەنە جا هەر چەندێک بێت ژمارەی نوێنەرەکانی تێیدا. هەرێمە بچوکەکان بە بەراورد قورسایی لەدەنگدا وەردەگرن بەڵام بێئەوەی بتوانن دەنگی خۆیان بەسەر هەرێمەکانی تردا زال بکەن. ئەندام بوون لە ئەنجومەنی فیدرالی پێگەی هەرێمەکان بەهێز دەکات. هەرێمە گەورەترەکان سەبارەت بە ژمارەی دانیشتوانەکانیان بۆ راگرتنی سەقامگیریی قورساییەکی کەمتریان لە ئەنجومەنی فیدرالی هەیە[39]. چوار گەورەترین هەرێم هەریەکەو شەش دەنگی هەیەو بەم پێیە پێکەوە لەتوانایاندا هەیە لەبەردەم گۆڕینی دەستوری بنەرەتی کە2/3 ی زۆرایەتی دەوێت ببنە کەمایەتیەکی بەربەست بەڵام بەتەنیا زۆرایەتی کۆی دەنگەکان پێک ناهێنن بۆ بڕیارو وەستانەوە دژ، یان بەرامبەر هەرێمەکانی تر.

ئەو پرۆژە یاسایانەی لەلایەن ئەنجومەنی فیدرالی پێشنیار دەکرێت پێویستە لەرێگەی حکومەتی فیدرالی لەماوەی حەوت هەفتە ئاراستەی ئەنجومەنی نوێنەران بکرێت. لەو ماوەیەدا حکومەتی فیدرالی راوبۆچوونی خۆی دەربارەی پرۆژە یاساکە دەربرێت. ئەگەر پرۆژە یاساکەش لەلایەن ئەنجومەنی فیدرالی وەسفکرا بەوەی پرۆژە یاسایەکی بەپەلەیە، ئەوا پێویستە لەسەر حکومەت بیروبۆچوونی خۆی لەسەر پرۆژەکە لەماوەی سێ هەفتە

[38]) خامۆش عمر عبداللە، تیۆری گشتی یاسای دەستوریو سیستەمی دەستوری لە عێراق، هەولێر، 2011، ل. 58.
[39] http://de.wikipedia.org/wiki/Bundesrat_(Deutschland).

دەربرێت. پاش بڕیاردان لەسەری لەرێگەی سەرۆکی ئەنجومەنی نوێنەران دەدرێت بە ئەنجومەنی فیدرالی بۆ وەرگرتنی رەزامەندی کۆتایی[40].

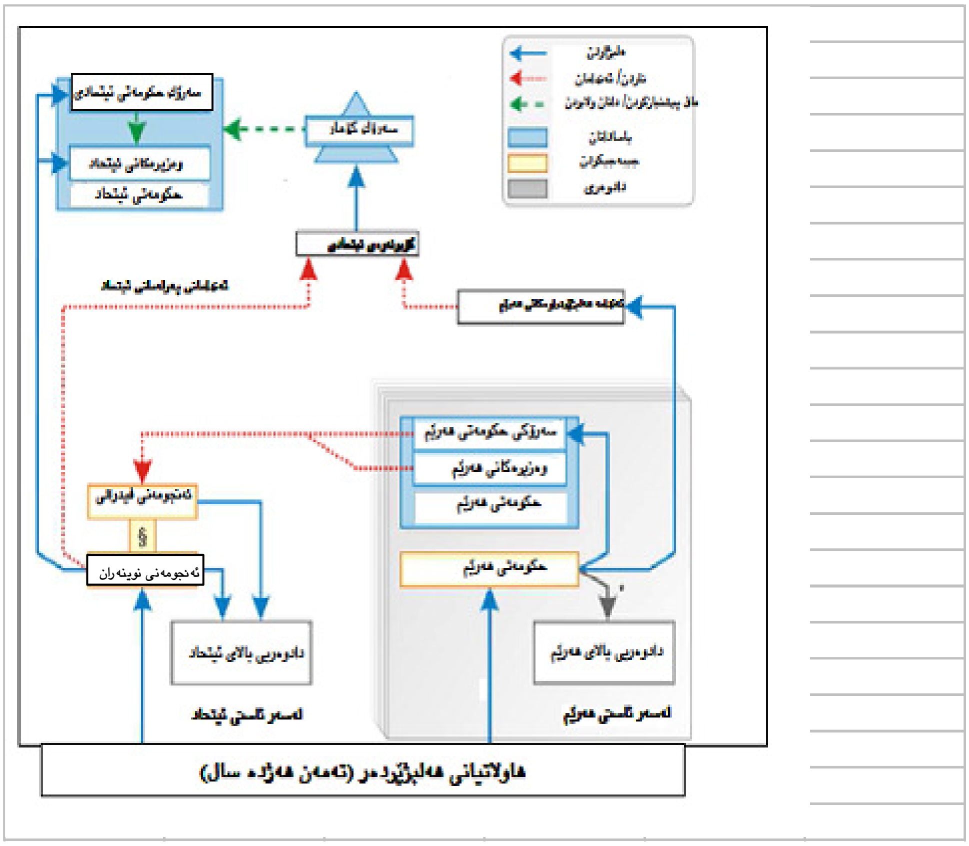

نەخشەی ژمارە 5

باسی چوارەم
سیستەمی سیاسی ئەڵمانیا

ئەگەر سەرنجێک بدەینە نەخشەی ژمارە 4 کە باس لە پێکهاتەی سیستەمی سیاسی ئەڵمانیا دەکات دەبینین لە سەرۆک کۆمار دەستپێدەکات کە بەرزترین کەسایەتیە لە دەوڵەتدا. لە رووی پرۆتۆکۆلەوە پۆستی سەرۆک کۆمار پێش پەرلەمانو حکومەتە بەڵام

---

[40] خامۆش عمر عبدالله، ل. 59

دەسەڵاتەکەی لە سیستەمی سیاسیدا بە ریگای دەستورەوە سنوردار کراوەو ئەرکەکانی بەر لە هەر شت تەشریفاتیە. دەسەڵاتی کردەیی لەدەست ئەنجومەنی وەزیرانە. لەبەر ئەم هۆیەشە وەک بێلایەن سەیر دەکرێت. دەسەڵاتی سیاسی راستەقینەی دەگمەنە. بەپێی دەستور سەرۆک کۆمار ئۆرگانێگی دەستوریە کە نوێنەرایەتی ئەڵمانیا بۆ ناوەوەو دەرەوە دەکات.[41]

سەرۆک کۆمار لە ناو کۆبونەوەی ئیتحادی دا (بوندس فێرزاملونگ) هەلدەبژێردرێت. ئەرکی ئەم ئۆرگانە دەستوریە بریتیە تەنیا لە هەلبژاردنی سەرۆک کۆمار، ئەمەش بەپێی ماددەی 54ی دەستوری بنەرەتیو یاسای هەلبژاردنی سەرۆک کۆمار. سەرۆک کۆمار دەبێت ناسنامەی ئەڵمانی هەبێتو مافی هەلبژاردنی پەرلەمانی ئیتحادی هەبێتو تەمەنی چل سال یان زیاتر بێت. ئەگەر کەسەکە هەلبژێردرا ئەوا مەرجی تر دێنە پێش :

نابێت سەر بە حکومەتی ئیتحادی یان حکومەتی هەرێم بێت.

نابێت ئەندامی پەرلەمانی ئیتحادی یان هی پەرلەمانی هەرێمێک بێت.

نابێت لەپاڵ پیشەکەی خۆیدا پیادەی پیشەی تر بکات.[42]

یەکەم هەلبژاردنی سەرۆک کۆمار لە ئەڵمانیای ئیتحادی لەنێو ئەم ئۆرگانە دەستوریەدا لە 12.9.1949 بوو. بەواتا لەگەل دانانی یەکەم دەستوری بنەرەتی ئەڵمانیا دوای جەنگی دوەمی جیهانی. دوا هەلبژاردنی سەرۆک کۆمار لە 30.6.2010 ئەنجامدرا کە چواردەهەمین کۆبونەوەی ئەم ئۆرگانە بوو. ئەوانەی لەناو ئەم ئۆرگانە دەستوریەدا سەرۆک کۆمار هەلدەبژێرن بریتین لە سەرجەم ئەندامانی پەرلەمانی ئیتحادی کەژمارەیان 625 ئەندامە بەلام سەرۆک کۆمار بەتەنیا لەلایەن ئەندامانی پەرلەمانی ئیتحاد هەلنابژێردرێت بەلکو بەقەد هەمان ژمارەی ئەندامەکانی پەرلەمانی ئیتحادی لەلایەن ئەندام پەرلەمانەکانی هەرێمەکانیشەوە هەلدەبژێردرێت. ئەم ئەندامانە دەنێردرێنە ئۆرگانی

Bündnis 90/Die Grünen	*129*	*68*	*61*
Die Linke	*124*	*76*	*48*
Freie Wähler	*10*	*0*	*10*
NPD	*3*	*0*	*3*
SSW	*1*	*0*	*1*
كۆي طشتي	*1244*	*622*	*622*

[41] www.f
[42] www.l

کۆبونەوەی ئیتحادی بۆ هەلبژاردنی سەرۆک کۆمار. بەم شێوەیە ئەم ئۆرگانە گەورەترین کۆبونەوەی پەرلەمانیە لەئەڵمانیای فیدرالداو مافی هەرێمە فیدرالیەکانیش پارێزراوە تێیدا. ژمارەی ئەندامە هەلبژێردراوەکانی هەرێمەکان بۆ کۆبوونەوەی ئیتحادی بۆ هەلبژاردنی سەرۆک کۆمار بەندە بەژمارەی دانیشتوانی ئەو هەرێمەوە. لێرەدا سەبارەت بە ژمارەی دانیشتوان تەنیا رەچاوی هەلگری ناسنامەی ئەڵمانی دەکرێ. بۆنمونە هەرێمی نۆردراین ڤێستفالن بۆی هەیە 113 ئەندام هەبژێرێ. ئەم ئەندامانەی کە پەرلەمانەکانی هەرێمەکان دیاریدەکەن زۆربەی جار سیاسەتمەدار نین، بەلکو ئەکتەرو هونەرمەندو نوسەرو وەرزشەوان و. کەسایەتی جیاوازن[43]. بۆ ئەم پۆستە هەر یەکێک لە حیزبی دەسەلاتدارو ئۆپۆزیسۆن کاندیدی خۆیان دەستنیشان دەکەن. "ئەگەر هیچ کام لە پالێوراوەکان بۆ جاری دووەمیش زۆرینەی رەهایان بەدەست نەهێنا ئەوا ئەو پالێوراوەی لە پرۆسەی هەلبژاردنی سێیەم زۆرینەی دەنگەگان بەدەست دەهێنێت دەبێتە سەرۆک کۆمار"[44]. پی پێکهاتەی سیاسی حیزبیی بۆ (کۆبونەوەی ئیتحادی) بۆ سالی 2010 بۆ هەلبژاردنی سەرۆک کۆمار بەم شێوەیەی لای خوارەوە بووە:

ژمارەی سەرجەم ئەندامانی نێردراوی حیزبەکان (بونیان لە پەرلەمانی ئیتحاد) و ژمارەی ئەوانەی هەرێمەکان بۆ کۆبونەوەی ئیتحادی بۆ هەلبژاردنی سەرۆک کۆمار بۆ سالی 2010

ڕێژەی دەنگەکان بۆ دوو سەرۆک کۆمارە کاندید کراوەکان
خشتەی ژمارە 3[45]

Christian Wulff	*625*	*50,2 %*		*CDU, CSU, FDP*
Joachim Gauck	*494*	*39,7 %*	*Parteilos*	*SPD, Bündnis 90/Die Grünen, SSW*

[43] http://www.bundestag.de/bundesversammlung - 39k.

[44]) خامۆش عمر عبدالله، ل. 61

[45] /wiki/Bundesversammlung_(Deutschland) - 143k

بەپێی ماددەی 52ی ئەنجومەنی نوێنەرانی ئەڵمانیا سەرۆکی ئەنجومەنی وەزیران هەڵدەبژێردرێت بەڵام دەشتوانێت بەپێی ماددەی 61 بە لێسەندنەوەی متمانە لێی ناچاری دەست لە کارکێشانەوەشی بکات. بەڵام حکومەتی هەرێمیش دەتوانێت بەرێگەی راپرسی‌و بڕیاری گەل حکومەت حەل نەکات‌و داوای هەلبژاردنی نوێ بکات. هەتا ئەمرۆکە دەستوری ئەم هەرێمە زیاتر لە (14) گۆڕانکاری بەخۆیەوە بینیوە. ئەمە لەخۆیدا رەنگدانەوەی گەشەکردنی گشتی دەوڵەتە. لەپال چەندین گۆرانکاری بۆنمونە لەبواری پەروەردە لە سالی 1969 وە هەروەها تەمەنی مافی هەلبژاردنیش کرا بە18 سال. لە سالی 1978 لەمادەی 4 دا پاراستنی زانیاری لەسەر هاولاتیان بەیاسا پارێزرا.

پاراستنی زانیاری هاولاتی دەبێت یەکێک بێت لە پرەنسیپەکانی کۆمەڵگەی مەدەنی‌و ئازادی تاک. تاکی کۆمەڵ کام حیزبی سیاسی هەلدەبژێرێت مافێکی شەرعی‌و نهێنی خۆیەتی. هیچ پزیشکێک بۆی نیە زانیاری نەخۆشی کەسێک بدات بەکەس‌و لایەنێکی تر چونکە ئەم مافە پارێزراوەو ناکری لایەنەکەی تر بەکاری بهێنیت بۆ هەر مەبەستێک بێت. هیچ کارمەندێکی حکومی بۆی نیە زانیاری کەسایەتی بدات بەکەس‌و لایەنی تری ناپەیوەندیدار. ئەگەر دەزگایەکی تایبەتی حکومی زانیاری لەسەر هاولاتیەک ویست دەبێت بەپێی یاساو نوسراو بێت بۆنمونە بۆ حالەتێکی ئیجرامی. ئەم پێویستیە دەبێت بەیاسا رێک خرابێت.

باسی پێنجەم
سیستەمی سیاسی ئەڵمانیاو فاکتەرەکانی سەقامگیری

لێرەدا کۆمەڵێک ئۆرگان هەن کە دەبنە هۆی سەقامگیری سیستەمە سیاسیەکە، بۆنمونە: مەکتەبی چاودێری دارایی، لیژنەی نەزاهە، لیژنەکانی پەرلەمان بۆ لێکۆلینەوەو چاودێریی کارەکانی حکومەت، ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەیی، بێلایەنی دادوەری، کۆمەڵگەی مەدەنی‌و ئازادی تاک، نەهێشتنی گەندەلی ئیداری‌و سیاسی‌و ئابووری، رێفۆرم کردنی یاسا نەگونجاوەکان، عەدالەتی کۆمەلایەتی، هەروەها بەدامودەزگاکردنی سیستەمە سیاسیەکە بەلام لە دامودەزگای دیموکراسیدا، جیاکردنەوەی سێ دەسەلاتەکە (یاسادانان‌و

جێبەجیکردنو دادوەری) لەیەکتر وەک یەکێک لە پرەنسیپەکانی دیموکراسیەت[46]. بەشێکی ئەم دەزگایانە لە عێراقو سیستەمی سیاسی هەرێمی کوردستانیش هەیە بەڵام جیاوازی سەرکەوتنی ئەم دەزگایانە بەندە بە پراکتیزە کردنیو بە سروشتی سیستەمە سیاسیەکە.
هەروەها بەندە بە بوونی یەکسانی لەبەردەم یاساو ئازادی سیاسیو ئازادی تاک وەک خەسلەتێکی گرنگی کۆمەڵگەی مەدەنی نەک بەحیزب کردنیو بەشەخسەنە کردنی سیاسەت و دەوڵەت. گەل سەرچاوەی دەسەڵاتەکان بێت ئەویش بەرێگەی هەلبژاردنی ئازادو ڕاپرسی گەل لەسەر دەستور بۆ شەرعیەتدان پێی. حیزبی سیاسی لە هەموو سیستەمێکدا رۆلی گرنگ دەبینێت لە بەمۆدێرن کردنی سیستەمو دەسەڵاتی سیاسیدا، ئەمەش بەندە بەئایدۆلۆژیای سیاسی حیزب. بەدەستهێنانی ئەم مەرجانە کارێکی ئاسان نیە بەڵام دەسەڵاتی سیاسی ئەگەر ئەوانە بکاتە ئامانجو ستراتیجیەتی خۆی ئەوا سیستەمە سیاسیەکە دەبێتە سیستەمێکی شەرعیو ئۆرگانەکانیش سەرکەوتو دەبن. دەسەڵاتی سیاسی کە بەشێکی گرنگی سیستەمی سیاسیە بریتیە لەپیادەکردنی هێز لەفۆرمێکی شەرعیدا"[47]. زۆربەی جار ئەو گرفتانەی ڕوبەڕووی فەرمانڕەوایانو دەسەڵاتداران دەبنەوە بریتیە لەچۆنیەتی هەلگێرانەوەی هێز بۆ دەسەڵات. بەواتا ئەو دەسەڵاتانەی لەبواری پراکتیکدا پیادەکردنی هێز لە شەرعیەتەوە وەرناگرن ڕوبەڕوی گرفتو پشێویو ناسەقامگیری سیاسی جۆراوجۆر دەبنەوە.

باسی شەشەم

رێکخستنی پرەنسیپی فیدرالیزم لە ئەڵمانیا بە رێگەی دەستوری فیدرالیەوە

پرەنسیپی فیدرالیزم لە ئەڵمانیا بەرێگەی دەستوری فیدرالیەوە رێکدەخرێت. دەستوری بنەرەتیی ئەڵمانیا مافەکانی هەرێم رێکدەخات. لە یاسای ئیتحاددا مافی بەشداریی هەرێمەکان بەرێگەی ئەنجومەنی فیدرالی ریالیزە دەکرێو لەماددەی 50ی دەستوری بنەرەتیدا رێکخراوە. بەڵام ئایا ئەم مافانە چۆن دابەش کراوون؟ ئیتحاد کام یاساو هەرێمەکان کام یاسای تر دەتوانن دەربکەن؟ یاسای دەستوری بنەرەتی لە ماددەی 73،

---

[46]) سیستەمی دیموکراتی بەبیروبۆچونی من بریتیە لەسیستەمێکی ئەقلانی، شەرعی، دیموکرات، دەستوریی، پەرلەمەنتار، فرەحزبی بە دەستوری دیموکراتیانە بەدەسەلاتێکی دادوەری سەربەخۆ (دەولەتی قانونی لە سیستەمی دیموکراسیدا). هەلبژاردنی ئازاد لەگەل دیاریکردنی سەقفی زەمەنی فەرمانرەوایی کردن. هەروەها بوونی عەدالەتی ئابوری لە کۆمەلگایەکی هوشیاردا، کۆمەلگای مەدەنیو تاک گەراییو مافی تاک. لە حالەتی دەولەتی کۆمەلگای فرەنەتەوەدا مافی نەتەوەییو کەلتوریی ئەو نەتەوانە لەبەردەم یاسادا بە وشەو بەکردارو یەکسانییان لە مافی چارەی خۆنوسینی ئازادانەدا ددان پێدا بنرێت .

[47]د. ناجی صادق شراب، وحدانیە السلگەو وحدانیە القوە، مقال، انترنێت.www. Fustat . com / muawat / naji . shtml

چەند یاسایەکی جوداکردۆتەوە بۆنمونە کاروبارو سیاسەتی دەرەوە. هەروەها بەرگری، یاسای کۆچکردن بۆ ناوەوەو دەرەوەی ئەڵمانیا، هاتوچۆی ئاسمانی، دراو، ناسنامە، بڕیاری جەنگو ئاشتی. تاد. هەموو ئەمانە دەکەونە ژێر بڕیاری دەسەڵاتی فیدرالی ئیتحادەوە. لەم بوارەدا هەرێمەکان بەپێی ماددەی 71ی دەستوری بنەرەتی تەنیا ئەو مافەیان هەیە کە یاسای دەسەڵاتی فیدرالی ئیتحاد داویێتی پێیان. هەموو ئەو مافانەی بەر ئیتحاد ناکەون بەپێی ماددەی 70، فەقەرەی1ی دەستور بەر هەرێمەکان دەکەون. ئەمانەش بریتین لە هەلبژاردنەکانی هەرێمو پارێزگاکان، ئیدارەی هەرێم، پۆلیسو هاتوچۆ، بواری پەروەردەو پیشە، تەندروستیو بوارەکانی میدیا. مافی یاسایی هەرێمەکان لەبواری کێبرکێشدا لە ماددەی 74ی دەستوردا دەخوات. لە دەستورەکەدا هەرچی لە دەسەڵاتەکانی کە تایبەت نین بەحکومەتی فیدرالی دەبێتە دەسەڵاتی هەرێمەکان. ئەو کاتە ئیتحاد پێویست دەکات روو لەرێنماییو یاساکانی هەرێم بکات بۆ ئەوەی یەکەی پەیوەندیە ژیانیەکانی سەرجەم ئیتحاد پێکەوە بنێت. ئەمەش لە ماددەی 72، فەقەرەی 2ی دەستوری بنەرەتی بۆ بەرژەوەندی مافی هەرێمەکان بەپێی یەکێتی ئەڵمانیا لە دەستور لە سالی 1994 فۆرمەلە کردنەکەی بۆ یەکسانی پەیوەندیە ژیانیەکان گۆڕدرا[48].

لە برگەی 2ی ماددەی 32دا هاتووە "لەچوارچێوەی ئەو سنورەی کە هەرێمە فیدرالیەکان بەرپرسیارن لە دەرکردنی یاسا تێیدا، هەرێمەکان دەتوانن بە رەزامەندی حکومەتی فیدرالی ئیتحاد رێکەوتنامەی نێودەوڵەتی لەگەل دەوڵەتەکانی تردا ببەستن. لە برگەی 2 شدا ئاماژە بۆ ئەوە کراوە ئەو رێکەوتنامانەی کە حکومەتی فیدرالی دەیبەستێتو بەشێوەیەکی تایبەت پەیوەندی بە بارودۆخەکانی هەرێمێک لە هەرێمەکان هەیە پێویستە گوێ لە پێشنیازو بۆچوونەکانی ئەو هەرێمە بگیرێت لەکاتی گونجاودا. ئەو دەسەڵاتەی کە ئەم دەستورە بە هەرێمە پێکهێنەرەکانی بەخشیوە دەسەڵاتیکی ڕاستەقینەو واقعیەو هەرێمەکانیش بە کردار پراکتیزەی دەکەن بۆنمونە هەرێمی باڤاریا بە تەنها زیاتر لە 17 رێکەوتننامەی نێودەوڵەتی لە بوارە جیاوازەکاندا بەستووە[49].

[48] Gunnar Vollering, Das föderalistische Prinzip der BRD zwischen Solidarität und Autonomie, 2005, p. 78.

[49]) سۆران حوسین، ل. 124- 125.

باسی حەوتەم

(رۆڵو کاریگەری حیزبە سیاسیەکان لە ئەڵمانیا لەسەر سیستەمی فیدرالی)

زۆرن ژمارەی حیزبە سیاسیەکان لە ئەڵمانیا بەڵام شەش حیزبی سەرەکی گۆرەپانی سیاسی ئەڵمانیایان داگیرکردوە کەبریتین لەCDU FDP) ، CSU، SPD، DIE LINKE، (BUNDNIS 90/Die GRÜNEN. بەڵام بەهێزترینیان بریتین لە SPDو CDU. ریژەی هێزو زۆریی جەماوەری ئەم حیزبانە لەهەریمەکان وەک یەک نین‌و جیاوازن. لە هەریمی Bayern حیزبی CSU بەهێزترینە بەڵام بوونی تەنیا لەم یەک هەریمەدایە. بەڵام بەهۆی ئەوەی لەگەل حیزبی CDU لەهاوپەیمانیەتێکدایە هەربۆیە کاریگەری لەسەر سیاسەتی گشتی ئەڵمانیاو دەسەڵاتی ئیتحاد هەیە. لە هەریمێکی وەک Saarlandسێ حیزب لە هاوپەیمانیەتێکدا فەرمانرەوایی دەکەن کە بریتین لە CDU, FDP ،BUNDNIS 90/Die Grünen. لەم هەریمە حیزبی چەپەکان بە سەرۆکایەتی ئۆسکار لافۆنتێن لە هەلبژاردنی هەریم لە 2009 بۆ یەکەمجار بەشداری هەلبژاردنیان کردو 22 کورسیان بەدەستهێنا کە گۆڕان‌و دیاردەیەکی نوێی سیاسیە لە مێژووی هەریمەکەو لە ئەڵمانیا، ئەم دیاردەیە دەکرێ بەراورد بکرێ بە بزوتنەوەی گۆران لەسەر ئاستی هەریمی کوردستان. بەڵام چەپەکان تەنیا لە دوو هەریمدا بەشدارن لە دەسەڵاتدا. ئۆسکار لافۆنتێن لەبالی چەپی حیزبی سۆشیال دیموکراتەکان بوو. دواتر حیزبەکەی جێهێشت‌و لەگەل هێزێکی تری سیاسی‌و چەند کەسایەتیەکی تردا حیزبێکی نوێی سیاسیان پێکهێنا کە دەنگی پێویستیان هێنا بۆچوونە نێو پەرلەمانی ئیتحاد لە شاری بەرلینی پایتەخت. هەروەها حیزبی سەوزەکان لە سێ هەریمدا بەشداری دەسەڵاتن. هەلبژاردن‌و ژمارەی دەنگەکانی هەریمەکان کاریگەری‌و گرنگی خۆی هەیە بۆ سەر دەسەڵاتی ناوەند. هەروەها لەسەر پێکهاتەی سیاسی‌و قورسایی لە ئەنجومەنی فیدرالی (ئەنجومەنی هەریمەکان)[50]. لە دەولەتی ئیتحادی فیدرالیدا هەریمەکان لەلایەن ناوەندەوە ئاسایی رینمایی دەکرێن سەبارەت بەپێکهاتەی دەستور بۆ ئەوەی هاوتایەک لە نێوان ئەوان‌و ناوەندا زەمان کرابێت. لەماددەی 28 فەقەرەی (1) دا هاتوە: "دەستورەکانی هەریمەکان وەک یەک نین". هەرچەندە لە سیستەمی حکومەتی هەریمەکان دەروازەی سیستەمی سەرۆکایەتی لەسەر شێوە ئەمریکیەکە لەلایەنی تیۆریەوە ئیمکانە بەڵام هەموو هەریمەکان

[50] Hans Boldt, S.105.

بڕیاریان بۆ سیستەمی حکومەتی پەرلەمانی داوە بەواتا سیستەمی سەرۆکایەتی پیادە ناکرێ.

سەرجەم هەرێمەکان سیستەمی فرەپارتایەتیان هەیەو خاوەن پلورالیزمی سیاسین. حیزبە جەماوەریەکان نەک تەنیا لە هەرێمێکدا بەلکو لەسەر ئاستی ناوەندیشدا دەردەکەون و جگە لە رێکخراوە هەرێمیەکانیان رێکخراوی ئیتحادی ناوەندیشیان هەیەو لە هەلبژاردنی ئیتحاددا لەسەر ئاستی سەرجەم دەوڵەت دەنگ دەهێنن. دوای روخانی رژێمی نازی لە سالی 1945 هێزەکانی هاوپەیمان پیادەی یەکێتی سیاسی ئەڵمانیایان کرد. لەسەرەتادا تەنیا ئەو حیزبە سیاسیانە (حیزبەکانی رۆژئاوای ئەڵمانیا) بۆیان هەبوو بەشداری هەلبژاردنی گشتی بکەن کە هاوپەیمانەکان (ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا، بەریتانیاو فەرەنسا) مۆلەتیان پێدابوون. حکومەتەکانی زۆربەی هەرێمە نوێیە دروستکراوەکان لەلایەن هێزەکانی داگیرکەرەوە دروستکرابوون. ئەو حکومەتە هەرێمیانەی لە ئەنجامی هەلبژاردنی هەرێمەکانەوە هاتنە کایەوە خرانە ژێر کۆنترۆلی هاوپەیمانەکان. مۆلەت لەو کاتەدا حیزبەکانیSPD و KPDبەتایبەت لە هەرێمی نۆردراین ڤێستفالن، حیزبی ZENTRUMو هەروەها پارتە تازە دروستبوەکانی وەکCDU وە FDP ی نەگرتەوە[51].

دیارە ئەم بڕیارەی هاوپەیمانەکان لە ئەڵمانیای دوای رژێمی نازی بێهۆ نەبوە ئەگەر بروانینە ئایدۆلۆژیای نازیەکانی ئەلمان و ئەو رەگە کۆمەڵایەتیەی هەیبوو، بەڵام لە ئەنجامی داگیرکردنی دەوڵەتەکەشەوە بوو. ئەڵمانیا سیستەمی تۆتالیتاریزمی بەخۆوە بینی و بووە هۆی هەلگیرسانی چەندین جەنگی گەورەی خوێناوی. ئەلمان بووە هۆی بەرپاکردنی هەردوو جەنگە جیهانیەکە. بۆنمونە بڕوانە ئەو پاشماوە کۆمەڵایەتی و ناسیۆنالیزمەی بەعس بەشێوە جیاوازەکان هێشتا لە عێراق ماویەتی، بەعسیش وەک پیادەکەرێکی سیستەمی تۆتالیتێر.

یەکێک لە فاکتەرەکانی گەشەکردنی سیاسی لە ئەڵمانیا بریتی بوو لەهەلگرتنی بڕیاری قەدەغەکردنی حیزبەکان لەلایەن کۆمیسیۆنی بالای هاوپەیمانەکان لە 14.1.1950. لە ئەنجامی ئەم بڕیارە لە ئەڵمانیای رۆژئاوا نزیکەی 30 حیزبی سیاسی نوێ دروستبوون بەشێکی لەسەر ئاستی هەرێمەکان بەڵام بەشێوەیەکی گشتی گەشەی سیاسی دەگەرێتەوە بۆ ئەنجامی پارچەبوونی حیزبەکان. بۆ یەکەم هەلبژاردنی پەرلەمانیی لە ئەڵمانیای رۆژئاوا لە 14.8.1949 ژمارەیەکی زۆر لە حیزب خۆیان بۆ هەلبژاردن تۆمار کرد. ژمارەیەک لەمانە گەیشتن بە کورسیەکانی پەرلەمان. حکومەتی ئیتحادی لە لایەن CDU

---

[51]هەمان سەرچاوە ، ل) .

بەرێوە دەبرا. کۆمەڵێک لە هاوپەیمانیی لەژێر سەرکردایەتی SPD دا بوون لە هەرێمی (شلێسڤیگ هۆلشتاین) هەتا دەگاتە هەرێمی هێسن، لە کاتێکدا هەرێمەکانی خوارو لە بایەرن (باڤاریا) هەتا دەگاتە (راینلاندفالتس) CDU و CSUبالادەست بوون تێیدا. هەرێمی زارلاند کە ئەو کاتە هێشتا سەر بە ئەڵمانیای رۆژئاوا نەبوو ئەمیش لەلایەن CDUفەرمانرەوایی کرا. ماددەکانی دەستوریی سەبارەت بە پێکهاتەی رێکخراوەیی دەوڵەت بەروونی ئاماژە بە پێکهاتەی سیستەمی حکومەتی پەرلەمانیی ئەدات.

بەشی چوارەم

باسی یەکەم

(توانا فیدرالیەکانی ئیتحاد لە عێراقو مافی هەرێمەکان لەدەوڵەتە فیدرالەکاندا)

بەپێی دەستوری عێراق دەوڵەتی ئیتحاد ئەم توانا ناوەندیانەی پێدراوە: "نەخشەکێشانی سیاسەتی دەرەوەو نوێنەرایەتی دبلۆماسیو دانوستانی پەیوەست بەرێکەوتنو پەیماننامە نێودەوڵەتیەکانو سیاسەتی قەرز وەرگرتنو واژۆکردنی گرێبەستو رەسم کردنی سیاسەتی ئابووریو بازرگانی دەرەوەی پەیوەست بەسەروەریاتی، دانانو جێبەجێکردنی سیاسەتی ئاسایشی نیشتمانی بۆ مەبەستی دابینکردنی پاراستنو دەستەبەرکردنی ئارامیو ئاسایشی سەرسنورەکانی عێراقو بەرگری لێکردنیان. نەخشەکێشانی سیاسەتی داراییو گومرگی، دانانی بودجەی گشتی بۆ دەوڵەتو نەخشەدانانی سیاسەتی دراو[52].

بەڵام مافی هەرێمەکان لەدەوڵەتە فیدرالیەکاندا وەک یەک نیە. لە هەندێک دەوڵەتی فیدرالدا هەرێمەکان خاوەن کەسایەتی یاسایی نێودەوڵەتین بۆنمونە دەسەڵاتی بەستنی گرێبەستو مۆرکردنی پەیماننامەو رێکەوتنامەی نێودەوڵەتی[53]. " لە هەندێکی تردا ناوەند دەسەڵاتی زۆرترەو هەرێم کەمتر. بەڵام بەشێوەیەکی گەوهەری دەوڵەتی فیدرالی بەوە لە دەوڵەتەکانی دیکە جوودا دەکرێتەوە کە لەپاڵ دەستوری فیدرالیدا کە بنەمای سیستەمەکەیەو بناغەی رێککەوتنی پێکهێنەرەکانی دەوڵەتی فیدرالیە، هەرێمو پێکهێنەرەکان خاوەنی دەستوری لۆکالیو تایبەت بەخۆیانن. بەگشتی دەستوری فیدرالی پێویستە دەستورێکی نوسراو بێت هەروەها بالادەستی غهەبێت بەسەر هەموو یاساو دەستورە ناوخۆییەکان. مەرجی دەستوری هەرێمەکانیش ئەوەیە نابێت پێچەوانەی بنەما سەرەکیو

[52]) دەستوری کۆماری عێراق، ئاب، 2005، ل. 47-48.

[53]) سۆران حوسێن، ل.28.

پرەنسیپە بەرچاوەکانی دەستوری فیدرالی بێت. ئەمەش مەرجێکە یان کۆتو بەندێکە لەسەرجەم دەستورە فیدرالیەکاندا لەسەر دەستوری هەرێمەکان دانراوە. گرنگی هەبوونی دەستوری هەرێمەکانیش لەدەوڵەتی فیدرالیدا هۆکارێکی بەرچاوە بۆ رێکخستنی خۆبەرێوەبردنی لۆکالی لەلایەن خودی هەرێمەکانەوە. لە هەمان کاتیشدا دەستەبەری سەربەخۆیی خودی هەرێمەکان دەکات کە ئەویش خۆی لەخۆیدا سیفەتێکی بەرچاوی دەوڵەتی فیدرالیە[54]".

ماددەی 113، خالی 1ی دەستوری عێراق هەرێمی کوردستان بە دەسەلاتەکانی ئێستای بە هەرێمێکی فیدرالی دەناسێت. بەلام ئەوەی پەیوەندی بەدەسەلاتی هەرێمەکان هەبێت لە عێراق، لەبەشی پێنجەمی ئەم دەستورەدا دەستنیشان کراوە[55].

باسی دووەم

مافە فیدرالیەکانی هەرێمی کوردستان لە نێوان دەستوری فیدرالیو هەرێمدا

لە بەشی پێنجەمی دەستوری عێراقدا لە ماددەی 116دا هاتوە: "هەرێم دەستورێک بۆخۆی دادەنێت کە دەسەلاتو ئەرکەکانو شێوازەکانی کارپێکردنیان دیاری بکات بەجۆرێک ناکۆک نەبێت لەگەل ئەم دەستورەدا"[56] ، بەواتا لەگەل دەستوری عێراقدا. بۆ تێگەیشتن لە باسەکە پێشەکی ئاماژەیەک بەمافو ئەرکە فیدرالیەکانی هەرێمی کوردستان ئەدەم چ لە دەستوری فیدرالی عێراقدا هەروەها لە دەستوری هەرێمی کوردستان[57] خۆیدا. "لە دەستوری هەمیشەیی عێراقداو سەبارەت بەرێکخستنی دەسەلاتەکان لەنێوان حکومەتی ناوەندیو هەرێمەکان بەتایبەت دەسەلاتی بەرێوەبردنی سیاسەتی دەرەکیو بەستنو مۆرکردنی رێکەوتنامەکان، ئەوا ئەم دەستورە هیچ بوارێکی بەهەرێمەکان نەبەخشیوە بەلکو ئەو دەسەلاتەی بە یەکێک لە دەسەلاتە هەرە حەسریەکانی حکومەتی فیدرالی داناوە. ئەوەش لەماددەی 110ی دەستورەکەدا کە تایبەتکراوە بەدەسەلاتە

---

[54]) هەمان سەرچاوە، ل. 23-24.

[55]) هەمان سەرچاوە، ل. 51.

[56]) رەشنوسی دەستوری کۆماری عێراق، ل. 52.

[57]) بۆ ئەم بەشەی کوردستان چەند پێناسەیەکی جوگرافی بەکار دەهێنرێت وەک خواروی کوردستان یان کوردستانی خوارو، کە سەرجەم ناوچەکانی کوردستان / عێراق دەگرێتەوەو لەرووی جوگرافیەوە دەکەوێتە سەرووی عێراق. لە سالی 1991 لە ئەنجامی جەنگی دوەمی کەنداو لەلایەن رێکخراوی نەتەوە یەکگرتوەکانەوە ناوچەیەکی ئارام لە سەروی هێلی 36 دروستکرا بۆ پاراستنی کورد لەبەردەم هێرشەکانی سوپای بەعس. لەو کاتەوە ئەم ناوچەیە ناوی هەرێمی کوردستانی عێراقی بەخۆیەوە گرتوە. هەرێمی کوردستان بریتیە لە سێ پارێزگاکانی سلێمانی، هەولێرو دهۆکو هەلەبجە. ئەم هەرێمە خاوەن پەرلەمان، دەستور، حکومەتو دادوەری خۆیەتیو ئالاو سرودی نیشتمانی خۆیەتی.

حەسریەکانی حکومەتی فیدرالی. لەبرگەی 1ی ماددەی ناوبراودا نەخشەکێشانی سیاسەتی دەرەکی بەبێ هیچ ریزپەرێک لە دەسەڵاتە حەسریەکانی حکومەتی فیدرالی دانراوە. لە ماددەی 121ی دەستوری عێراقی کە تایبەتە بە دەسەڵاتەکانی هەرێمەکان هیچ ئاماژەیەک بەدەسەڵاتی هەرێمەکان لەو بارەیەوە نەکراوە نەک هەر ئەوە بەلکو هیچ گەرەنتیەکیش بۆ هەرێمەکان دانەنراوە لەو رێکەوتننامانەی کە حکومەتی فیدرالی دەیبەستێتو پەیوەندی بە دەسەڵاتەکانی هەرێمەکانەوە هەیە. دەستورەکە بەتالەو هیچ ئاماژەدانێک نیە لەوەرگرتنی بۆچوونو ڕای هەرێمەکان لەو رێکەوتننامانەدا یان بەشداری پێکردنیان لەدانوستانەکاند"[58].

لەبەر ڕۆشنایی ئەم باسە ئەگەر هەردوو دەستوری هەرێمی کوردستانو ئەوەی دەسەڵاتی فیدرالی ئیتحاد لە بەغدا بەراورد بکەین پێکەوە سەبارەت بە دەسەڵاتەکانی هەرێم لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی بۆنمونە گرێبەستە نەوتیەکان دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە هەرێمی کوردستان لە دەستورەکەیدا مافێکی تری بەخۆیداوە لەسەر ئەم ئاستە وەک لەوەی دەسەڵاتی فیدرالی ئیتحادی بەغدا نەیداوە پێی. (بروانە ماددەی نۆی دەستوری هەرێمی کوردستان).

لە ماددەی 9 ی دەستوری هەرێمی کوردستاندا هاتوە:

یەکەم: "وەرگرتنی بیروڕای هەرێم بەر لەمۆرکردنی هەر گرێبەستو رێکەوتنێک لەنێوان حکومەتی فیدرالیو هەر دەوڵەتێک یان لایەنێکی بیانی پەیوەست بێت بە بارودۆخ، رەوش، یان مافەکانی هەرێمی کوردستان کەئێستا هەن، یان لەداهاتودا دەبن.

دووەم: هەرێم بۆی هەیە لەسنوری دەسەڵاتیدا بۆ دەرکردنی ئەو یاسایانەی لە دەرەوەی دەسەڵاتە دیارکراوەکانی حکومەتی فیدرالین لەگەل حکومەتەکانی هەرێمی دەوڵەتە بیانیەکان رێکەوتنامە مۆر بکات. سێیەم: هەرێم بۆی هەیە لە سنوری دەسەڵاتی دەرکردنی ئەو یاسایانەی لەدەرەوەی دەسەڵاتە دیارکراوەکانی حکومەتی فیدرالین، بەرەزامەندی حکومەتی فیدرالی گرێبەستی رێکەوتنامە مۆر بکات، کە نابێت ئەویش بەبێ پاساوی یاسایی دلنیاکەر رەزامەندی نەنوێنێت"[59].

باسی سێیەم

بەربەستەکانی فیدرالیزم لە عێراق

[58]) سۆران حوسین، ل. 137-138.

[59]) هەمان سەرچاوە، ل.157.

سویسرا ئەو دەوڵەتەی کە بریتیە لە 26 کانتۆن (هەرێم) لە سێ نەتەوەی سەرەکی پێکهاتوە کە بریتین لە ئەلمان، ئیتالیو فەرەنسی لە ناسنامەیەکی سویسریدا لە چوارچێوەی دەوڵەتێکی فیدرالی هاوبەشدا. فیدرالیەت لە سویسرا لەسەر بنەمایەکی ئارەزومەندانە پێکهاتوە لە خوارەوە بۆ سەرەوە. بەڵام ئەم دیاردەیە لەبەر ڕۆشنایی چەند فاکتەرێک لە عێراقدا بە پێچەوانەوەیە. ڕەگی مێژویی ناکۆکیو جیاوازیەکان زۆرو قولن لە عێراقدا. فیدرالیزم بەرهەمی ئەلیتەیەکی سیاسیە لە عێراق نەک بەرهەمی گەلانی ولاتەکە.

کورد لە عێراق بەگشتی هەست بە عێراقی بوونی خۆی ناکات بەلکو خۆی بە بەشێک لە گەلی کورد دەبینێت کە ولاتەکەی لە لایەن هێزە کۆلۆنیالیستەکانەوە دوای جەنگی یەکەمی جیهانی دژ بەخواستی ئەم دابەشو کۆلۆنیزە کراوە. ئەم هەلوێستەی کورد لە عێراق هۆکارو دەرئەنجامی خۆی هەیە. لە 90 سالی رابوردودا، لەو کاتەوەی عێراق دابەشکراوە رژێمە یەکبەدوای یەکەکانی عێراق کوردیان لەم دەوڵەتە دەستکردەدا هەمیشە وەک مرۆڤی پلە دوو مامەلە کردوە کە لە پرۆسە سیاسیەکاندا پەراوێز خراوە. ڕوبەروی دەربەدەریو لەناوبردنو جینۆسایدکردن کراوە. ئەم سیاسەتە بوە هۆی ئەوەی کورد کە بەپێی ئامارە گشتیەکان 20%ی[60] دانیشتوانی عێراق پێکدێنێت نەبێتە خاوەن ناسنامەیەکی راستەقینەی عێراقی وە نە لەم بارودۆخەدا ئەم ناسنامەیەی قبول بێت. عەرەبە ناسیۆنالیستەکانو هەروەها لایەنە ئیسلامیە توندرەوەکان دروستبونی هەرێمێکی کوردی لە عێراق بەهەنگاوێک دەبینن بۆ دروستبوونی دەوڵەتێکی کوردی.

فاکتەرێکی تر ئەوەیە سونە کە زۆرتر لە ناوەراستی عێراقو دەوروبەری بەغدا کۆبۆتەوە، ناوچەیەکی جوگرافی کە نەوتی تێدا نیە. دیاردەیەک بۆتە هۆی دروستبوونی ترس لای سونەکانو ئەم ترسەش باکگراوندی خۆی هەیە، ئەوە هەرچەندە دەسەڵاتی سونە دەیان سال بەتەنیا فەرمانرەوایی عێراقی کردوە و کۆنترۆلو سامانی عێراقی بەدەستەوە بووە. بۆ رەواندنەوەی ترسی دوارۆژ ئەگەر عێراق ببێتە دەوڵەتێکی راستەقینەی فیدرالی ئەوا پێویست بەپراکتیزەکردنی سیستەمێکی فیدرالی واقیعبینانە دەکات بەپێی دەستورێکی واقیعبینانەو رێکخستنی بەپێی یاسا کە لێرەدا مافو یەکسانی هەرێمەکانیش دەبێت بەپێی دەستور پیادە بکرێت لەرووی ئابووریشەوە.

نەبوونی سەقامگیریو قەیرانی دیموکراسی ئەمانەش بەربەستن لەبەردەم پێکهێنانی سیستەمی فیدرالی لە عێراقدا.

---

[60]) ل. 52. لە نامەی دوکتوراکەیدا،Layla Özden فیدرالیزم لە عێراق (بەزمانی ئەلمانی)، 2009، لەلاپەرە 111-119 سەبارەت بەفیدرالیزم تیشکی خستۆتە سەر کێشەی کەرکوک لە دیدگا جیاوازەکانەوە.

"دوای هەرەسی مالیکی لە هەلبژاردنی پەرلەماندا لیستی دەوڵەتی یاسا داوای کرد شاری بەسرە بکرێتە هەرێمێکی سەربەخۆ. هەڕەشەی دەکرد ئەگەر ئەیاد عەللاوی ببێت بە سەرۆک وەزیر پارێزگاکانی دیکەش کە لیستی دەوڵەتی یاسا بالادەستە تێیاندا هەمان داوا بەرز دەکەنەوە. سەرۆکی ئەنجومەنی پارێزگای بەسرە رایگەیاند بەهەرێم کردنی بەسرە لە ڕووی ئابووریو سیاسیو کۆمەڵایەتیەوە دەیانبوژێنێتەوە. پێشبینی دەکرا لەو نۆ پارێزگایانەی لیستەکەی مالیکی تێیاندا یەکەمە هەمان داوا بەرز بکەنەوە. بەڵام ئەم داوایەی ئەو کاتە وروژاندی مەبەستی بەرژەوەندی گشتی تێدا نەبوو کە پێدەچوو نوری مالیکی لابرێتو ئەیاد عەللاوی ببێت بەسەرۆک وەزیران هەربۆیە مالیکی دەیویست لە یەکەم ساتی پێکهێنانی حکومەتدا العێراقیە بخانە قەیرانەوە"[61]. "بە ئیمزای 16 ئەندامی ئەنجومەنی پارێزگای بەسرە نوسراوێک ئاراستەی ئەنجومەنی وەزیرانی عێراق کرد. زیاتر لە 1/3 ی ئەندامانی ئەنجومەنی پاریزگاکە واژۆی داواکاری بە هەرێم کردنی پارێزگای بەسرەیان کردوە. دەبێت ئەنجومەنی ناوبراو ئەو پرسە ئاراستەی کۆمیسیۆنی بالای سەربەخۆی هەلبژاردنەکان بکات بە مەبەستی ئەنجامدانی راپرسی لەو پارێزگایەو ئەگەر رێژەی 50% زیاتر لە دانیشتوانی ئەو پارێزگایە دەنگ بدەن بۆ پێکهێنانی ئەو هەرێمە ئەوا هەرێمی بەسرە بەپێی دەستوری عێراق دروستدەبێتو دەبێت لەماوەی 15 رۆژدا ئەنجومەنی وەزیران ئەو دۆسیەیە ئاراستەی کۆمیسیۆن بکاتو کۆمیسیۆن لەماوەی 60 رۆژدا راپرسیەکە ئەنجام بدات. هەرچەندە دوای هەلبژاردنەکانو بەدەستهێنانی دەنگێکی زۆر لەپارێزگای بەسرە چاوەروان دەکرا ئیئتیلافی دەوڵەتی یاسا کە نوری مالیکی سەرۆکایەتی دەکات پشتگیری لە بەهەرێم کردنی بەسرە بکات بەڵام بەرپرسی ئەنجومەنی پارێزگای بەسرە وەلید عباس کە سەر بە ئیئتیلافەکەی مالیکیە ئاماژە بە دژایەتیکردنی بە هەرێم کردنی بەسرە دەکات لەلایەن دەوڵەتی یاسا. ". لێرەدا مرۆڤ دەگاتە ئەو ئەنجامەی کە هەلوێستی دەسەلاتی سیاسی دەوڵەتی عێراق لەلایەنی دروشمو عەمەلیەوە ناکۆکە بەخۆی.

جگە لە هەرێمی کوردستان کە بۆتە واقع بەسەر دەوڵەتی عێراقەوە چیتر ناکرێ بە واقع باس لە سیستەمی فیدرالی بکرێت لەعێراقدا چ جای بوونی ئەنجومەنێکی فیدرالی کە هەرێمەکان یان هەرێمو پارێزگاکان ئەندام بن تێیداو نوێنەری هەرێمو پارێزگاکانیان بنو قورسایی وکاریگەریان ببێت بەرامبەر بەو بڕیارانەی ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق دەریدەکەنو دەبێت بە ئەنجومەنی فیدرالیدا تێپەڕنو دروستبوونی سیستەمێکی فیدرالی

[61] هاولاتی، 5.4.2010.

تەندروستی لێبکەوێتەوە. لێرەدا دەبینین لێکۆلینەوەی سیستەمە فیدرالیەکانی تری دەوڵەتانو ئەزمونەکانیان بە تایبەت کۆمەڵگە فیدرالیە پلورالیستەکان بۆ عێراقو بۆ هەرێمی کوردستانیش بەسوود دەبێت. بەلأم ئەگەر هاتو حکومەتی فەرمانرەوا هەنگاوی بۆ گەشەکردنی سیستەمی فیدرالیو ئەنجومەنی فیدرالی نەگرتەبەرو لامەرکەزی پارێزگاکانیش تەنیا تیۆری بێت ئەوا دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە لایەنی بالادەست بەدوای فیکری سەنترالیزمەوەیە ئیتر لەهەر بەرگێکدا بێت، بەواتا سیستەمە سیاسیەکە دەکەوێتە ژێر پرسیار. لێرەدا دەردەکەوێت نەبوونی ئەنجومەنی فیدرالی بەربەست دەبێت لەبەردەم دروستبوونی سیستەمێکی فیدرالی تەندروستو ڕاستەقینە.

باسی چوارەم
ئەنجومەنی فیدرالی لە دەوڵەتی عێراق دا

لە بەشی سێیەم، ماددەی 62 ی دەستوری عێراق باس لە ئەنجومەنی فیدرالی کراوە بەلأم ئەم ئۆرگانە دەستوریە لە عێراق کاری پێنەکراوە. راستە لە عێراق تەنیا یەک هەرێم هەیە کەبریتیە لە هەرێمی کوردستان بەلأم لە دەستوری عێراق لە ماددەی 113دا هاتوە: "رژێمی فیدرالی کۆماری عێراق پێکدێت لە پایتەختو هەرێمەکانو پارێزگا ناناوەندی (لامەرکەزی) یەکانو بەرێوەبەرێتیە خۆمالیەکان. حکومەتی فیدرالی دەسەلأتی داوەتە پارێزگاکان"[62]. لە ماددەی 62 دا هاتوە: "ئەنجومەنێکی یاسادانان دادەمەزرێت بەناوی (ئەنجومەنی فیدرالی) کە نوێنەرانی هەرێمەکانو
ئەو پارێزگایانەی لەنێو هەرێمێکدا نین دەگرێتەوە"[63]. بەم پێیە دەبێت پارێزگاکان لە ئەنجومەنی فیدرالی ئیتحاد بتوانن کورسیو دەنگیان هەبێت. بەلأم هەر پارێزگایەکیش دەتوانێت ببێتە هەرێمێکی سەربەخۆ. ئەم مافە لەماددەی 115ی دەستورەکەدا هاتوەو دەلێت: "هەر پارێزگایەک یان زیاتر مافیان هەیە هەرێمێک پێکبێنن لەسەر داوایەک کە راپرسی لەسەر بکرێت، بە یەکێک لەم دوو رێگەیانە پێشکەش دەکرێت:
یەکەم: داوایەک لەسێ یەکی ئەندامانی هەر ئەنجومەنێک لە ئەنجومەنەکانی ئەو پارێزگایانەی دەیانەوێت هەرێم پێک بهێنن. دووەم: داوایەک لە دەیەکی (10/1)ی دەنگدەران لەو پارێزگایانەی دەیانەوێ هەرێم پێک بهێنن. دواتر لە راپرسیەکداو بەپێی

---

62) رەشنوسی دەستوری هەمیشەیی عێراق، وەرگێرانی بۆ کوردی: باست حەمە غریب، 2005، سلێمانی، ل. 78.
63) رەشنوسی دەستوری کۆماری عێراق، ئاب، 2005، شوێن نادیار، ل.33.

دەستور دەکرێ ئەم داوایە ببێتە واقع. لێرەدا ئەنجومەنی فیدرالی (هەرێمەکان) دەبێت بریتی بێت لەئۆرگانێکی دەستوریی کە نوێنەری هەرێمەکانی تێدابن بۆ نوێنەرایەتی کردنی خۆیان. بوونی ئەنجومەنی هەرێمەکان لە دەسەڵاتو دیکتاتۆریەتی پەرلەمانو سەرۆک کۆمار کەمدەکاتەوە.

هەرێمی کوردستان دەتوانێت بەدوای پاراستنی دەستوریدا بگەڕێت لەپاش نەمانی ئەنجومەنی سەرۆکایەتی کە ئەویش لە (ئەنجومەنی فیدرالی ئیتیحاددا) خۆی دەبینێتەوە، چونکە ئەنجومەنی ئیتیحاد (ئەنجومەنی فیدرالی) بەناوکو دڵی دەوڵەتی فیدراڵی دادەنرێت لەگەڵ ئەنجومەنی نوێنەران بەهەردوکیان لەپاش هەڵبژاردنەکانی داهاتوو دەبێت دروستبکرێتو دەبنە دەسەڵاتی یاسادانان. زەنگێکی دەستوریو یاسایی چاوەڕێی عێراقو هەرێمی کوردستان دەکات، ئەمەش وا دەخوازێت کەهێزو لایەنە عێراقییەکان خۆیان یەکلایی بکەنەوە، ئاخۆ عێراق بەرەوپێش دەبەن، بەپشتبەستن بە مەرجەعیەتی دەستوری، یان پاشەکشەی پێدەکەن بۆ عێراقی رابردوو. سەرەڕای ئەوەی دەبێت وەڵامی یەکلاکەرەوەیان پێبێت بۆ سەرجەم پرسە هەنووکەییە گرنگەکان، وەک: فیدراڵییەت لەعێراق.

بەشی پێنجەم

باسی یەکەم

ئەزمونی دەوڵەتی فیدرالی سویسرا

سەرجەم بڕیارەکان، یاساکانی ئیتحادو هەمووارکردنی دەستورو بڕیارە نێودەوڵەتیەکان لە سویسرا لەنێو هەردوو ئەنجومەنەوە (ئەنجومەنی نیشتمانیو ئەنجومەنی هەرێمەکان) بەواتا لە لایەن پەرلەمانی ئیتحادیو ئەنجومەنی فیدرالیەوە مامەلەی لەگەلدا دەکرێو رەزامەندی لەسەر دەدرێ. هەردوو ئەنجومەنەکە لەسەر ئاستی سیاسی تەواو یەکسانن. بڕیارێک ئەو کاتە تەواوە ئەگەر لەلایەن هەردوو ئەنجومەنەکەوە رەزامەندی لەسەر بدرێ. کۆبونەوەکانی ئەنجومەنی کانتۆنەکان (ئەنجومەنی فیدرالی) لەلایەن سەرۆکی ئەنجومەنی کانتۆنەکان سەرپەرشتی دەکرێت کە بۆ سالێک هەلدەبژێردرێت. ئەنجومەنی هەرێمەکان (ئەنجومەنی فیدرالی) بەپێچەوانەی ئەنجومەنی فیدرالی ئەڵمانیا بەبێ سەرنجو رێنمایکردنی کانتۆنەکانیان / حکومەتی کانتۆنەکان دەنگ ئەدەنو لە پیادەکردنی

پۆستەکەیان بەتەواوی ئازادن[64]. جێگەی ئاماژە پێکردنە کە بە پێچەوانەی ئەنجومەنی فیدرالی ئەڵمانیا، ژمارەی نوێنەرانی هەرێمەکان (کانتۆنەکان) لە سویسرا بەپێی ژمارەی دانیشتوان نیە بەلکو هەموویان یەکسانن لە ژمارەی نوێنەرەکانیاندا. بۆنمونە دانیشتوانی هەرێمی (کانتۆن)ی Zürich بریتیە لە ملیۆنو نیوێک لە ئەنجومەنی فیدرالی هەرێمەکان هەمان ئەو قورساییەی هەیە وەک هەرێمی Uri کە دانیشتوانەکەی بریتیە لە 35.000 کەس[65]. ئەگەر هەردوو ئەنجومەنە پەرلەمانیەکە لەیەکەم دانیشتندا لەسەر پرۆژەیەک نەگەنە ئەنجامێکی هاوبەش ئەوا دوای سێ هەولی بێئەنجام ئەو کاتە کۆنفرەنسی ڕێکەوتن ئەنجام ئەدرێت. ئەگەر پێشنیازی کۆنفرەنسی ڕێکەوتن لە لایەن یەکێک لەئەنجومەنەکانی پەرلەمانەوە رەدکرایەوە ئەوا پرۆژەکە هەلدەوەشێتەوە[66]. پەرلەمانەکانی کانتۆنەکان زۆربەی ناوی ئەنجومەنی کانتۆنی هەیەو لەهەندیکی تر پێی دەوترێ پەرلەمان. ژمارەی ئەندامەکانی لە نێوان 49- 180 یە. ئەمانە ئاسایی لەلایەن گەلەوە بۆ ماوەی چوار سال لە کانتۆنەکانی Freiburg und Waadt بۆ ماوەی پێنج سال هەلدەبژێردرێن.

باسی دووەم
حکومەت لە سویسرا

حکومەتی سویسرا کەپێی دەوترێ (ئەنجومەنی ئیتحادی) بەرزترین دەسەڵاتە. حکومەتی ئیتحادەو دەسەڵاتی جێبەجێکردنەو لە حەوت ئەندام پێکدێت کە بڕیارەکانیان بە تەوافوق ئەنجام ئەدەن. ئەنجومەنی هەرێمەکان / کانتۆنەکان (کۆمەڵەی فیدرالی) هەلدەستێ بە هەلبژاردنی ئەو حەوت ئەندامە بۆ ماوەی چوار سال. بە هەلبژاردنی یەکێکیان بۆ پۆستی سەرۆک یەکێکی تر بۆ پۆستی جیگر[67].

حکومەت بەرپرسە لە جێبەجێکردنی یاساکان. ئەو یاسایانەی کە پەڕلەمانو گەل بڕیاریان لەسەرداوە. حکومەت (ئەنجومەنی ئیتحادی) بڕیارەکانی لەسەر پرەنسیپی مافو ئەرکی

[64] Wolf Linder: Schweizerische Demokratie. Verlag Paul Haupt, Bern 1999, ISBN 3-258-05803-2.
[65] http://de.wikipedia.org/wiki/Ständerat - 43k.
[66]) http://de.wikipedia.org/wiki/Ständerat - 43k.
[67] خامۆش عومەر عبدالله، ل. 47 .

یەکسانیی ئەندامەکانی ئەنجام ئەدەن. دوای هەر هەلبژاردنێکی نوێی پەڕلەمان گۆرینی حکومەتیش ئەنجام ئەدرێت. ئەندامانی حکومەت (ئەنجومەنی ئیتحادی) بەرزترین دەسەڵاتی جێبەجێکردنە لەلایەن کۆبونەوەی ئیتحادی کە بریتیە لە هەردوو ئەنجومەنی نیشتمانیو ئەنجومەنی هەرێمەکان (بڕوانە نەخشەی ژمارە 6) بەزۆربەی دەنگ بۆ ماوەی چوار سال هەلدەبژێردرێ. حکومەت لەکاتی ئەم چوار سالەدا ناتوانرێ بەرێگەی متمانە لێسەندنەوەش دەسەڵاتی لێبسەندرێتەوە. هەموو حکومەتێکی (ئەنجومەنێکی ئیتحادی) سویسرا خۆی لەبەردەم بەشێکی بەرپرسدا دەبینێتەوە. ئەم بەشە بەرپرسانە بەرزترین یەکەی ئیداریی ئیتحادن. لێرەدا سەرۆک کۆمار لەلایەن کۆبونەوەی ئیتحادی (ئەنجومەنی فیدرالیو ئەنجومەنی نوێنەران) هەلدەبژێردرێ. هەلبژاردنی سەرۆک کۆمار لەئەڵمانیاو لەعێراقیش وەک سیستەمی فیدرالی، هەمان ئەو شێوازی سیستەمە نیە کە لە سویسرا بۆ هەلبژاردنی ئەم پۆستە هەیە.

لێرەدا تێبینی دەکرێت کە پێکهاتەی سیستەمە سیاسیەکان لەنێو سیستەمە فیدرالیو دیموکراتیەکانیشدا وەک یەک نیە بەڵام لە دەرئەنجامدا خەسلەتە دیموکراسیەکانی هەلگرتوە وەک جوداکردنەوەی سێ دەسەڵاتەکە لە یەکتر. سویسرا نە لەڕووی ئێتنیکیەوە، نە لەڕووی زمانو کەلتورو مەزهەبیەوە بریتی نیە لە یەکێتیەک بەلکو خۆی وەک کۆمەڵێکی پێکەوە یەکگرتو پێناسە دەکات لەسەر بنەمای ئیرادەیەکی ئارەزومەندانە. لێرەدا رەچاوی سویسرای کۆنی پێش سالی 1848 دەکرێ وەک یەکێتیەکی تێکەلو هەمەلایەنەی کۆمارە بچوکە سەربەخۆکان. نەوە سەرەتاییەکانی کانتۆنەکانی ئەمرۆ.

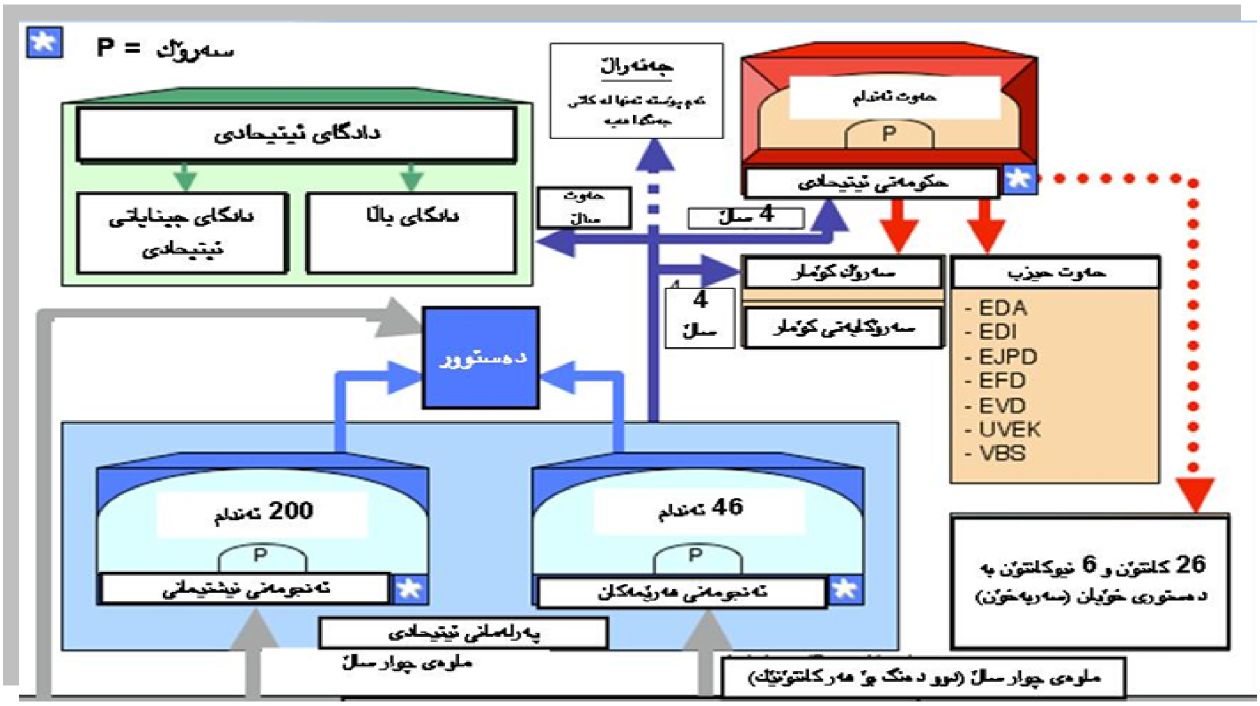

نەخشەی ژمارە 6
(سیستەمی سیاسی فیدرالی سویسرا / ئامادەکردنی لە لایەن نوسەرەوە)

باسی سێیەم
سەرنجێک بۆ باری ئاینو زمان لەسویسرا

ئەگەر سەرنجێک بدەینە باری ئاینو زمان لە سویسرا دەبینین لە 41% کاسۆلیک، 40% ئیفینجیلی (پرۆتیستانت) پێکهاتوە. دوو مەزهەبی جیاواز ، سەر بە یەک ئاین کە مەسیحیە. 5.5% سەر بە مەزهەبی جیاواز، 11% سەر بەهیچ ئاینێک نین. بەڵام لە سویسرا وەک لە زۆربەی رۆژئاوا بە پێچەوانەی عێراق لە نێوان ئاینو مەزهەبەکان لێک تێگەیشتن هەیە. لە عێراق 60% شیعە، 35% سونە کە هەردوو لایەن موسلمانە، 3% مەسیحی. . بەڵام جەنگێکی خوێناوی رقو کینە هەیە لە نێوان شیعەو سونەدا ئیتر هۆکارەکانی هەرچیەک بن بەڵام ئەم دیاردەیەو بوونی فەناتیزمی ئاینیو مەزهەبییو نەبوونی هوشیاری بۆ دیموکراسیەت رێگرن لەبەردەم پرۆسەی دیموکراسیەتو لێکتێنەگەیشتن.

باسی چوارەم

فیدرالیزم ڕێگەچارەیەکی گونجاو بۆ کەمکردنەوەی ناکۆکیەکان

(سویسراو بەلجیکا وەک نمونە)

ئەگەر دەوڵەتانی وەک سویسراو بەلجیکا بە نمونە بهێنینەوە ئەوا لێرەدا فیدرالیزم ڕێگەچارەیەکی گونجاوە لە ڕووی سیاسیو ئابووریو ئیداریو مەزهەبیشەوە. هەروەها لە نەسەپاندنی بیرکردنەوەو کەلتورو زمانی لایەنێک بەسەر لایەنێکی تردا. زمانەکان لە سویسرا بریتین لە ئەڵمانی، فەرەنسی، ئیتالی، ڕیتۆرۆمانیش. ئەوەی دوایی لەسەر ئاستی تاک وەک زمانی فەرمی بەکار دەهێنرێتو لە مادەی 70ی دەستوری سویسرا ئاماژەی پێدراوە. دەستوری ئیتحادی دەستنیشانی ناوچەی زمانەکان ناکات بەلکو ئەم توانایە بە ماددەی 70، فەقەرەی 2 دراوەتە کانتۆنەکان (هەرێمەکان) و دەبێت ڕەچاوی مافو زمانی کەمایەتیەکان بکرێت. هەر یەکێک لە ناوچەی زمانێکی ترەوە بگوێزێتەوە زمانی ناوچەیەکی تر مافی ئەوەی نیە بەزمانی ئەسلی خۆی لەگەل کانتۆنە نوێیەکەو کاربەدەستانیدا مامەلەی فەرمی بکات (پرەنسیپی ناوچەیی). لە کانتۆنە فرەزمانەکان بەتەنیا (بێرنو والیس) ناوچەی زمانەکانیان بەپێی جوگرافیا دەستنیشان کردوە. کانتۆنەکانی (تێسینو یورا) خۆیان بەتەواوی بەناوچەی ئیتالی زمان یان فەرەنسی زمان دەبینن هەرچەندە ناحیەو قەزای تێدایە کە ئەلمانە. کانتۆنە فرەزمانەکانی تری وەک (فرایبورگو گراوبوندن) ڕێکخستنی زمانە فەرمیەکان ڕووبەڕوی قەزاو شارۆچکەکان دەکەنەوە. هەندێ ناوچەش هەن کە خۆیان بە فەرمی بە دوو زمان دەبینن. لێرەدا دەبینین کە لامەرکەزیەت هەیە بۆ هەرێمو شارو شارۆچکەکان بۆ بڕیارەکان بەڵام مانەوە لە چوارچێوەی دەستوری دیموکراسی فیدرالی دەوڵەتدا. زۆرینەی دانیشتوانی سویسرا لە ناوچە زمان ئەلمانەکانی سویسرا دەژی. لە 26 کانتۆنەکەی سویسرا، لە 18 کانتۆندا زمانو زاراوەی ئەڵمانی قسە دەکرێ. لەرۆژئاوای سویسرا لەSuisse romande لە (4) کانتۆندا زمانی فەرەنسی قسە دەکرێ کە بریتین لە Genf / Waadt / Neuenburg /Jura. لە (3) کانتۆن دوو زمان قسە دەکرێ (ئەڵمانیو فەرەنسی) کە بریتین لە : Bern,Freiburg، WallisکانتۆنیGraubünden فرە زمانە. لێرە ئەڵمانی، ئیتالیو ڕیتۆرۆمانیش قسە دەکرێ. ڕێژەی ڕیتۆرۆمانیش کە دەکاتە 0,5% ی دانیشتوان

بچوکترین گرووپی زمانی سویسریە (وەک مەسیحیەکان لە عێراق). لەنێو ئەم گرووپەدا (ریتۆرۆمانیش) شەش زمانی جیاواز هەن کە بریتین لە Sursilvan, Sutsilvan, Surmiran, Puter، Vallader لەسالی 1982وە زمانێکی کەشی هاتۆتە سەر کە بریتیە لە Rumantsch Grischun کە ریکەوتنێکە لەنێوان پێنج زمانە rätoromanisch(ریتۆرۆمانیش)ەکە. لە ناوچەی Tessin لە دۆلی خواروی Graubündens(خواروی رۆژهەلاتی سویسرا) زمانی ئیتالی قسە دەکرێ. بەپێی ئامارێکی فەرمیی حکومیی ئەڵمانیا بۆ سالی 2002 زمانەکان لە سویسرا بەم شێوەیەی لای خوارەوەیە: ئەڵمانی 63.7%، فەرەنسی، 20.4%، ئیتالی، 6.5%، ریتۆرۆمانیش 0.5%،و لایەنە جیاوازەکانی تر[68].

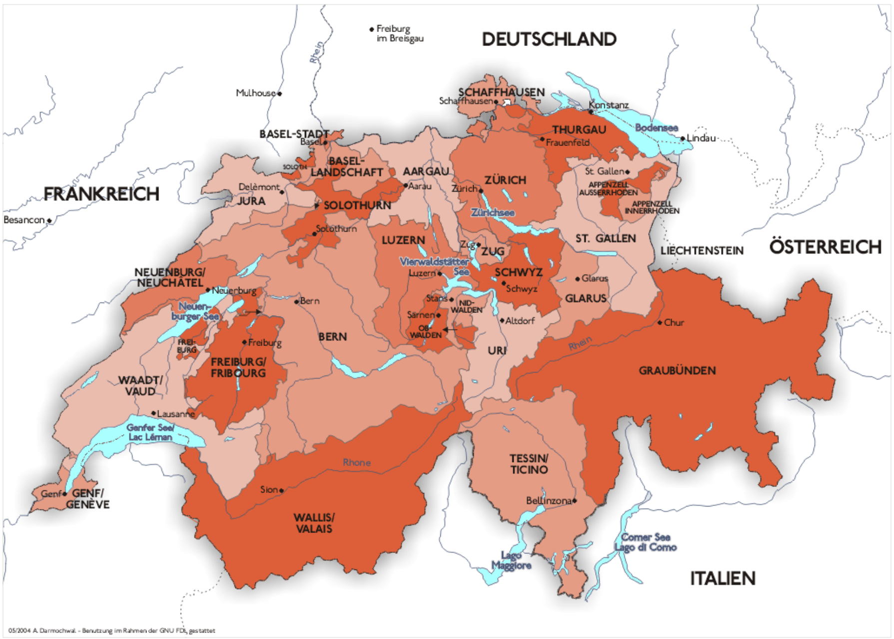

نەخشەی ژمارە 7
هەرێمەکانی (کانتۆنەکانی) سویسرا

68 www.swissworld.org/de/bevoelkerung/sprachen

باسی پێنجەم

سیستەمی فیدرالی / بەلجیکا لە بەراوردا

بەلجیکاش دەوڵەتێکی فیدرالیو فرەنەتەوەیەو بۆ سێ (ناوچە) دابەش کراوە کە بریتین لە ناوچەی فلاندەرن (هۆلەندی زمان) و سنوریان بەهولەنداوەیە. ناوچەی ڤالۆن (فەرەنسی زمان)، سنوریان بە فەرەنساوەیە. هەروەها ناوچەی سێیەم بریتیە لە بروکسلی پایتەخت (فەرەنسیو هۆلەندی زمان/ فلامی). ئەلمان زمانەکان لەناوچەیەکی ئاوتۆنۆم ئەژینو سنوریان بە ئەڵمانیاوە هەیە بەڵام وەک هەرێمێکی تایبەت دیارینەکراوەو بە "کۆمەڵەی زمان ئەلمانەکان" ناودەبرێن. ژمارەیان تەنیا 74 هەزار کەسەو لە ناوچەیەکی جوگرافی بچوکدا دەژین (بڕوانە نەخشەی ژمارە 8). دیارە ئەم فاکتەرەو بچوکی شوێنە جوگرافیەکەیان هۆیەکە کە بەناوچەی چوارەمی بەلجیکا ناونەبراوە. ڕێژەی دانیشتوانی بەبەراورد بەدانیشتوانی سەرجەم بەلجیکا 1% کەمترە بەڵام خاوەنی پیادەکردنی مافەکانی خۆیەتی. ئەزمونی ئەم کەمایەتیەی بەلجیکا دەشێت وەک مۆدێلێک وەربگیرێت بۆ مەسیحی زمانزانەکانی عێراق بەڵام بێگومان لێرەدا گرنگە مەسیحیەکان بونیان لە

ناوچەیەکی دیاریکراوی جوگرافی بێت وەک کۆمەڵە ئەلمان زانەکانی بەلجیکا نەک بە شێوەیەکی پەرشو بلاو لەناوچەکانی عێراقدا بن

دەوڵەتی فیدرالی بەلجیکا

نەخشەی ژمارە 8[69]

بۆ زیاتر تێگەیشتن لە سیستەمی سیاسی بەلجیکاو بەتایبەت ناوچەی ئەلمان زانەکان لە بەرواری 14.10.2010 بۆ جاری دووەم گەڕامەوە بەلجیکاو وتووێژم لەگەل هەردوو سەرۆک وەزیرانو سەرۆک پەرلەمانی هەرێمەکە ئەنجامدا لە بارەگاکانی خۆیان. "رووبەری ناوچەی ئەلمان زمان بریتیە لە 854 کم دوجا. ژمارەی دانیشتوانی 74 هەزار کەسە. ئەم ناوچەیە هەتا دوای جەنگی یەکەمی جیهانی سەر بە بەلجیکا نەبوو بەلکو سەر بە ئیمپراتۆریەتی ئەڵمانیا بوو

بەشی شەشەم
نۆ مۆدێلی سیاسی بۆ عێراقی ئایندە

سەبارەت بەو ئالتەرناتیڤانەی سیستەمی سیاسی عێراقی ئایندەی وەک دەوڵەتێکی پرئالۆز لێ پێکبهێنرێ نوسەر لێرەدا دە مۆدێلی سیاسی خستۆتە بەردەم:
سیستەمی سەنترالیزمو کێشە سیاسیو فیکریەکان
- سیستەمێکی ئیسلامی سیاسی
- بە سێ هەرێم کردنی عێراق
- بە پێنج هەرێم کردنی عێراق

[69] de.wikipedia.org/wiki/Belgien

- به زیاتر له پێنج هەرێم کردنی عێراق
- فیدراسیۆنی کوردستانو فیدراسیۆنی عەرەبستان
- عێراق / سێ فیدراسیۆنی سونەو شیعەو کورد
- عێراق / سێ دەوڵەتی شیعەو سونەو کورد
- دوو دەوڵەتی کۆنفیدرالی کوردستانو دەوڵەتی عێراق

(1)

سیستەمی سەنترالیزمو کێشە سیاسیی و فیکرییەکان

لەگەل هاتنی حیزی بەعس لەسالی 1968 بۆ سەر دەسەڵات ئەم حیزبە عەرەبیە ئامادە نەبوو دەسەڵات لەگەل هیچ لایەنێکی تردا دابەش بکاتو ددانی بەهیچ کام لەلایەنە سیاسیەکانی تردا نەدەنا. لەعێراق مێژووی دەسەڵاتیکی تۆتالیتاری دەستی پێکرد کەسەرجەم ولاتی بە ئامرازی زەبروزەنگ خستە ژێر کۆنترۆلی تەنیا یەک حیزب[70].
دەسەلاتدارە یەک لەدوای یەکە عێراقیەکان هەمیشە دەسەلاتی دەوڵەتی موتلەقی ناوەندیان دروستکردوە کەتەنها لەم. دەسەڵاتدارە یەک لەدوای یەکە عێراقیەکان هەمیشە دەسەڵاتی دەوڵەتی موتلەقی ناوەندیان دروستکردوە کەتەنها لەم بۆچوونە سیاسیەوە هەولی فەرمانرەوایی دەوڵەت وکۆمەڵیان داوە. ئەم شێوازی بیرکردنەوە سیاسیە لەسالی 1921ەوە لە دروستبوونی دەوڵەتی عێراقەوە بەم شێوەیە ماوەتەوە. عەرەبە ناسیۆنالیستەکان کە زۆرتر لەنێو سونەکاندان عێراق بەبەشێکی نەبچراوی نیشتیمانی عەرەبی[71]. دەزانن کە لەلایەن کۆلۆنیالیزمی ئەوروپیەوە دوای جەنگی یەکەمی جیهانی دابەشو کۆلۆنیزە کراوە. لە دەستوری عێراقدا هاتبوو کە عێراق بەشێکە لەنیشتمانی عەرەبی. سروشتی ئەم ناسیۆنالیزمە شمولیە عەرەبیە چۆنبوو لە کاتی فەرمانرەوایی حیزبی بەعسدا بە روونی بینرا. ناسیۆنالیزم وەک ئامرازێکی ئایدۆلۆژی لە خزمەتی شەرعیەتدان بوە بە دەسەڵاتی ناوەند. لەو دەیان سالەی دوایدا ناسیۆنالیزمی عەرەبی گۆڕانێکی سیاسیو مێژویی بەخۆیەوە بینی بەڵام ئەم گۆڕانە کۆپی کراوە پاسیڤ بووە نەک وەک پرۆسەیەکی چارەی خۆنوسین وەک ئەوەی لەئەوروپا بوو[72]. لێرەدا مێژووی

---

[70] Naseef Naeem, Die neue bundesstaatliche Ordnung des Irak, Frankfurt,2008,S.81.

[71]) د.سالار باسیرە، سیستەمی سیاسی بەعس لە عێراق، نامەی دوکتۆرا بەزمانی ئەلمانی، ڤوپەرتال، 2004، ل163..

[72] Bassam Tibi, Vom Gottesreich zum Nationalstaat, Islam und panarabischer Nationalismus, Frankfurt/M 1987.S.71

سیاسی عێراق بەروونی نیشانیداوە کەدەسەڵاتی ناوەند (سەنترالیزم) بۆ ولاتو کۆمەڵگەیەکی پلورالیزمی وەک عێراق بەجیاوازیو پێکهاتە ئێتنیکیو سیاسیو مەزهەبیو کولتووریەکەیەوە هەرگیز سەرکەوتو نەبووەو نابێتە ئالتەرناتیڤێکی دیموکراسی. سەنترالیزمو دیموکراسیەت دوو شتی نەگونجاوون پێکەوە. هەربۆیە پیادەکردنی سیاسەتی سەنترالیزم ئیتر هەر حیزبو ئاینو مەزهەبێک بیەوێ پیادەی بکات مێژوو نیشانیدا سەرکەوتو نابێت. بروابوون بە مەرکەزیەت بڕوانەبونە بە دیموکراسیەت. مەرکەزیەت مەبەستی مۆنۆپۆلکردنی دەسەڵاتو بڕیارە. پیادەی سیاسەتی زەوتکردنی مافو ئازادیو چارەنوسی ئەوانی ترە. بەڵام تەنیا لە ئازادیدا فرەیی دەتوانێت بژیو بەردەوام بێتو واتای خۆی بهێڵێتەوە. "تەنگژەی ماوەی رابوردو بەروونی ئەوەی سەلماند بێ دیسێنترالیزەکردنی دەسەڵاتو دابەشکردنی دەسەڵات هیچ حکومەتێک ناتوانێت حکومەتێکی جێگیرو لەرووی نوێنەرایەتیەوە نوێنەری هەموو گەلانی عێراق بێت[73] ". بۆ بوونە ئەم شێوە دەوڵەتە عێراق پێویستی بە مەرجی گرنگ هەیە کە ئەوانەش بریتین لە دیموکراسیەتو سەقامگیریو دەوڵەتێکی دەستوریی تەندروستو لامەرکەزی.

(2)

سیستەمی ئیسلامی سیاسی

سیستەمێکی ئیسلامی سیاسی کە نەیەوێت دەوڵەتو دین لەیەکتر جودا بکاتەوە ئەوا ئەمیش نابێتە ئالتەرناتیڤێکی واقعبینانەو لەم تێروانینەوە ناکرێ هەلگری فیکری سەنترالیزم نەبێت. باسەکە لێرەدا بەوە کۆتایی نایەت بەتەنیا روبکەینە زاراوەی گشتی ئیسلامی سیاسی. لە عێراقدا دوو مەزهەبی ئاینیی سەرەکی بەرامبەر یەکتر وەستاوون کە هەر یەکێکیان دەیەوێ خۆی بەتەنیا فەرمانرەوایی دەوڵەتی عێراق بکات. بۆ تێگەیشتن لەم دیاردەیە ئەوا پێویستە بگەڕێینەوە بۆ مێژوو. ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لەسەدەی 16 وە هەتا جەنگی یەکەمی جیهانی فەرمانرەوایی عێراقی کردوە. عێراقی ئەمرۆ ئەو کاتە پێی دەوترا میزۆپۆتامیا. سونە مەزهەب لە ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا مەزهەبی فەرمی دەوڵەت بوو. شێعە مەزهەب[74] لە عێراق دەروازەی بەشداری بوونیان نەبووە بۆ دەزگا ئیداریە

[73]) خەبات عبدوللا، گۆڤاری سڤیل، ژمارە 80.

[74] Die religiös-politische Bewegung im Irak, in: iz3,Nr.147,Freiburg,1988, S.28-33.

بالاکانی دەوڵەتو بۆ سوپا. ئەگەر مرۆڤ سەرنجێک بداتە مێژووی شیعە لە عێراق دەگاتە ئەو ئەنجامەی کە شیعە هەمیشە لەپال سێبەری دەسەلاتدا ژیاوە تەنانەت دوای دروستبوونو سەربەخۆیی روکەشی دەوڵەتی عێراق لەلایەن بەریتانیاوە دوای جەنگی یەکەمی جیهانیو دروستکردنی رژێمی مۆنارشی لەعێراق. سەرانی پێشووی سوپاو کاربەدەستانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی کە سونە مەزهەب بوون دەزگا سەرەکیەکانی دەوڵەتیان لە دەستی خۆیاندا هێشتەوە. لایەنی سونە ئامادە نەبوو دەسەلات لەگەل شیعە بەش بکات لەکاتی وە لەدوای سەردەمی عوسمانیدا. کەمایەتیەکی عەرەبی سوننە مەزهەب فەرمانرەوایی عێراقی دەکرد بە شێوازی دەوڵەتێکی مەرکەزی. ئەم فاکتەرانەو ئەوەی کە پێکهاتەکانی عێراق نەیتوانیوە بە پرۆسەیەکی لەیەکتر تێگەیشتندا بروات بەتایبەت کە حەساسیەتو ناکۆکیە مێژوییو ئیتنیکیو مەزهەبیەکان هەر هێشتا لە هزری ئەم لایەنانەدا ماون. بەشێک لە شێعەکان لەگەل بایەخی مەزهەبی شێعەدا هەلگری بزوتنەوەی قەومی عەرەبیشنو خوازیاری دەسەلاتی مەرکەزین. شێعەکانی عێراق لە لایەکەوە عێراقینو لە لایەکی ترەوە شێعەن بەلام دەشکرێ بوترێ شێعەی باشوور بە شیوەیەکی بنەرەتی جیاوازن لە سوننەی ناوەراست. بارودۆخە جوگرافیەکە کاریگەریی خۆی هەیە. شیعەکانی باشور پەیوەندی نزیکیان بە شێعەی ئێرانەوە هەیەو سوننەکانی ناوەراستو سەروش بە سێ کوچکەی سنورەوە، ئەوە بۆخۆی فەرامۆش کردنی ئەو پەیوەندیە مرۆییەیە کە لە نێوان ئەو دوو هەرێمەدا هەیە.

"چەوساندنەوەی سیستیماتیکانەی تەنانەت سوننەکان لە لایەن حکومەتی سەدامەوەو لەنێوبردنی توێژی رۆشنبیری بەعس لەگەل گرتنە دەستی پۆستی سەرۆکایەتی لەلایەن سەدامەوە. لەدوای نەمانی ئەو توێژە حیزبەکە پڕبوو لە سوننەی دەشتەکی. هەموویان دلسۆزی تەواو بوون بۆ سەدامو ئارەزویان لە هیچ جۆرە پێشخستنێکی ئایدۆلۆژیو سیاسی نەبوو جگە لەوەی لە سەرکردەوە دەهات. بەم هەنگاوە سەدام بە کردەوە سەرکردایەتی سیاسی عێراقی کرد بە خێلەکی. سەدام سوننی بوو، عەشیرەتەکەی سوننی بوو، لەمەوە دەزگاکانی دەوڵەتەکەیشی بە پلەی یەکەم بە سوننەکان پڕدەکرانەوە. ئامانجو ستراتیژیە نیشتیمانیەکەی بەعس لەخۆگرتنی کۆمەلگەی فرەرەنگو فرەکولتووریی عێراقی بێکێشە بوو تا ئەو جێگەیەی دەزگاکانی دەوڵەت هەر لە دەستی سوننەکاندا دەمێنێتەوە بەزۆری تکریتیەکان نوێنەرایەتی دەکردن[75]". کۆلۆنیالیزمی بەریتانی لە ماوەی دەسەلاتو فەرمانرەوایی کۆلۆنیالیزمی خۆیدا هەرگیز هەولی جدی نەدا بۆ چارەسەرێکی ئەقلانی

[75]) لیام ئەندەرسن، ئایندەی عێراق، سلێمانی، وەرگێرانی لە ئینگلیزیەوە: کامیار (خەتاب) سابیرو دلشاد حەمە.

پێکهاتەکان لەعێراقو لە رۆژهەلاتی ناوەراستداو دیارە مەبەستیشی نەبووە. بەریتانیا لەکاتی دابەشکردنی عێراقدا بەهیچ شێوەیەک رەچاوی پێکهاتەی ئێتنیکیو ئاینیو مەزهەبیو کۆمەڵایەتی ولاتەکەی نەکردوەو دەسەڵاتی دایە دەست کەمایەتیەکی سوننە بێرەچاوکردنی لایەنەکانی تر وەک کوردو شێعە. بڕیارێکی سیاسی کە بۆ دەیان سالو هەتا ئەمرۆکە بۆتە کەرەسەی ناکۆکی. هەردوو بلۆکی رۆژئاواو رۆژهەلاتیش نوێنەرایەتی سیاسەتی ڕاگرتنی پێکهاتەی جوگرافی ناوچەکەی دەکرد بەعێراقیشەوەو بەعسی سوونە مەزهەب سوودی زۆری لەم بارودۆخە وەرگرت بۆ مانەوەی لەسەر دەسەڵات. ئەو گەلانەی کە لەناو ئەم دەوڵەتانەدا ژیاوون دەبێت بەم پێیە لەناو ئەم پێکهاتەیەدا کێشەکانیان چارەسەر بکەنو گوایە گەشە بەخۆیان بدەنو بەم شێوەیە بەر سیاسەتی دیکتاتۆرانەی ناوەند کەووتن. ئەنجامێکی ناواقیعبینانە ئەگەر بروانینە سیاسەتی لە ناوبردنی شێعەکانو وشککردنی هۆرەکانیان هەروەها تراژیدیاکەی هەلەبجەو ئەنفال. ئەگەر بەریتانیا لەدوای دروستکردنی دەوڵەتی عێراق لەسالی 1920 هەموو پێکهاتە ئاینیو مەزهەبیو کۆمەڵایەتیەکانی عێراقی بەکوردو شێعەشەوە بەشداری دەوڵەتی تازە دروستکراوی عێراق بکردایە ئەوا کێشە چارەسەرنەکراوەکان نەدەبوە کێشەیەکی موزمن لەم ولاتەدا کە هەتا ئەمرۆکەش لەسەر ئاستە جیاوازەکاندا رەنگدانەوەی خۆی هەیەو رەگی قولی خۆی جێهێشتوە[76].

لێرەدا دەکرێ بوترێ کە سوننەو شێعە مەزهەب تەنها کاتێک دەتوانن تاکرەوانە فەرمانڕەوایی دەوڵەتی عێراق بکەن کە ببنە دیکتاتۆرێکی موتلەق وەک ئەوەی سوننەکان بۆ دەیان سال کردیان. کەمایەتیەکی سوننە پیادەی دیکتاتۆریەتی کەمینەیەکی کرد بەسەر زۆرینەدا. مردن لەسەر شێعەو کورد بوو دەسەڵات بۆ سوننەی عەرەب بوو. ئێستە زۆرێک لە لایەنە شێعەکان دەیانەوێ پیادەی دیکتاتۆریەتی زۆرینە بکەن بەسەر کەمینەوە. روانینە دیموکراسیەت وەک زۆرینەو کەمینە دیدێکی هەلەیە ئەگەر عێراق بەنمونە بهێنمەوە. دەوڵەتە ئیسلامیەکانی دەوروبەریش بەعەرەبو غەیرە عەرەبیەوە بێبەش نەبوون لە پشتگیری کردنی لایەنە مەزهەبیەکانی نێو عێراق لە پێناوی بەرژەوەندی خۆیان. وەک دەبینین ئاینو سیاسەت، ئاینو دەوڵەت لە یەکتر جودا نەکراونەتەوە لە مێژووی سیاسی ناوچەکەو دین بە پێچەوانەی ئەوروپای ئێستە لە ناوچە ئیسلامیەکان بە تەقدیس کراوە. ئەگەر دەسەڵاتدارەکانی نێو دەوڵەتی عێراق بیانەوێ سوود لە مێژووی

[76]) د. سالار باسیرە، سیستەمی سیاسی بەعس ل. 188-189.

سیاسی خۆیانو مرۆڤایەتی وەربگرن ئەوا تەنیا ڕێگەیەک ئەوەیە ژیرانەو ئەقلانی بیربکەنەوەو رەفتار بکەن، کار لەسەر بە هاوڵاتی بوون بکەنو ددان بە جیاوازیەکانیشدا بنێن. لەوانەیە لایەنێک بتوانێت بە حوکمی هێزو ئامرازی زەبرو زەنگ سیاسەتی خۆی، مەزهەبی خۆی، فیکری خۆی بەزۆر بسەپێنێت بەسەر دەوڵەتو کۆمەڵگەدا بۆ مەودای دوریش بەڵام حکومەتە یەک لەدوای یەکەکانی عێراقو دواهەمیشیان کە رژێمی بەعس بوو دەبێت بە روونی ئەو راستیەی نیشان دابێت کە هیچ سیستەمێک نەگۆر نیەو دەسەڵاتو زولموزۆر هەتا سەر بەزۆر ناسەپێندرێ. ئاشتکردنەوەی شێعە/ کورد لەگەل دەوڵەتدا پێویستە. بەڵام لێرەدا کێشەکە لەوە گەورەترە. "لە ڕوخانی دەوڵەتی بەعسەوە عێراق لەغیابی دەوڵەتدا دەژی. هەر ئەمەشە وای کردوە لەغیابی دەوڵەتدا ئینتیمای تاک روو لەو ڕوبەرانە بکات کە پاش نەمانی دەوڵەت لێرەولەوێ لەمیانەی گروپی ئاینیو مەزهەبیی، خێلو تائیفە جیاجیاکان. کەوتنە هەولی خۆناساندن[77]". بەڵام دوای گێڕانەوەی ناوچە داگیرکراوەکان بۆی. فیکری بە سێ هەرێم (ویلایەت) کردنی عێراق بۆ سەردەمی دەوڵەتی عوسمانی لەوانەیە جێگەی بیرکردنەوە بێت بۆ کوردو شێعەو سونە. بارودۆخی نیشتەجێبوونو دیمۆگرافی ئەمرۆی عێراق لە ئەنجامی سیاسەتی رژێمی بەعس گۆڕانی سەرەکی بەخۆیەوە بینیوە. بەهۆی باری خراپی ئابووریو بەپێی نەخشە دەرکردنی شێعەکان لە هۆرو شارۆچکەو گوندەکانو هەروەها کۆچو ڕەوی شێعەکان بۆ بەغداو بۆ شارە سوننە نشینەکانیش گۆڕانی لە پێکهاتە مەزهەبیەکەش خولقاند، ئەوە جگە لە سیاسەتی (تهجیرو تەرحیلو تعریب) ی کوردەکان کە ئەمیش ئەنجامی خراپی خۆی هەبوە[78].

(3)

بەسێ هەرێم کردنی عێراق

دابەشکردنی عێراق وەک پرۆژەکەی جۆزێف بایدن باسی لێوەکردوە (بروانە نەخشەی ژمارە 9) بۆ سێ هەرێمی (سونە، شێعەو کورد) بۆ سەرو ناوەراستو خواروی عێراق لە رووی روکەشەوە سەرنجراکێشە بەڵام بۆ عێراقی ئەمرۆ لەرووی پراکتیزەکردنەوە بێکێشە نابێتو سەرکەوتنی سنوردار دەبێت. ئەم مۆدێلە بۆ کوردستان بە سوود دەبێت

[77]) خەبات عبدوللا، گۆڤاری سڤیل، ژمارە 86

[78]هەمان سەرچاوە .

ئەگەر بروانینە نەخشەی ژمارە 10 دەگەینە وەلامێک بۆ ئالتەرناتیڤەکەی جۆزێف بایدن: شارێکی وەک بەغداد کە بەپێی ئامارە گشتیەکان خاوەنی زیاتر لە حەوت ملیۆن دانیشتوانەو زیاتر لە دوو ملیۆن شێعەی تێدا دەژی. هەروەها نزیکەی نیو ملیۆن کوردی فەیلی کە بە گشتی شێعە مەزهەبن. ئایا لەبەر رۆشنایی ئەم راستیە دەکرێ بوترێ بەغدا وەک بەشێکی ناوەراستی عێراق بکرێتە هەرێمێکی تەنیا سونە نشین؟ بەڵام بەغداش لە رووی مێژوییەوە ناوچەیەکی سونە نشینە. ئەگەر سەرنج بدەینە نەخشەکە دەبینین خواروی رۆژئاوای عێراق پێکهاتەیەکی تێکەلە لە عەرەبی سونەو عەرەبی شێعە لەبەر ئەوە ناکرێ بوترێت بکرێتە ناوچەیەکی یان هەرێمێکی تەنیا شێعە نشین بەڵام لەروانگەی مێژوەوە بۆی بروانین ناوچەی شێعەنشین بووە. بروکسلی پایتەختی بەلجیکا کەوتۆتە نێو ناوچە (فیدراسیۆنە) هۆلەندیەکەوە (فلاندەرن) بەڵام کراوەتە هەرێمێکی (ناوچەیەکی) جودای سێیەمو هەردوو نەتەوەکەی تێدا دەژیو ژمارەی فەرەنسیەکان زیاترە تێیدا. هەربۆیە ناکرێ بوترێ بروکسل هەرێمێکی تەنیا هۆلەندی نشینە بەڵام لە رووی مێژوییەوە بۆی بروانین ناوچەیەکی هۆلەندیە (فلاندەریەکان). بەڵام دەکرێ ناوچە تەواو سوننە نشینە عەرەبیەکان، یان تەواو شێعە نشینەکان بکرێنە هەرێمی سەربەخۆ. هەرێمە تێکەلەکانیش لە سوننەو لە شێعە چارەسەری گونجاوی بۆ بدۆزریتەوە بۆنمونە پیادەکردنی پرەنسیپی تەوافوق. روانینە ئەزمونی ولاتانی هاوشێوە لێرەدا بە سوودمەند دەبینم.

نەخشەی ژمارە 9
نەخشەی جۆزێف بایدن بۆ بە سێ هەرێم کردنی عێراق

ئەگەر بروانینە نەخشەی ژمارە 9 دەگەینە وەلامێک بۆ ئالتەرناتیڤەکەی جۆزێڤ بایدن: شارێکی وەک بەغداد کە بەپێی ئامارە گشتیەکان خاوەنی زیاتر لە حەوت ملیۆن دانیشتوانەو زیاتر لە دوو ملیۆن شێعەی تێدا دەژی. هەروەها نزیکەی نیو ملیۆن کوردی فەیلی کە بە گشتی شێعە مەزهەبن. ئایا لەبەر رۆشنایی ئەم راستیە دەکرێ بوترێ بەغدا وەک بەشێکی ناوەراستی عێراق بکرێتە هەرێمێکی تەنیا سونە نشین؟ بەڵام بەغداش لە رووی مێژووییەوە ناوچەیەکی سونە نشینە. ئەگەر سەرنج بدەینە نەخشەکە دەبینین خواروی رۆژئاوای عێراق پێکهاتەیەکی تێکەلە لە عەرەبی سونەو عەرەبی شێعە لەبەر ئەوە ناکرێ بوترێت بکرێتە ناوچەیەکی یان هەرێمێکی تەنیا شێعە نشین بەلام لەروانگەی مێژوەوە بۆی بروانین ناوچەی شێعەنشین بووە. بروکسلی پایتەختی بەلجیکا کەوتۆتە نێو ناوچە (فیدراسیۆنە) هۆلەندیەکەوە (فلاندەرن) بەڵام کراوەتە هەرێمێکی (ناوچەیەکی) جودای سێیەمو هەردوو نەتەوەکەی تێدا دەژیو ژمارەی فەرەنسیەکان زیاترە تێیدا. هەربۆیە ناکرێ بوترێ بروکسل هەرێمێکی تەنیا هۆلەندی نشینە بەلام لە رووی مێژوییەوە بۆی بروانین ناوچەیەکی هۆلەندیە (فلاندەریەکان). بەڵام دەکرێ ناوچە تەواو سوننە نشینە عەرەبیەکان، یان تەواو شێعە نشینەکان بکرێنە هەرێمی سەربەخۆ. هەرێمە

تێکەڵەکانیش لە سوننەو لە شێعە چارەسەری گونجاوی بۆ بدۆزریتەوە بۆنمونە پیادەکردنی پرەنسیپی تەوافوق. روانینە ئەزمونی ولاتانی هاوشێوە لێرەدا بە سوودمەند دەبینم.

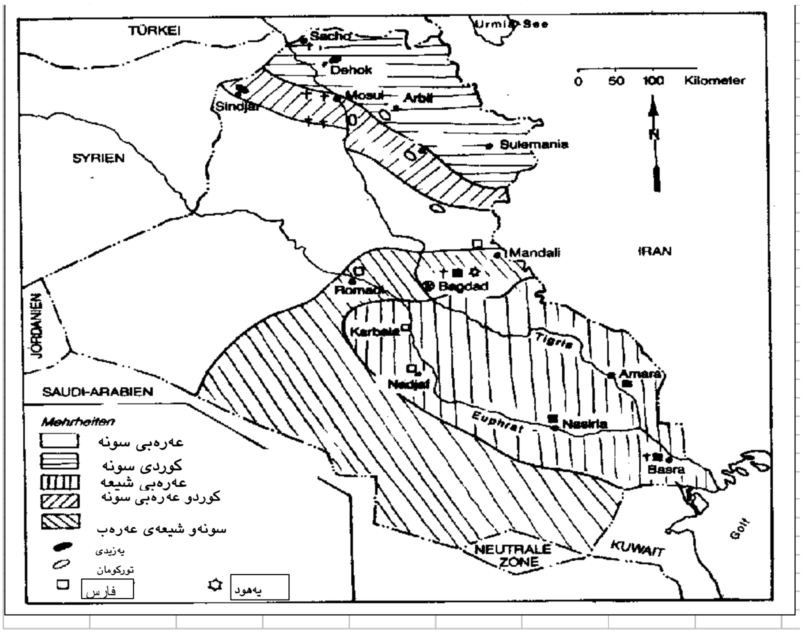

نەخشەی ژمارە 10[79]

(ناوچەی نەتەوەیی‌و مەزهەبی‌و جوگرافی عێراق)

(4)

به پێنج هەرێم کردنی عێراق

"

موفق الربیعی راوێژکاری ئاسایشی پێشووی نەتەوەیی عێراق ئاماژە بەوە دەکات کە پێکهاتەکانی جوگرافی عێراق وادەخوازێت عێراق دابەش بکرێت بەسەر پێنج هەرێمی فیدرالدا. بە وتەی الربیعی هەرێمی کوردستان تایبەتمەندی خۆی هەیە لەرووی جوگرافی‌و نەتەوەییەوەو دەشتوانرێت چەند ناوچەیەکی دەوروبەریشی بخرێتە سەر ئەم هەرێمە. هەرێمێکی تریش کە ناوچەکانی خۆرئاوای عێراق، ناوچەکانی موسڵو فورات دەگرێتەوەو زۆرینەیان سونە مەزهەبن. هەروەها لە ناوچەی کوفە کە ناوچەکانی فوراتی ناوەراست

[79] Richard Nyrop, Iraq, A Country Study. 1979, Washington,D.C.,

دەگرێتەوەو ناوچەی باشورە دەتوانرێ بکرێت بەهەرێمێکی تر. ناوچەکانی وەک بەسرەو دەوروبەری هەردوو روباری فوراتو دیجلە بکرێتە هەرێمێکی تر. هاوکات شاری بەغداو چەند ناوچەیەکی پارێزگاکانی سەلاحەدینو دیالە لەخۆ بگرێت ئەمیش بکرێتە هەرێمێک بۆخۆی" (نەخشەی ژمارە 11). الربيعی لە مۆدێلەکەیدا ئاماژەی بە کێشە مەزهەبیەکانو هەروەها گۆڕانە دیمۆگرافیەکان نەداوە[80].

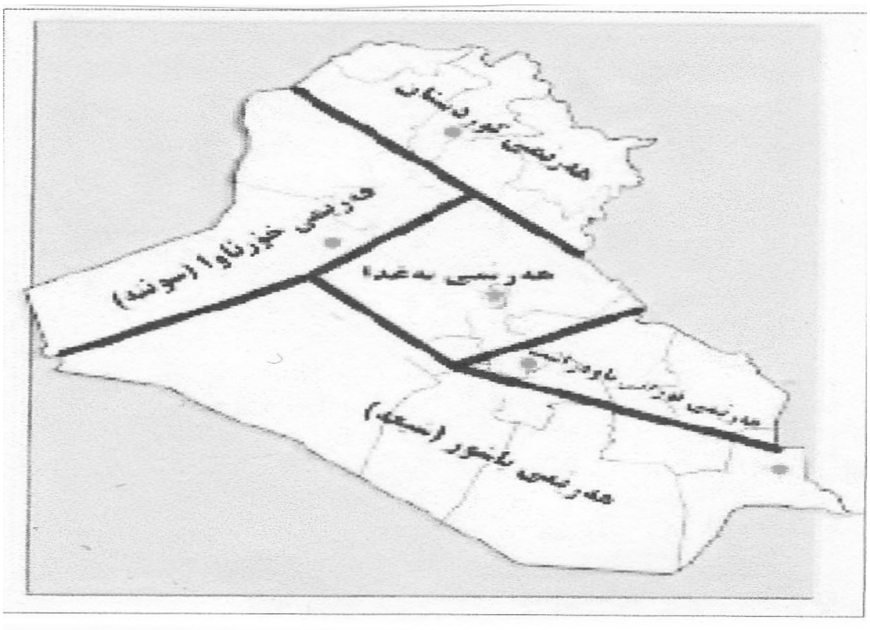

نەخشەی ژمارە 11
دابەشبونی عێراق بۆ پێنج هەرێم بەپێی بۆچونەکەی سەرۆکی پێشووی ئاسایشی نەتەوەیی عێراق

(5)
به زیاتر لە پێنج هەرێم کردنی عێراق

عێراق دەکرێ دابەش بکرێت بەسەر زیاتر لە سێو لە پێنج هەرێمە پێشنیازکراوەکانی راوێژکاری ئاسایشی نەتەوەیی عێراقو جۆن بایدن. یەکێک لەم فرە هەرێمیە بریتبە لە کردنی عێراق بۆ 18 هەرێم ئەمەش لە ئەنجامی بەهەرێم کردنی 18 پارێزگاکەی عێراق (بروانە نەخشەی ژمارە 12)، بەڵام پێویستە هەمیشە رەچاوی ناوچە جێناکۆکەکان بکرێن.

[80]) رۆژنامەی سبەی، 12.8.2008، ژمارە 281، سلێمانی، ل. 6.

بەپێی دەستوری عێراق یەک هەتا سێ پارێزگا دەتوانێت ببنە هەرێمێک. لەوانەیە عێراق بەم شێوەیە ببێتە 10 – 12 هەرێم.

بە پێی دەستوری عێراقی ئەگەر پارێزگاکان هەست بە زەوتکردنی مافەکانیان بکەن لەلایەن مەرکەزەوە ئەوا دەتوانن پەنا بۆ فیدرالیەت بەرن. ئەم فرە هەرێمیە دەبێتە هۆی بێهێزکردنی دەسەڵاتی مەرکەزو بەربەست دەبێت لەبەردەم گەڕانەوەی سیستەمی فەرمانرەوایی مەرکەز لە دەوڵەتی عێراقداو ڕەوینەوەی ترسی کۆمەڵانی عێراق لێی. هەر هەرێمێک لەم سیستەمی فیدرالیە فرە هەرێمیە ببێتە خاوەن سێ دەسەڵاتەکە (پەرلەمان، حکومەت‌و دادوەری)و ئیدارەی تایبەتی خۆی گونجاو لەگەل واقعی هەرێمەکە لە عێراقێکی پلورالیزمدا پالپشت بە پیادەکردنی دیموکراسی‌و سیاسەتی تەوافوق. ئەم مۆدێلی سیستەمە سیاسیە دەکرێ عێراق لە کۆمەڵێک قەیرانی ئیداری‌و سیاسی‌و مەزهەبی دوربخاتەوەو ڕێگەچارەیەکی گونجاو بێت بۆ سەقامگیری‌و دیموکراسیەت، سەرەتایەکی باش بۆ دوارۆژێکی باشتر.

نەخشەی ژمارە 12[81]

دەوڵەتی عێراق

[81] : http://de.wikipedia.org/wiki/Irak - 243k

(6)

فیدراسیۆنی کوردستان‌و فیدراسیۆنی عەرەبستان

عێراق بکرێتە دوو فیدراسیۆن (کوردستان‌و عەرەبستان) لە چوارچێوەی سیستەمێکی فیدرالی بەڵام بە چارەسەری ماددەی 140 ەوە (نەخشەی ژمارە 13). لێرەدا کە باس لە فیدراسیۆنی کوردستان دەکەم مەبەست لەسەرجەم باشوری کوردستانە. لەم حالەتەدا پارێزگاکانی کوردستان
دەبنە هەرێمی فیدرالی سەربەخۆ. سەبارەت بەناوچە دابرێنراوەکانیش (داگیرکراوەکان) (نەخشەی ژمارە 13) ئەو ناوچانەی سەر بە سێ پارێزگاکەی هەرێمن بخرێنەوە سەر ئەم پارێزگایانە / هەرێمانە. کەرکوک لەبەر رۆشنایی واقعی کەرکوک خۆی‌و وەک چارەسەرێک بۆ پێکهاتەکان بکرێتە هەرێمێکی تایبەتی سەربەخۆ بەڵام مانەوەی ماددەی 140 لەگەڵیدا بەڵام پارێزگای کەرکوکیش بەگشت پێوەرەکان سەر بە باشوری کوردستانە وەک چۆن بەغدا بە پێکهاتە جیاوازەکانیەوە عەرەبستانە. ئەوە لەسەر مۆدێلەکەی بەلجیکایە کە بریتیە لە دوو فیدراسیۆنی هۆلەندیەکان‌و فەرەنسیەکان‌و پارێزگاکانی دوو فیدراسیۆنەکە کە هەر یەکەی ژمارەیان پێنجە هەرێمی فیدرالین (بروانە نەخشەی ژمارە 8).

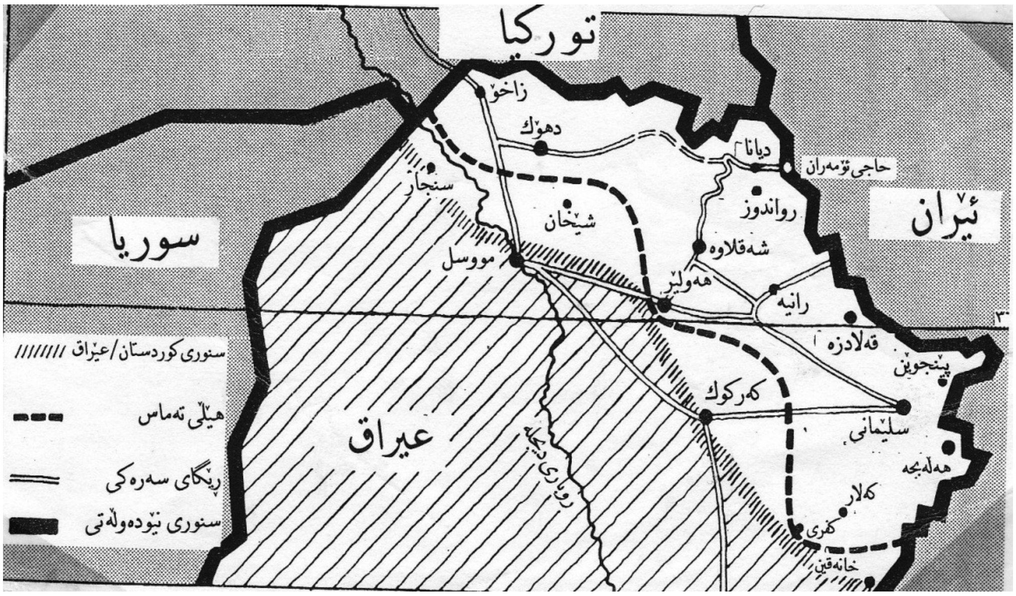

نەخشەی ژمارە 13

هەرێمی کوردستان / ناوچە دابراوەکان (داگیرکراوەکان)

نەخشەی ژمارە 14

فیدراسیۆنی کوردستان، بە هەرێم کردنی پارێزگاکان

(7)

عێراق / سێ فیدراسیۆنی سونەو شیعەو کورد

مۆدێلێکی تر بۆ چارەسەری کێشەکانی عێراق بریتیە لەوەی ئەم وڵاتە بکرێتە سێ فیدراسیۆن لە نێو دەوڵەتێکی عێراقی فیدرالدا بەواتا (فیدراسیۆنی کوردستان ، فیدراسیۆنی سونە، فیدراسیۆنی شیعە) لەگەل ئەنجامدانی ئەو ناوچانەی کە دانیشتوانەکەی دەیەوێ لە پارێزگایەکەوە ، یان هەرێمێکەوە بچێتە سەر یەکێکی تر. بۆنمونە دوزخورماتوو بۆ سەر پارێزگای کەرکوک ، دوجەیل بۆ سەر هەرێمی بەغدا. روداوەکانی ئەم دواییەی عێراق نیشانیدا کە بەهەرێم بوونی پارێزگا سونەکان لە لایەنی شیعەوە بەتوندی رەد دەکرێتەوە ، ئەوە لە کاتێکدا ئەم مافی بە هەرێمبوونە لە دەستوردا هاتووە. راستە دوو فیدراسیۆنە عەرەبیەکە دەبنە دوو فیدراسیۆنی زۆرتر مەزهەبیی بەلام لە رووی ئیداریەوە بەسوود دەبێت و لەگەل کاتدا ببێتە کەلتورێکی جێگیر.
یەکێک لە باشیەکانی دروستبوونی هەرێمی عەرەبی سونە بۆ کورد ئەوەیە عەرەبە سونەکان کە سنوریان بە کوردستانەوە هەیە کێشەی مەزهەبی لە نێوان ئەوان و کورددا نیە. دەکرێ لە نێوان کوردستان و هەرێمە عەرەبیە سونەکان پەیوەندی بازرگانی و کولتووریش گەشە پێبدرێت و ئەوەش پێچەوانەی دەستور نیەو هەردولا سودمەند دەبن لێی. ئەوە هەرچەندە بەشێکی بەرچاوی عەرەبە سونەکان ناسیۆنالیزمانە بیردەکەنەوەو لە رابوردودا بەشێکیان جەماوەری حیزبی بەعس بوون و بۆ دەیان سال فەرمانرەوایی عێراق بەدەست ئەمانەوە بووە بەلام بەسوود وەرگرتن لە ئەزمونە سیاسی و مێژوییەکان و تەندروست هەلسەنگاندنی دەکرێ یارمەتیدەر بێت بۆ گۆڕینی فکرو سیاسەت بە ئاراستەیەکی ئەقلانی. ئێستە سونەکان کە چارەنوسیان بەدەست شیعەوە کەوتۆتە مەترسیەوە بۆ پاراستنی خۆیان داوای هەرێمی تایبەت بەخۆیان دەکەن. لە راستیدا دروستبوونی هەرێمی زیاتری فیدرالی راستەقینە عێراق بەرەو سیستەمی فیدرالی دەبات بەتایبەت کە دەسەلاتی مەرکەزی لەسایەی سیستەمی فیدرالی فرە هەرێمیدا لاواز دەبێت و دەسەلاتەکان دابەش دەبن. فیدرالیزم یان یەکێتی فیدرال بەتەنیا بنچینەیەکی سیاسی نەبێت بەلکو ئابووری و کۆمەڵایەتی و ئیداری و کولتووریش بێت. بەم پێیە سونەکانی ئەو پارێزگایانە ، ئەگەر ببنە هەرێمی فیدرالی دەتوانن فەرمانرەوایی هەرێمیانەی خۆیان بکەن و دەسەلاتەکانیان زۆرتر دەبن وەک لە لامەرکەزیەتی پارێزگاکان بەلام لە

چوارچێوەی دەوڵەتێکی عێراقی فیدرالدا. دەبێت روون بێت کامانەیە ئەو ناوچە داگیرکراوانەی کوردستان کە دەکەونە ئەو پارێزگایانەی عەرەبە سونەکان دەیانەوێ ببنە هەرێم تێیدا. ئەو ناوچانەی بەهۆی بریاری رەگەزپەرستانەی حیزبی بەعسی روخاو خراونەتە سەر ئەو پارێزگا عەرەبیە سوننانە. غەدرێکی نەتەوەیی لە کورد و نیشتیمانەکەی کراوە. پێشتر چارەسەر کردنی هەندێک کێشە وەک ئەو ناوچە غەیرە عەرەبیە ، یان غەیرە سونەیە کە دانیشتوانەکەی ئەو کاتە دەیەوێ لە هەرێمێکەوە بچێتە سەر هەرێمێکی ترو تەنیا بەم مەرجە کورد پشتگیری خۆی بۆ دروستکردنی هەرێمە نوێیە سوننەکان دەربرێت.

(8)
عێراق / سێ دەوڵەتی شێعەو سونەو کورد

لەبەر رۆشنایی واقعی عێراق و قەیرانە مەزهەبی و ئێتنیکیە قولەکانی ئەم دەوڵەتە دەستکردە مۆدێلێکی تری چارەسەر بریتیە لەوەی دەوڵەتی عێراق بکرێتە سێ دەوڵەتی کوردی و شێعەو سوننەو دەشکرێ بکرێتە سێ دەوڵەتی کۆنفیدرالی. بەلام لێرەدا دەوڵەتە سوننەکە کێشەی ئابووری دەبێت بە بەراورد لەگەل ناوچە کوردی و شێعە نشینەکان چونکە سەرچاوە نەوتیەکان کەوتونەتە دوو ناوچەکەی ترەوە. لێرەدا گرنگە کار بۆ رێکەوتنێکی نێودەوڵەتی بکرێت ، دوو دەوڵەتەکەی تری کورد و شێعە بۆ مەودایەکی پێویست هاوکاری ئەم دەوڵەتە سوننە نوێیە بکەن هەتادێتە سەرپێی خۆی.

(9)
دوو دەوڵەتی کۆنفیدرالی کوردستان و دەوڵەتی عێراق

ئالتەرناتیڤی تر ئەوە دەبێت عێراق لەیەکتر دەترازێت و وەک دەوڵەت هەڵدەوەشێتەوەو لە ئەنجامی ئەم دیاردەیە باشوری کوردستان ببێتە دەوڵەتێکی سەربەخۆ بەلام لەبەر گرنگیی ئەو فاکتەرانەی لەم توێژینەوەیەدا سەبارەت بە گرنگی سیستەمی فیدرالی و لامەرکەزی ئاماژەم پێداوە ببێتە دەوڵەتێکی فیدرالی فرە هەرێم بەلام وەک دوو دەوڵەتی کۆنفیدرالی

کوردستان و دەوڵەتی عێراقی عەرەبی بە گرێدانی چەندین بواری وەک بەرگری و کولتووری و بازرگانی.تاد. دەکرێ بەم ڕێگەیە کێشەکانی نێوان کورد و عەرەب خۆیشی سەبارەت بە دۆزی کورد چارەسەر بکرێت.

تەوەری دووەم

بەهەرێم (کانتۆن) کردنی پارێزگاکانی باشوری کوردستان لە ناو یەکێتییەکی نەتەوەیی‌و نیشتیمانیدا

ناوەڕۆک

پێشەکی

- ئەم پڕۆژەیە بۆچی؟
- سودەکانی ئەم فرە هەرێمیە (کانتۆنیە) فیدرالیە
- پارێزگای سلێمانی وەک نمونە
- باری ئابووری پارێزگای سلێمانی بۆ بوون بە هەرێم (کانتۆن)
- ئەزمونی سویسرا
- مۆدێلی بەلجیکا
- ڕێگری یاسایی نیە بۆ بە هەرێم بوونی پارێزگاکانی باشوری کوردستان
- دەستوری عێراق (ماددەی 119)
- فیدرالی بۆ عێراق، مەرکەزیەت بۆ کوردستان

پێشەکی

ئەو دنیابینیە خۆسەپێنەی کە لەپشت ویستی دەسەڵاتە بۆ حوکمو بەڕێوەبردنێکی مەرکەزی دەمێکە بۆتە ستراتیژێکی سیاسیو تائێستاش، ئەگەرچی لە رواڵەتدا پەرلەمانو حکومەتێکی یەکگرتووی هەرێمیی هەیە، بەڵام بەکردارو لە بنەڕەتدا پرۆسەی بەڕێوەبردنو ئیدارەدانی هەرێمی کوردستان دابەشبوونە ئیدارییەکەی سەردەمی شەڕی ناوخۆی وەک خۆی هێشتۆتەوە، هەڵبەت ئەو پرۆسە دابەشکارییەی شەڕی ناوخۆ ئەو راستیەی یەکلاییکردەوە، ئێستاش بەچەشنێکی تر درێژەی پێدەدرێ.

لەژێر رۆشنایی ئەو راستییەو وەک پێویستییەکی ژیاریو سیاسیو کۆمەڵایەتیو ئابووریو ئیداری، هەروەک بەشێک لە ئەزموونی پەیڕەوکراوی جیهانییو چارەسەرێکی لۆژێکیی، دەشێت ئەگەرەکانی بە (کانتۆن) کردنی - فیدرالی سەربەخۆ، وەک ئەگەرێکی پێویست لە کوردستانو بۆ پارێزگاکان پەیڕەو بکرێت، بەتایبەت لەدۆخێکدا، کە قۆناغی دابەشکاریی ئیداری، بەتەنها نەبۆتە هۆی دابەشکردنی کوردستان لەرووی کارگێڕییەوە، بەڵکو هاوکات دنیابینی سیاسیو کۆمەڵایەتیو ئابووریشی لەگەڵ خۆیدا دابەشکردووەو هەریەک خستنەوەیەک لە چوارچێوەی ئەو مۆدێلە شکستخواردووەی ئێستا جگە لە قەیرانی سیاسیو ئابووریی هیچی تری لێناکەوێتەوە، هەربۆیەش بەهەرێم کردنی (سلێمانی)، (هەولێر)، (هەڵەبجە)، (دهۆک) دەشێت لەو چارەسەرییە نوێیەی لە ئەزموونی وڵاتان سەرکەوتنی هێناوە بکرێنە کانتۆنی سەربەخۆ، لە راستیدا ئەو مۆدێلە بۆ پارێزگای کەرکوکیش هەر راستەو لیرەدا دەکریتو بۆ رەوینەوەی هەندیک ترسو بیرکردنەوەی سیاسیش کەرکوکو سلیمانی، یان هەلەبجەش لەکەلیدا بکریتە هەرێمیکی سەربەخۆ،و پایتەختی هەرێمەکە ش کەرکوک یان سلیمانی بیت.

هەروەها دەكرێ هەردوو پارێزگای هەولێرو دهۆك بكرێتە یەك هەرێم، هەرچەندە ئەوە بە هۆی واقیعە جیاوازەكانی نێوان ئەم دوو پارێزگایە بە دوور دەزانرێت.

ئەو فرە هەرێمییەش بێگومان لەناو جوگرافیایەكی (فیدراسیۆنێكی) سەربەخۆی كوردستان، تەنانەت لە ئایندەدا لەناو دەوڵەتێكی كوردیدا، كە خواستێكی ریالیستانەی نەتەوەی كوردە، مۆدێلێك بێ ئەوەی كاریگەریی خراب لەسەر یەكێتیو هەستی نەتەوەییو نشتیمانی دروست بكات.
لەراستیشدا بۆ ئەوەی خوێندنەوەیەكی جدیو بەجێ لەبەرامبەر ئەگەرەكانی سەركەوتنی ئەو ئەزموونە بكرێت، دەبێت لەبنەڕەتەوە لەسەر ئەزموونی دیكەی وڵاتان قسە بكرێت،

ئەو ئەزموونانەی کۆمەڵگەی فرە چەشنو جوگرافیای جیاوازیان لەقۆناغێکەوە بۆ قۆناغێکی گرنگترو گەورەتر وەرگۆڕیووە.

ئەم پرۆژەیە بۆچی؟
قەیرانە کەڵەکەبوو هەمەچەشنەکانی هەرێمی کوردستان لەماوەی بیستو پێنجساڵی رابردوودا، نەک هەر ئاسۆی چارەسەرییان بەو شێوە دابەشبوونو بەڕێوەبردنە نییە، بەڵکو رۆژ بەرۆژ تادێت قەیرانەکان ئاڵۆزتر دەبنو بەرەنجامی ئەو قەیرانانەش دابەشبوونو سنوورە دەستکردە سیاسییەکە گەورەتر دەکەن. لای هەندیک دەستبردن بۆ دابەشکردنێکی کارگێڕیانەی هەرێم لەسەر بنەمای لامەرکەزییەتو بەکانتۆکردنی پارێزگاکان وەک مەترسی دابەشکردنی کوردستان لێکدەدرێتەوە، لەکاتێکدا ئەوەی سیاسەتو سیاسییەکان لەرابردووو ئێستادا دابەشیانکردووەو دابەشی دەکەن، ئەو پرۆژەو دنیابینیە بۆ بە کانتۆکردنی پاریزگاکان جارێکی تر پرۆسەی یەکخستنەوەی کوردستان لەچوارچێوەی فیدراسیۆنێکی نەتەوەیی راستەقینەدا دروست دەکات. ئەوە سەرباری سوودە سیاسیو نەتەوەییەکانی، لەروی کارگێڕیو ئابووریشەوە، چیتر هاوڵاتیو هاونشتیمانی باجی ئەو قەیرانە سیاسییە دروستکراوانە نادەن، کە لە بنەڕەتەوە هۆکەی لە دابەشبوونە سیاسیو دوو ئیدارەیەکەوە سەرچاوەی گرتووە. خۆئەگەر وەک واقیع بۆی بڕوانین هەرێمی کوردستان دوو ئیدارەیە. هەروەک ئەوەی دوو هەرێمی جیاواز بێت لەیەکتر هەرچەندە بە ناوی یەک پەرلەمانو یەک حکومەتی هاوبەشەوە قسەدەکرێ.

بادینان (پارێزگای دهۆک) بە کردەوە لەلایەن پارتیەوە مامەڵەی هەرێمێکی سەربەخۆی لەگەڵدا دەکرێو هەموو شتێکی لە سۆران جودایە تەنانەت ئاڵوگۆڕی نوسین لەنێوان دائیرەکانیداو خوێندنی قوتابخانە لە بادینان بە زاراوەی بادینیە، کەواتە لێرەدا خاوەنی زمانێکی ستانداریش نین بۆ تەواوی هەرێمی (باشوری) کوردستان.

سودەکانی ئەم فرە هەرێمیە (کانتۆنیە) فیدرالیە:

1. دەبێتە هۆی دابەشبوونی دەسەڵاتو ڕێگر دەبێت لەچڕبوونەوەی دەسەڵاتو مەرکەزییەت لە دەستی لایەنێکدا.

2 ـ فیدرالیەتو فرە هەرێمیی وەک خۆی دەبێتە بەهێزکردنی دیموکراسیەت سەقامگیریی سیستەمی سیاسیو کەمکردنەوەی گەندەڵی بەڵام دیموکراسیەتو سەقامگیریی مەرجی پێشوەختیشن بۆ دروستبوونی سیستەمێکی فیدرالی لامەرکەزی تەندروست.

3. سودێکی تری ئەم فرەهەرێمیە دروستبونی کێبرکێیە لە نێوان هەرێمەکان (کانتۆنەکان)و بە ڕوونی دەردەکەوێت کام لا توانیویەتی بوارە جیاوازەکانی ژیان ببوژێنێتەوەو ببێتە مۆدێلێکی باشتری حوکمرانی بۆ هەرێمەکەی (کانتۆنەکەی) خۆی.

4. دەبێتە هۆی ئاسانکردنی بەشداری سیاسی هاولاتیان. هەروەها بەڕێوەبردنی هەرێمەکە لەلایەن خەلکی ناوچەکە خۆیەوە ئەنجام بدرێ کە لە ڕووی کەلتوریو کۆمەلایەتیو سیاسیەوە نزیکە لێوەی.

5. خەلکی ناوچەکە باشتر ئاشنان بە کەلتورو سیاسیەکانی ناوچەکەی خۆیان وەک لەوەی کە ئاشنا نین بۆنمونە ناوچەی سلێمانیو هەلەبجە بەوانەی دهۆکو بادینانو هەروەها بە پێچەوانەشەوە. دیاردەیەکی خراپ بەڵام لە ئەنجامی ئەقڵی دەسەڵاتی سیاسی هەرێمی کوردستانەوە خولقێندراوە.

6. بۆنمونە پارێزگای سلێمانی دەبێتە هەرێمێکی سەربەخۆو دەبێتە خاوەن پەڕلەمانێکی هەلبژێردراوی خۆیو حکومەتی هەرێمی خۆی بە وەزارەتە پێویستیە هەرێمیەکانیەوە.

7. لەم شێوازی سیستەمەدا دابینکردنی لامەرکەزی بۆ شارۆچکەو ناحیەو قەزاکان لەچوار چێوەی ئەو کانتۆنەدا (هەرێمەدا) بەپیی سیستەمی لامەرکەزی فیدرالی.

8. هەر هەرێمە (کانتۆنە) توانای بەسەر ئیدارەکەی خۆیدا باشتر دەشکێتو کاری دانیشتوان خێراتر بەڕێوەدەچێتو کێشەو پێداویستیەکان (ئابووری، کۆمەلایەتی، ئیداری، پەروەردە، ژینگە.) باشتر دەبینرێن.
9. هاولاتیان دەتوانن بەهۆی کورتی رێگەکان لەم سیستەمی فرە هەرێمیە فیدرالیەی کوردستان زووتر پەیوەندی بە سیاسەتمەدارو دامودەزگاکانەوە بکەنو لە پرۆسەی سیاسی زۆرتردا بەشداربن، هەروەها ڕێگای فشاری جەماوەرییش کورتترو کاریگەرتر دەبێت. دیاردەیەک دەبێتە هۆی چارەسەرکردنی زۆرێک لە گرفتەکان.
10. ئەو تۆمەتبار کردنانەش کە هەن لە نێوان هەولێرو سلێمانیدا کەمتر دەبنەوەو ئەو کات دەردەکەوێ حیزبەکانی ناو ئەو هەرێمە تاچەند توانای دروستکردنی سیستەمێکی سیاسیو هەرێمایەتیو ئیداریی کارای هەیە بۆ چارەسەری کیشەکانی هاولاتیانی ناو هەرێمەکەی.
11. لەم سیستەمی فرەهەرێمیە (فرە کانتۆنیە) فیدرالیە لامەرکەزیەدا مەترسی لایەنێک بۆ سەر ئەوەی تر کەمە.
12. لەم سیستەمەدا هەرێمەکان هەمان ئەو دەزگایانەیان هەیە وەک ئەوانەی لە دەوڵەتی ئیتحاد هەن (پەرلەمان، حکومەت، دادوەری. تاد). هەلبژێردەر بە پێی بڕیاری پەرلەمان هەر چوار ساڵ جارێک، لەناو ئەو هەرێمەی تێیدا تۆمار کراوە پەرلەمانی هەرێمەکەی خۆی هەڵدەبژێرێتو هەروەها توانای چاودێری کردنی ساختەکاری لە هەڵبژاردنەکانیشدا ئاسانتر دەبیتو خوێندنەوەی باشتری بۆ دەکرێت.
13. حیزبە سیاسیەکانی ناو هەرێمەکان (کانتۆنەکان) دەتوانن چۆنایەتی سەرکردەبوون لە هەرێمەکانیاندا تاقیبکەنەوەو بەم هۆیەوە دەتوانن مومارەسەی سیاسەت لەسەر ئاستی "ناوەند" بەرز بکەنەوە وەک ئەو پێکهاتە سیاسیە جیاوازانەی هەرێمی کوردستان ئێستە لە بەغدا پیادەی دەکەن. بۆ کورد لە باشوری کوردستان پیادەکردنی فەرمانڕەوایی سیاسیو مامەڵەکردن لەگەڵ سیستەمی سیاسی لەسەر ئاستی هەرێم ئەزمونێکی گرنگە بۆ مامەلەکردن لەگەل دەوڵەتی ئیتحادیدا، یان لە دوارۆژدا لەگەڵ ئەنجومەنی فیدرالی عێراق (ئەنجومەنی هەرێمەکان) هەروەها ڕۆژگارێک لە دەوڵەتێکی کوردیدا.
14. لەوانەیە زۆرێک لە کێشمەکێشی ناو ئەنجومەنی پارێزگاکانیش بەم رێگەیەوە کەم بێتەوە.

15. به پێی ئەزمونی دەوڵەتە فیدرالیەکان، هەرێمەکان یان کانتۆنەکان بۆیان هەیە بە پێی پێویستی هەرێمەکەیان هەندێک یاسا دەربکەن گونجاو لەگەڵ دانیشتوانی هەرێمەکەی خۆیدا، بۆنمونە لەسەر ئاستی پەروەردەو خوێندنی بالا.

16. ئەم مۆدیلە کێشمەکێشی بودجەو نەوتو وەزارەتی سامانە سروشتیەکان دەکرێ کەمبکاتەوە لەوەدا بۆنمونە هەرێمی تازە دروستبووی سلێمانی بودجەی خۆی ڕاستەوخۆ لە ڕێگای بەغداوە بۆ دێتو هەرێم داهاتو خەرجیەکانی دەخاتە روو. . ڕێگایەک بۆ ڕزگار بوون لەو کێشمەکێشانەی پارتی لەگەڵ بەغدا دروستی کردوون بە ناوی حکومەتی هەرێمەوە بە تایبەت پرسی نەوت. هەرێمە (کانتۆنە) نوێکە دەتوانێت مامەلە لەگەڵ سامانە سروشتیەکانی ناو هەرێمەکەی خۆی بکات بە پێی یاسا فیدرالیەکانی ناوەند. ڕزگار بونێکیش دەبێت لەو تۆمەتانەی ئێستە لە نێوان هەولێرو سلێمانیدا هەیە بەرامبەر بە پەراوێز خستنی پارێزگای سلێمانی.

17. لێرەدا دەبێت سەرجەم حیزبە سیاسیەکان توانای سیاسیو جەماوەریی خۆیان لە ناو ئەو هەرێمەدا تاقی بکەنەوە بە حیزبە گەورەو بچوکەکانیشەوەو کۆتایی هێنانیکیش بێت بە حیزبەکانی سێبەر.

18. هەر هەرێمە مامەڵەی خۆی لەگەل ئێتنیکو کەمایەتیە کەلتوریو ئاینیەکانی ناو هەرێمەکەی خۆی دەکات لە پێدانو ڕێکخستنی مافەکانیانو ئەوەش بەپیی یاسا ریک دەخات.

19. هەرێمی (کانتۆنە) نوێکان، بۆنمونە سلێمانیو هەڵەبجە سیستەمی سەرۆکایەتی لابەرێتو دەسەڵاتەکان بەسەر پەرلەمانو حکومەتدا دابەش بکات.

(پارێزگای سلێمانی وەک نموونە)
سەبارەت بە هەرێم (کانتۆن) بوونی پارێزگاکانی هەرێم پێویستە پەنا بۆ ڕێکارە مەدەنیو یاساییەکان ببرێت ئەویش وەک هەنگاوی یەکەم بە ڕێگەی ئەنجومەنی پارێزگاوە بە پێی یاسا نوسراوەکانی دەستوری عێراقی. ڕێگایەک بۆ بە دەست هێنانی ئارامیو ئاشتیو دادپەروەری کۆمەلایەتیو ئاسایی کردنەوەی دۆخی پارێزگاکەو پارێزگای سلێمانیش سوودمەند دەبێت لەم بیرۆکەیە. بەم ڕێگایەوە دەکرێ مەترسی شەڕی ناوخۆش دوور بخرێتەوەو بۆ هەر ئەگەرێکی نەخوازراو،و هەڕەشەی لایەنێکی تر بۆ سەری دەکرێ پەڕلەمانو حکومەتی هەرێمی سلێمانی، یان هەرێمە نوێکان بڕیاری خۆی بەرامبەری دەربکات وەک ئۆرگانێکی یاساییو دەستوریی وشەرعیەتی یاساییو جەماوەریی بدات بە خۆی بۆ هەر بەرگریکردنێک لە بەرژەوەندی هەرێمەکەی.
هەر پارێزگایەک دەتوانێت ببێتە هەرێمێکی سەربەخۆ. ئەم مافە لەماددەی 115ی دەستوری عێراقدا هاتووەو دەلێت: "هەر پارێزگایەک یان زیاتر مافیان هەیە هەرێمێک پێکبێنن لەسەر داوایەک کە ڕاپرسی لەسەر بکرێت، بە یەکێک لەم دوو ڕێگەیانە پێشکەش دەکرێت:
یەکەم: داوایەک لەسێ یەکی ئەندامانی هەر ئەنجومەنێک لە ئەنجومەنەکانی ئەو پارێزگایانەی دەیانەوێت هەرێم پێک بهێنن.
دووەم: داوایەک لە دەیەکی (10/1)ی دەنگدەران لەو پارێزگایانەی دەیانەوێ هەرێم پێک بهێنن. دواتر لە ڕاپرسیەکداو بەپێی دەستور دەکرێ ئەم داوایە ببێتە واقع. پارێزگای سلێمانیو.هتد. دەتوانن سوودمەند بن لەم یاسا نوسراوەی پەڕلەمانی ئیتحاد کە کورد خۆشی دەنگی پێداوە.
ئەوە ڕەفتاری چەوتی حیزبە کوردیەکانە بەرامبەر بە کەرکوک بووە هۆی دروستبوونی بیرۆکەی هەرێمی سەربەخۆ لای کەرکوکیەکانیش.
باری ئابووری پارێزگای سلێمانی بۆ بوون بە هەرێم (کانتۆن)
لە ڕاپۆرتێکی تایبەتی ڕێکخراوی دۆر سەبارەت بە نەوتو گازی پارێزگای سلێمانی کە لە مسای 2015 بلاوکراوەتەوە، هاتوە: پارێزگای سلێمانی خاوەنی 70% ی نەوتی هەرێمەو 15% یەدەگی نەوتی عێراقە. دوەم پارێزگای عێراقە دوای بەسرە لە ڕووی یەدەگی نەوتو گازی سروشتیو بەشێکی زۆری ئەم ڕێژەیە دەکەوێتە ناوچەی گەرمیان. کەواتە

پارێزگای سلێمانی لە ڕووی ئابووریشەوە، نەوتو بواری کشتوکالو پیشەسازی محەلی. لە توانایدایە کێشە ئابووریو داراییەکانی خۆی چارەسەر بکاتو دانیشتوانی هەرێمەکەی خۆی خۆش گوزەران بکات ئەگەر دادپەروەرانە مامەڵەی لەگەڵدا بکرێتو خاوەنی سیستەمێکی سیاسیو ئابووری ئەقلانی بێت.

پاریزگای سلێمانی پەراوێز خراوە هەروەک پارێزگاکانی بەسرەو ئەنبار هەربۆیە کاردانەوەکانیش لای ئەمانە بەهێزە بۆ دروستبوونی هەرێمی سەربەخۆ.

ئەزموونی سویسرا

وەک پیشتر ئاماژەم پیدا سویسرا کە لەچەندین نەتەوەو ئێتنیک پێکهاتوە خاوەنی 26 کانتۆنە (شەشیان نیو کانتۆنە). زۆرینەی دانیشتوانی سویسرا لە ناوچەی زمان ئەڵمانەکان دەژی کە شارو شارۆچکەکانی دابەشکراوە بەسەر 18 کانتۆندا (هەرێمدا، خۆبەرێوەبەریدا). وەک ئەوە وایە بوترێ پارێزگاکانی باشوری کوردستانو شارۆچکەکانی وەک گەرمیان (کەلارو کفری)، ڕانیەو کۆیەو قەلادزەو چەمچەمالو سۆرانو زاخۆو. .تاد. لە چوارچێوەی دەوڵەتی عێراقدا کە فیدرالیزمی کردۆتە دروشمی خۆی بەسەر کۆمەلێک کانتۆندا دابەش بکرێتو ئیدارەو خۆبەرێوەبەری لامەرکەزیو بودجەی خۆیان هەبێت بێئەوەی کاریگەریی لەسەر کورتهینانی هەستو هوشیاری نەتەوەییو نیشتیمانی هەبێت، باشترین مۆدێل بۆ ئیدارەو چارەسەری کێشەکانیان کە خۆیان باشتر لێی تێدەگەنو ڕێگا بیرۆکراتیەکانیش کورت دەکاتەوە.

لەم تێڕوانینەوە دەکرێ ژمارەی ئەندام پەرلەمانەکانی کانتۆنی (ئیدارەی) سلێمانی، هەولێرو دهۆک یان هەڵەبجە دیاری بکرێت. حکومەت بەرپرسە لە جێبەجێکردنی یاساکان. ئەو یاسایانەی کە پەڕلەمانو گەل بریاریان لەسەر داوە.

مۆدێلی بەلجیکا

دوبارە سەبارەت بە بەلجیکا دەوڵەتێکی فیدرالیو فرەنەتەوەیەو لە دوو فیدراسیۆنی هۆلەندی زمانو فەرەنسی زمان پێکهاتوە کە بریتین لە ناوچەی فلاندەرن (هۆڵەندی زمان) و سنوریان بە هۆڵەنداوە هەیە. ناوچەی ڤالۆن (فەرەنسی زمان)، سنوریان بە فەرەنساوەیە. هەر فیدراسیۆنێکیش لەم دووانە پێنج پارێزگای هەیەو کراون بە پێنج

هەرێمی سەربەخۆ لە ناو فیدراسیۆنە یەک نەتەوەییەکەدا، لەناو دەوڵەتێکی ئیتحادی بەلجیکادا.
بەم جۆرە دەکرێ باشوری کوردستانیش، لانی کەم لەم دۆخەی ئێستەدا هەرێمی کوردستان بکرێتە فیدراسیۆنێکی کوردیو لەناو ئەم فیدراسیۆنەدا پارێزگاکانی بکرێنە هەرێم یان کانتۆنی سەربەخۆ. ئەڵمان زمانەکان لە بەلجیکا لە ناوچەیەکی ئاوتۆنۆم ئەژینو سنوریان بە ئەڵمانیاوە هەیە، بەڵام وەک هەرێمێکی تایبەت دیارینەکراوەو بە "کۆمەڵەی زمان ئەڵمانەکان" ناودەبرێن. ژمارەیان تەنیا 76 هەزار کەسەو لە ناوچەیەکی جوگرافی بچوکدا دەژین لە ڕوبەرێکی 854 کم دوجا. ژمارەی پەرلەمانتارەکانی بریتیە لە 25و حکومەتیش لە 4 وەزیر پێکهاتوە. ئەم ناوچەیە هەتا دوای جەنگی یەکەمی جیهانی سەر بە بەلجیکا نەبوو، بەلکو سەر بە ئیمپراتۆریەتی ئەڵمانیا بوو. دیارە فاکتەری ژمارەی دانیشتوانو بچوکی شوێنە جوگرافیەکەیان هۆیەکە کە بەناوچەی چوارەمی بەلجیکا ناونەبراوە. ڕێژەی دانیشتوانی بە بەراورد بەدانیشتوانی سەرجەم بەلجیکا 1% کەمترە بەڵام خاوەنی پیادەکردنی مافەکانی خۆیەتی.
ئەزمونی ئەم کەمایەتیەی بەلجیکا دەشێت وەک مۆدێلێک وەربگیرێت بۆ تورکمانو مەسیحیو ئێزیدیو هەموو ئاینو ئاینزاو پێکهاتە ئیتنییەکانی تری عێراق بە باشوری کوردستانیشەوە، بەڵام بێگومان لێرەدا گرنگە ژمارەی ئەو کەمایەتیانە لە ناوچەیەکی دیاریکراوی جوگرافیدا ئەو مەرجە بەدی بهێنێت. ڕاستە، بۆنمونە مەسیحیەکان، یان تورکومانەکانی کوردستان پەرشوبلاون، بەڵام ئەگەر بڕوانینیە مۆدێلەکەی سویسرا ئەوا چارەسەر هەیە بۆ پاراستنی مافی ئەو کەمایەتیە پەرشو بلاوانەش. کەواتە لێرەدا هەمان مۆدیلی سویسراشمان هەیە.

(ریگریی یاسایی نییە بۆ بەهەرێمبوونی پارێزگاکانی باشووری کوردستان)

ریگری یاسایی نیە بۆ بە هەرێم بوونی پارێزگاکانی باشوری کوردستان. لە بەشی پێنجەمی دەستوری عێراقدا لە ماددەی 116دا هاتوە: "هەرێم دەستورێک بۆخۆی دادەنێت کە دەسەڵاتو ئەرکەکانو شێوازەکانی کارپێکردنیان دیاری بکات بەجۆرێک ناکۆک نەبێت لەگەڵ ئەم دەستورەدا"، بەواتا لەگەل دەستوری عێراقدا.
(1بەڵام ئەگەر هەردوو دەستوری هەرێمی کوردستانو ئەوەی دەسەڵاتی فیدرالی ئیتحاد لە بەغدا بەراورد بکەین بە یەکتر ئەوا سەبارەت بە دەسەڵاتەکانی هەرێم لەسەر ئاستی

نێودەوڵەتی بۆنمونە گرێبەستە نەوتیەکان دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە هەرێمی کوردستان لە دەستورەکەیدا مافێکی تری بەخۆیداوە لەسەر ئەم ئاستە وەک لەوەی دەسەڵاتی فیدرالی ئیتحادی بەغدا نەیداوە پێی. (بڕوانە ماددەی نۆی دەستوری هەرێمی کوردستان). لەوانەیە ئەوەش یەکێک بێت لە خاڵە ناکۆکەکانی نێوان بەغداو هەولێر. ئەوە دەکرێت بۆنمونە لە هەرێمی سلێمانیدا چارەسەر بکرێتو ببێتە هۆی چارەسەریکی بەرچاو لەو کێشە لەسەرانە.

لێرەدا حکومەتیکی هەرێمی (کانتۆنی) سلێمانی بەڵام گونجاو لەگەڵ دەستوری عێراق بۆی هەیە هەندێک لە پەیوەندیە هەرێمیو نێودەوڵەتیەکانی خۆی دروست بکات بۆنمونە لەسەر ئاستی بازرگانیو نەوتیش.

((2خالێکی تری گرنگ بۆ پتەوکردنی پێگەی هەرێمو پارێزگاکانی عێراق کردنەوەی نوسینگەیە. . لە مادەی 118ی دەستوری عێراقدا هاتوە: "نوسینگە بۆ هەرێمو پارێزگاکان دەکرێتەوە لە باڵیۆزخانەو قونسولگەریەکاندا بۆ بەدواداچوونی کاروباری کەلتوریو کۆمەلایەتیو گەشەپێدان". هەرێمی (هەرێمەکانی، کانتۆنەکانی ئایندەی کوردستان) دەتوانن سوود لەم یاسایە وەربگرن بۆ بەهێزکردنی پەیوەندیە دبلۆماسیو کەلتوریو ئابووریەکانی خۆی. کارێک کە دەسەڵاتی سیاسی هەرێمی کوردستان ئەنجامی نەداوە. لەبری ئەوە نوێنەری حیزبو حکومەتی هەرێم هەن لە دەرەوە کە تەنیا نوینەرایەتی حیزبو خیزانو سەرۆکەکانیان دەکەن. ئەمە لە کاتێکدا کە هەرێمی کوردستان خۆی لە دەستورەکەیدا ئاماژەی پێداوەو لەماددەی 10، فەقەرەی 2 دا هاتوەو وەک مافێکی دەستوریو بنچینەیی هەرێمەکە ئاماژە پێدراوەو دەڵێت: "هاوبەشی کردنی لە پۆستو فەرمانبەرایەتیەکانی فیدرالی بە شێوەیەکی هاوشانو ڕێژەیی". ئەو کاتە هەرێمە نوییەکان بۆنمونە هەرێمی سلێمانی دەتوانن بەم کارە دەستوریە هەستن، بە تایبەت کە ئێستە تەواوی پەیوەندیەکانی دەرەوەی هەرێم لە دەستی (پ. د. ک) دایە. بەڵام هەموو ئەوانە ئەگەر دەسەڵاتی سیاسی هەرێمە نویکان دەسەڵاتێکی تەندروست بن، نەوەک دوبارە کردنەوەی هەمان مۆدیلە تەقلیدیەکەی ئێستای هەرێمی کوردستان.

((3ڕێگری دەستوریی نیە بۆ کردنەوەی قونسولگەریو نوێنەرە دبلۆماسیە نێودەوڵەتیەکان لە هەرێمە نوێکاندا، دیاردەیەک نەک هەر کاری وەرگرتنی فیزە ئاسان دەکات بۆ هاولاتیانی ئەو هەرێمە بەڵکو پەیوەندیە دبلۆماسیەکانی هەرێم (کانتۆنە) نوێکان لەسەر ئاستی نێودەوڵەتییش دروستدەکات، ئەوە لە کاتێکدا شاری سلێمانی خاوەن

فرۆکەخانەیەکی نێودەوڵەتیە دیاردەیەک کە بە گشتی بە سوودی نەتەوەیی دەگەڕێتەوەو پەیوەندیەکانی دەرەوەش بۆ کورد بەهێزتر دەکات.

((4ئاسایی لە دەوڵەتی فیدرالیدا ناوەند بەرپرسە لە بابەتی جەنگو پاراستنی تەواوی دەوڵەت لە هەر هەڕەشەیەکی دەرەکی، بەڵام لەبەر ئەوەی بارودۆخی ئێستەی هەرێمی کوردستان بەو جۆرەیە خاوەن هێزی چەکداری خۆیەتی بە تایبەت کە هێزە چەکدارەکان لە کرداردا نیزامی نین بەڵکو بە پێوەری حیزبی بەرێوە براوە تەنانەت لە شەڕی دژ بە داعشیشدا، هەربۆیە ئەو لایەنانە دەتوانن لە هەرێمە نوێکەی خۆیاندا هەروەک ئەوەی ئێستە هەیە ناوچەکەی، هەرێمەکەی خۆیان بپارێزن. بەڵام دەکرێ لە نێوان هەرێمە (کانتۆنە) کوردیەکاندا ئەوەندەی غیابی ناوەند هەبێت ڕێکەوتنی هاوبەش هەبێت بۆ بواری ئاسایشی نەتەوەییو نیشتیمانیو پاراستنی کوردستان، لێرەدا خالێکی ئیجابی هەیە لە کوردستان بەوەی شەڕی تائیفیو مەزهەبی تێدا نیە بە پێچەوانەی خوارووی عێراق.

((5هەر پارێزگایەکیش نەیەوێ ببێتە هەرێمێکی سەربەخۆ، ئەوا دەتوانێت بە پێی دەستوری عێراقی فیدرالی وەک پارێزگا بە سیستەمی لامەرکەزی بمێنێتەوە، بەڵام پارێزگاکانی ئێستەی هەرێمی کوردستان بێ دەسەڵاتو مەشلول کراوون.

دەستووری عێراقو ماددەی 119

بەپێی دەستوری عێراق (ماددەی 119) هیچ رێگریەک نیە لە بریاری بە هەرێم بوونی پارێزگایەک بۆنمونە بەهەرێم بوونی پارێزگای سلێمانی. عێراق دەستورێکی هەیەو لەو دەستورەدا مافی فیدرالیزم بۆ پارێزگاکان چەسپێندراوە. لە دەستوری عیراقدا هاتوە : "هەر کاتێک پارێزگاکان هەست بکەن کە مافو ئیرادەیان زەوت دەکرێت دەتوانن پەنا بۆ فیدرالی بەرن". بەڵام بە پێی برگەی 3 ماددەی 2 ی ڕەشنوسی دەستوری هەرێمی کوردستان هاتوە "نابێت هەرێمێکی نوێ لەناو سنوری هەرێمی کوردستاندا دابمەزرێت". بریارێک پێچەوانەی دەستوری عێراقە، ئەو دەستورەی کورد خۆی دەنگی پێداوەو لە دەسەڵاتەکەشی بەشداری کردوە لە دروستبونەوەی ئەم دەوڵەتە دوای ڕوخانی دەوڵەتی بەعس. ئەوە لە کاتێکدا کە دەستوری هەرێم کێشەی لەسەرەو ڕاپرسی گەلی لەسەر نەکراوە بەواتا شەرعیەتی نیە. لێرەدا پێویستە برگەی 3 ماددەی 2 لە دەستووری هەرێمدا لابرێت. بۆنمونە ئەگەر پارێزگای سلێمانی بیەوێت ببێتە هەرێمێکی فیدرالی سەربەخۆ ئەوا بەپێی ماددەی 120ی دەستوری عێراقی بۆی هەیە دەستوری هەرێمیی خۆی هەبێتو هەروەها بە پێی ماددەی 121 ببێتە خاوەنی هەر سێ دەسەڵاتەکان. بەم

پێیەو بە پێی برگەی 3 ی ئەو ماددەیە دەبێتە خاوەن بودجەی خۆی لەلایەن حکومەتی ئیتحادیەوە ئەوەش بە پێی ڕێژەی دانیشتوانی هەرێمەکە. سامانە سروشتیەکان هی ئەو هەرێمە خۆیەتی. بەلأم ئەوەندەی سامانە سروشتیەکان زۆر جیاواز بەسەر هەرێمەکاندا دابەش بووبن دەبێت ناوەند یەکسانیەک بەدەست بهێنێت بۆ ئەو هەرێمانەی تر کە ئابوورییان کورت دەهێنن، ئەوەش بەشێکە لە سروشتی دەوڵەتی فیدرالی. دروستبوونی هەرێمی زۆرتری فیدرالی لە عێراقدا فشارێک دەبێت بۆسەر دەسەلاتی ئیتحادیش (ناوەند) بۆ دروستکردنی ئەنجومەنێکی فیدرالی / هەرێمەکان (ئەو ئەنجومەنەی کە هەرێمەکان تێیدا نوێنەرایەتی خۆیان دەکەن)و هەروەها دەبێتە هۆی دابەشبوونی دەسەلاتەکانیش‌و لاواز بوونی دەسەلاتی ناوەندو دوور کەوتنەوەیە لە دەسەلاتی مەرکەزی. ئەوە ئەوەندەی کورد بیەوێ لە ناو دەوڵەتی عێراقدا بمێنێتەوە.

ئەو بۆچوونەی ئەگەر پارێزگای سلێمانی ببێتە هەرێمێکی سەربەخۆ دەبێتە هۆی پەرتبوونی قورسایی کورد لە عێراقداو کاریگەریی لەسەر سەنگی نەتەوەیی دەبێت، لێرەدا دەبێت بوترێت کورد بە هۆی جۆری جیاوازی پەیوەندیە دەرەکیەکانیەوەو ململانێی حیزبی، لە بەغداش یەکگرتوو نەبووە. بوونی فرەهەرێمی لە کوردستان نابێتە ڕێگر بۆ قورسایی کورد لە بەغدا ئەگەر خاوەن ستراتیژیەکی نەتەوەیی‌و نیشتیمانی هاوبەش بێت.

(فیدراڵی بۆ عێراق‌و مەرکەزییەت بۆ کوردستان)

ناکۆکە بەخۆی ئەگەر دەسەلاتی سیاسی هەرێمی کوردستان خۆی بەفیدرالی ناوزەند بکات‌و داوای فیدرالیەت بکات بۆ عێراق بەلأم لە هەرێمەکەی خۆیدا بڕوای بەلأمەرکەزی

پارێزگاکان نەبێتو ئەنجومەنی پارێزگاکان بێدەسەڵات کرابن. یاسای پارێزگاکان وەک پێویستیەکی ئیداریی گرنگ لەلایەن پەڕلەمانەوە دادەنرێت، بەڵام بە حیزبی کردنی پەڕلەمانو بە پەیڕەو نەکردنی سیستەمی لامەرکەزی لە ولاتدا ڕۆلی ئەنجومەنەکانیش نامێنێت.

سیستەمی لامەرکەزی ئەمڕۆکە لە جیهانی هاوچەرخدا مۆدێلێکی گونجاوی فەرمانڕەواییەو جیهان لە سیستەمی مەرکەزیی بێزار بووەو داوای حوکمو بەڕێوەبەرایەتی لۆکالی دەکات.
مەرکەزیەت نەک تەنها کۆی ئەقلی سیاسیو سیستەمی سیاسی دەوڵەتی عێراقی تەنیوە بەلکو لە هەرێمی کوردستانیشدا هێشتا لە ژیانی حوکمرانیو سیاسیو حیزبیشدا ئەقڵیەتو سیستەمی مەرکەزیو کەلتوری مەرکەزی زاڵە. کارەکانی هاولاتیانو پارێزگاکان ئەمڕۆکە لە سایەی ئەو دەسەڵاتەی ئێستەدا لە هەرێمی کوردستانو بەپێی ئەزمونەکان لەسەر سیستەمی لامەرکەزی ناڕۆن بەرێگەوەو سیستەمەکە سیمای سەنترالیزمی هەلگرتوە. ئەوە ناکۆکە بەخۆی دەسەڵاتی کوردی ئیدیعای ئەوە بکات گوایە حوکمرانی مەرکەزیی لە عێراقدا قبوڵ ناکات کەچی لە کوردستاندا خۆی مەرکەزیەت پەیڕەو دەکات.
مەرکەزیەتو دیموکراسیەت دوو شتی ناکۆکن بە یەک. هەتا ئەمڕۆکەش هەندێک لە لایەنە عێراقیەکان بە کوردیشەوە کار بۆ دەسەڵاتی مەرکەزی دەکەنو دژ بە دروستبوونی هەرێمی فیدرالین. کورد لە مێژووی دەوڵەتی عێراقدا گرفتاری سیاسەتی مەرکەزیەتو بەو هۆیەوە ڕوبەرووی زیان بۆتەوە. هەربۆیە مەرکەزیەت لە بەرژەوەندی کوردیشدا نیە. فکری مەرکەزیەت لە عێراقو لە کوردستاندا بە تەنها بۆ بەرژەوەندی نوخبەیەکی دیاری دەسەڵات بووە.

دەرەنجام

فیدرالیزم یەکێکە لەشێوازی سیستەمە سیاسیەکان کە لەزۆرێک لەدەوڵەتان بەسەرکەوتویی پراکتیزەکراوەو بۆتە هۆی چارەسەری زۆرێک لەکێشەو جیاوازی ئەتنیکیو مەزهەبیو ئیداریو کولتووریو فاکتەرێکی گونجاو بووە بۆ سەقامگیریو

دیموکراسی. بەڵام لە هەندێک لە دەوڵەتانیش ئەم سیستەمە لێکهەلوەشاوە وەک لە یەکیەتی سۆڤیەتی پێشوو، یۆگۆسلاڤیاو ئەنگۆلا، بەڵام لەهەندێ شوێنیش لە لەقیندایە بۆ نمونە لە کەنەدا.

- وەک لە توێژینەوەکەدا دەبینرێت فیدرالیزم لایەنی باش‌و خراپیشی هەیە بەڵام دەرئەنجام لایەنە بەسوودەکان زۆرترو کاریگەرترن.
- فیدرالیزم ناکرێ لەهەموو ولاتێک‌و کۆمەڵگەیەک وەک یەک پراکتیزە بکرێت. بۆ هەندێ ولات‌و کۆمەڵگە لە قۆناغێکی نەگونجاودا پراکتیزە کردنی نەگونجاوە، بۆنمونە لە ئەفغانستان.
- کێشەی فیدرالیزم لە تێنەگەیشتنە لەچەمکی فیدرالیزم نەوەک لەخودی فیدرالیزم خۆی.
- دیموکراسی‌و سەقامگیری‌و هوشیاری کۆمەڵایەتی‌و سیاسی‌و خواستی ئارەزومەدانە فاکتەرو بنەمای گرنگن بۆ پراکتیزە کردنی فیدرالیزم.
- بەتەنیا یەک ئێتنیک، یەک حیزبی سیاسی‌و تاک مەزهەبێک جێگەی فەرمانڕەوایی نیە بۆ عێراق. یەکتر قبولکردنی لایەنە سیاسی‌و ئاینی‌و مەزهەبەکان‌و ددان نان بەجیاوازیەکان پێویستیەکی ژیانیە بۆ پرەنسیپی فیدرالیزم.
- بە کۆمەڵگەیی بوون مەرجێکی تری ئەم سیستەمە سیاسیەیە کە لە عێراق هێشتا نیەو پێنەگەیشتوە.
- لەپال پراکتیزە کردنی ئەم شێوازی سیستەمە سیاسیە لەعێراقدا هێشتا سیاسەت‌و دیموکراسی تەوافوقی پێویستە.
- ئەگەر دەسەڵات‌و کۆمەڵگە لەعێراق بتوانن ببنە خاوەنی سیستەمێکی فیدرالی واقیعبینانە ئەوا عێراق دەبێتە مۆدێلێکی بەسوود بۆ ناوچەکەش. لێرەدا سوود وەرگرتن لە سیستەمی فیدرالی ولاتەکانی تر پێویستە بەتایبەت کۆمەڵگە پلورالیستەکان وەک سویسرا.
- فیکری فیدرالیزم بەرهەمی کۆمەڵی عێراقی خۆی نەبووەو لەخوارەوە بۆ سەرەوە ئەنجام نەدراوە بەلکو بەرهەمی فیکری ئەلیتەیەکی سیاسیەو هەربۆیە بڕیار لە کۆمەڵگەی عێراقیش لە سەرەوە بۆ خوارەوە ئەدرێ نەک بەپێچەوانەوە.
- دروستبوونی ئەنجومەنی فیدرالی یەکێکە لە فاکتەرە گرنگەکان بۆ نوێنەرایەتی کردنی هەرێمەکان‌و ئێتنیە جیاوازەکان. مۆدێلی ئەنجومەنی فیدرالی (کانتۆنەکان) لە سویسرا بەسوودمەند دەبینرێت بۆ عێراق.

• سیستەمی سیاسی سەنترالیزم لەمێژووی سیاسی عێراق بەروونی نیشانیدا گونجاو،و ئەقلانی نیە بۆ سروشتو پێکهاتەی دەوڵەتی عێراق. ئایدۆلۆژیای ناسیۆنالیزمو لکاو بەسیاسەتو فیکری تۆتالیتاریزمەوە وەک ئەوەی حیزبی بەعس لە عێراقدا پیادەی کرد لە هاوکێشەی کۆتایدا ناسەقامگیری دەوڵەتو کۆمەڵگەی لێکەوتەوە. سەقامگیری لە عێراقی دەوڵەتی بەعسدا تەنیا بەرێگەی میکانیزمی زەبروزەنگی ناوەندەوە راگیرابوو. ئەگەر سەنترالیزم هەتا رادەیەک بۆ دەوڵەتێکی تاک نەتەوە "گونجاو" بێت ئەوا بۆ کۆمەڵگەو

دەوڵەتێکی فرەنەتەوەو فرە کەلتورو فرە ئاینو فرە مەزهەب گونجاو نیە. بەڵام مێژوو بە روونی نیشانیداوە هیچ سیستەمێکی سیاسی نەگۆر نیە ئەگەر بۆ ماوەیەکی درێژی زەمەنییش فەرمانرەوایی بکات. لەبەری ئەوەی سەنترالیزم چیتر گونجاو نیە بۆ عێراق، ئەگەر ئەم دەوڵەتە نەبێتە فیدرالیو سیستەمی لامەرکەزی تێیدا پیادە نەکرێت ئەوا دوور یان نزیک مەترسی لەیەکتر ترازانو هەلوەشانەوی هەیە. باشوری کوردستان ببێتە دەوڵەتێکی کوردی بەڵام فیدرالی چونکە سروشتی ئەم سیستەمە سیاسیە فیدرالیە بۆ باشوری کوردسانیش گونجاوە.

• بە هەرێم بوونی پارێزگاکانی باشوری کوردستان لەسەر بنەمایەکی فیدرالی بۆتە پێویستیەک لەبەر ئەوەی مەرکەزیەت تێیدا پراکتیزە دەکرێتو دەسەڵاتە سیاسیەکەی بروای بە سیستەمی لامەرکەزی نیە.

سەرچاوەکان

سەرچاوەکان بەزمانی کوردی

*عەلی شەمەری، فیدرالیزمو سیستەمەکانی یەکێتی فیدرالی، وەرگێڕانی بۆ کوردی: حەسەن یاسین.

*ئەسەدوللا ئەلەم، بنچینەکانی فیدرالیزم، وەرگێڕانی بۆ کوردی: رێباز مستەفا.

*دەستوری کۆماری عێراق، 2005.

*ئۆرسۆلا مۆنخو هاینز لۆفەر، دەرگایەک بۆ باس لەسەر فیدرالیزم لە ئالمان، وەرگیرانی :

لەفارسیەوە: ناسر بابامیری.
*بەهادین ئەحمەد محەمەد، تیۆری دەوڵەتو سیستەمە رامیاریەکان.
*سەیوان کاکەرەش، بەراورد لە نێوان رژێمە فیدرالەکاندا.
*ئازاد وەلەد بەگی، نیگا (فەرهەنگی رامیاری).

ئینتەرنێت

www.abipur.de/hausaufgaben/./666213448.html
de.answers.yahoo.com/question/index?qid
http://de.wikipedia.org/wiki/F%C3%B6deralismus
www.abipur.de/hausaufgaben/./666213448.html
de.wikipedia.org
www.abipur.de/hausaufgaben/./666213448.html
de.wikipedia.org/wiki/Kanton_(Schweiz
de.wikipedia.org/wiki/Deutschland
www.theglobaleducationproject.org/./info/./iraq_ethnic_religious_map.html

سایتەکان

سایتی سبەی، 12.8.2008، ژمارە 281.
سایتی سبەی، 15.1.2010.

رۆژنامە

کوردستانی نوێ، 2010/8/14
رۆژنامەی رۆژنامە 18.2.2008
خەبات عبدالله، گۆڤاری سڤیل، ژمارە 86.

سەرچاوەکان بەزمانی ئەڵمانی

گۆڤار

⁕Aus Politik und Zeitgeschichte (B 24-25/2003)

کتێب

- Leyla Özden, Der Föderalismus im Irak, Frankfurt .
- Naseef Naeem, Die neue bundesstaatliche Ordnung des Irak.
- Bassam Tibi, Vom Gottesreich zum Nationalstaat. Islam und panarabischer Nationalismus.
- Wolfgang Jung, Grundbegriffe aus Politik Gesellschaft, Wirtschaft.
- Holtmann, Politisches System, allgemeine Definition.
- Max Weber, Wirtschaft und Gesellschaft .
- Kleines Lexikon, S. 120-121 .
- Föderalismus,Opladen. 2008.
- Hans Boldt, Nordrhein-Westfalen und der Bund.
- Gebhard Ziller, Georg-Berndt Oschatz: Der Bundesrat. 10. Auflage. Droste, Düsseldorf, 1998, ISBN 3-7700-7068-2،Weblinks
- Gunnar Vollering, Das föderalistische Prinzip der BRD zwischen Solidarität und Autonomie.
- Kringe,Wolfgang, Hrsg, Die Verfassung für das Land Nordrhein-westfalen, von der Landeszentrale für politische Bildung Nordrhein-Westfalen, Düsseldorf,1990; "Verfassung" in: Nordrhein-Westfalen.Landesgeschichte im Lexikon. Veröffentlichungen der staatlichen Archive des Landes Nordrhein-Westfalen, Reihe C: Quellen und Forschungen,Band 3, Düsseldorf 1933.

- Wolf Linder: Schweizerische Demokratie. Verlag Paul Haupt, Bern 1999, ISBN 3-258-05803-2.
- Richard Nyrop, Iraq, A Country Study. 1979, Washington,D.C.
- Belgien verstehen, Brüssel.
- Die religiös-politische Bewegung im Irak, in: iz3,Nr.147.

نەخشەکان

نەخشەی ژمارە 1: دەوڵەتە فیدرالەکان

نەخشەی ژمارە 2: ناوچەی رورگەبیت، بەشێکی ئەمرۆی هەرێمی نۆردراین ڤێستفالن / ئەڵمانیا.

نەخشەی ژمارە 3: ناوچەی ڤێستفالن (رۆژئاوای ناوچەی فالن) بەشێکی ئەمرۆی هەرێمەکە.

نەخشەی ژمارە 4: شازدە هەرێمەکەی ئەڵمانیا.

نەخشەی ژمارە 5: سیستەمی سیاسی ئەڵمانیای فیدرال (لەلایەن نوسەرەوە کراوە بەکوردی)

نەخشەی ژمارە 6 : سیستەمی سیاسی فیدرالی سویسرا.

نەخشەی ژمارە 7: هەرێمەکانی (کانتۆنەکانی) سویسرا.

نەخشەی ژمارە 8: دەوڵەتی بەلجیکا.

نەخشەی ژمارە 9: نەخشەی جۆزێف بایدن بۆ بە سێ هەرێم کردنی عێراق.

نەخشەی ژمارە 10 : نەخشەی عێراق، نەتەوەیی‌و مەزهەبی‌و جوگرافی.

نەخشەی ژمارە11: دابەشبوونی عێراق بۆ پێنج هەرێم بەپێی بۆچوونەکەی سەرۆکی ئاسایشی نەتەوەیی عێراق.

نەخشەی ژمارە 12: دەوڵەتی عێراق.

نەخشەی ژمارە 13: هەرێمی کوردستان / ناوچە دابراوەکان (داگیرکراوەکان)

نەخشەی ژمارە 14: فیدراسیۆنی کوردستان، بە هەرێم کردنی پارێزگاکان

خشتەکان

خشتەی ژمارە 1: هەرێمی نۆردراین ڤێستفالن لەسەر نەخشەی ئەڵمانیا.
خشتەی ژمارە 2: دابەشبوونی دەنگەکانی هەرێمەکان لە ئەنجومەنی فیدرالی.
خشتەی ژمارە 3: ژمارەی سەرجەم ئەندامانی نێردراوی حزبەکان (بونیان لە پەرلەمانی ئیتحاد).

و ژمارەی ئەوانەی هەرێمەکان بۆ کۆبونەوەی ئیتحادی بۆ هەلبژاردنی سەرۆک کۆمار.

وێنە

وێنەی ژمارە 1: کورسی حزبەکان بەوانەی دەسەلاتدارو ئۆپۆزیسۆنەوە لە هەرێمی نۆردراین ڤێستافالن، بە ریزبەندی جیاکراونەتەوە لەنێو هۆلی پەرلەمان.
تەوەری دوەم / کۆمەڵێک نەخشە تایبەت بە بابەتەکە.